

K 13 177
2

იონა შუბნაძე

სამეგრელო
და
ლაზე
და
და
და

საქართველოს საზოგადოებრივი

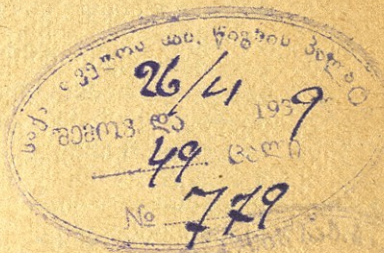
იონა მეუნარგია

ბიბლიოთეკის
სამსახური

სამეგრელოს სამთავროს
რეზიდენციის ბიბლიოთეკის
დავით ლაღიანი

დასალოები და დოკუმენტები
ს. მ. მ. შ. ა. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. ს.
რედაქციის

K13.177
2

დავით ლაღიანი
თბილისი
1939

საქართველოს
სამთავროს
ბიბლიოთეკის
სამსახური

პ/მგ. რედაქტორი—ს. მაკალათია
მხატვარი ლ. ავალიანი
კორექტორი— } ფ. ჯაყელი
გამომშვები }
გადაეცა წარმოებას 16/II—1939 წ.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 25/IV—39
მთავლბრტის № 2128
შეკვეთა № 213
ტირაჟი—3000
ზომა წიგნისა 5×8 კვ.
ქალაქი 70×108

გამ-ბა „ტექნიკა და შრომა“-ს სტამბა, ფურცელადის ქ. № 5

სკაგ-2000
შეპირფარებულია

საქართველოს
ბიბლიოთეკა

1330-2
Г р у з и н с к о е
Краеведческое общество

საქართველოს
საზოგადოებრივი
მეცნიერებათა
აკადემია

Цона Мечнаргия

Последний период
Мегрельского княжества

и
Давид Дадиани

Материалы и документы
под редакцией
Сол. Цайшвили

„Мехника და შრომა“
თბილისი
1939

წინასიტყვა

წინამდებარე წიგნის ავტორი მე-19 საუკ. მეორე ნახევრი ცნობილი მწერალი იონა მეუნარგია (1852—1919) ამ შემთხვევაშიც, როცა ის სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელ პერიოდს და მთავრის დავით დადიანის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას აგვიწერს, მწერლობაში თავის ჩვეულ პოზიციაზე დგას.

აქაც მას ახასიათებს ის თავისებური მეთოდი ბიოგრაფიის შედგენისა, წერის მანერა და სტილი, როგორსაც ის მწერალთა ცხოვრების აღწერისას მიმართავდა.

მაგრამ, რამდენაუ დავით დადიანი არ იყო ლიტერატურული ფიგურა, არამედ იყო მსხვილი ფეოდალი-მფლობელი გარკვეული ტერიტორიისა, მთავარი და მსგავსი მეფისა, რომელიც „მეფურის მზრუნველობით იღწვოდა“ თავისი ხალხისა და ქვეყნისათვის, ამდენად აღნიშნული შრომა ბიოგრაფიულ ცნობებთან ერთად უფრო აშუქებს სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდის ისტორიულ ამბებს—ლევან დადიანის მთავრობიდან, ან „დადიობიდან“ (როგორც მეგრელები იტყვიან), ვიდრე დავით დადიანის გარდაცვალებამდე, ე. ი. 1830-იან წლებიდან მოყოლებული 1853 წლამდე.

ამგვარად აღნიშნულ თარიღებს შორის ი. მეუნარგია ამ ნარკვევში უფრო სამეგრელოს ისტორიკოსია, ვიდრე მთავრის ბიოგრაფი—ცხოვრების აღმწერი. იგი დოკუმენტალურად, მასალების დაგროვების გზით აშუქებს სამეგრელოს ისტორიის ამ პერიოდის სხვადასხვა საკითხს.

ამიტომ ი. მეუნარგიას ეს შრომა მნიშვნელოვანი წყაროა ფეოდალურ-ბატონყმური სამეგრელოს უკანასკნელი პერიოდის შესასწავლად და ამასთანავე ლიტერატურული ღირებულების მქონეც; ამ წიგნის მანძილზე ვხვდებით ჩვენი მწერლობისათვის ცნობილ ფიგურებს, მათი მოქმედების—ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მნიშვნელოვან მომენტებს.

მონოგრაფია ეხება სამეგრელოს სამთავროს სწორედ იმ პერიოდს, როცა ბატონყმური წყობილება გრძნობდა რა თავის აღსას-

რულის მოახლოვებას, უკანასკნელ გაბრძოლებაში იყო, განახლებას ცდილობდა ახალი, ვითომდა რეფორმისტი და „განათლებული“ მთავრის მტკიცე ხელმძღვანელობით. მაგრამ ეს „რეფორმები“ სრულიად გასაგები მიზეზების გამო მიზანს ვერ აღწევდა.

სწორია ავტორი, როცა წერს, რომ „დავითი იყო სამეგრელოს პირველი მთავარი, ნანახი და ნაკითხი, შედარებით კარგად განათლებული“-ო და...„ რეფორმის გზაზე დამდგარს, დავითს უნდოდა მისი ახალი მმართველობა ყველაფერს დასჩენოდა“-ო... მაგრამ იმაში კი ვერ დავეთანხმებით, როცა ის ცდილობს დავით დადიანს დაახასიათოს, როგორც კარგი მმართველი, თავის ერისათვის საყვარელი და, კერძოდ, ხალხისათვის კეთილმოამაგე; ამის წინააღმდეგ თვითონ ავტორის მიერ, ამ წიგნში თავმოყრული ფაქტები მეტყველებს.

რა რეფორმა ჩაატარა ამ, მაშინდელ „ბეტერბურგში განათლებულმა,“ „ვეროპაში ნამყოფმა“ სამეგრელოს დიდმა ფეოდალმა?

... „გაათავისუფლა მებატონეთა მონობიდან სამღვდელეობა, აღკრძალა კაცის სულის გაყიდვა სამთავროს გარეშე (ხაზი ჩემია—ს. ც.).

„აღკრძალა გლეხების დატყვევება და გალანგვა მებატონეთაგან“... „გზები და არხები გაიყვანა“ . . . „მიწის მეურნეობას და ვაჭრობას ხელი მიჰყო“ . . . „სასამართლო და ადმინისტრაცია ფეხზე დააყენა“ . . . და სხვა ამგვარნი.

მართლაც, ამ წიგნის ცალკე თავებიდან ვტყუობილობთ, რომ დავითი ცდილობს გაატაროს ეს თავისი რეფორმები, იგი ხელს უწყობს ვაჭრობას, აარსებს საწარმოებს, აშენებს პლანტაციებს, აწყობს ბაზრობას, აგებს ფაბრიკას და სხვა.

თითქოს გვეჩვენება,—ეს ფეოდალი ხელს უწყობს სამეგრელოში კაპიტალიზმის განვითარებას და რაღაც წინააღმდეგობას ვხედავთ, მაგრამ თუ ჩაუუკვირდებით, ნამდვილად ასეც უნდა მოქცეულიყო ის მთავარი, რომლის პაპამ, გრიგოლ დადიანმა, პირველად 1803 წ. უკვე მიიღო რუსეთის ქვეშევრდომობა განსაზღვრული ინვენსტიტურით; მამამ,—ლევანმა,—კი თავის მთავრობის პერიოდში უფრო გააფართოვა და მეტი გზა მისცა რუსეთის ცარიზმის დამყარებას, ხოლო დავით დადიანი, თვითონ რუსეთში განათლება მიღებული და ევროპაში ნამყოფი, უფრო მკაფიოდ ხედავდა, თუ საითკენ მიიმართებოდა სამეგრელოს ისტორიის ახალი გეზი, ხედავდა იმასაც, თუ როგორ

უბერავდა რუსეთის ცარიზმის სუსხიანი ქარი ჩრდილოდან სამხრეთისაკენ და კარგად ამჩნევდა იმასაც, თუ ამასთანავე ერთად, როგორ იკიდებდა ფეხს ნორჩი ბურჟუაზია.

მაშასადამე, საჭირო იყო აღლოს აღება მომენტისადმი, პოლიტიკური სიტუაციის განსჭვრეტა, მობერილი ქარის დაყნოსვა და ისე მოქმედება, რომ ხელისუფლება არ დაცემულიყო, ე. ი. საჭირო იყო არსებულის შენარჩუნება, მთავრობის—„დადიობის“¹ არ დაკარგვა,

დავით დადიანის მოქმედებაც თავიდანვე ამ გზით წარიმართა, მისი ყოველი რეფორმა ამ საფუძველზე იყო აღმოცენებული, მაგრამ ზოგიერთი თითქოს ნაადრევიც გამოდგა. ახალ ნერგს საამისო ნიადაგი ვერ ხვდებოდა, მისი მოვლა და გაფურჩქვნა მეტ საშუალებას ითხოვდა, ვიდრე მთავრის განკარგულებაში არსებობდა.

ამავე წიგნში გამოქვეყნებულ დოკუმენტებიდან ვხედავთ, რეფორმირებულ სამთავროს და მთავრის სასახლის გაზრდილ მოთხოვნილებას არ ყოფნის მის განკარგულებაში არსებული წყარო, არ ყოფნის შემოსავალი. საჭირო შეიქნა შემოსავლის გაზრდა, რაც ცნადა, როგორც მოსალოდნელი იყო, გლეხობაზე გადასახადების გადიდებით მოხდა. დავით დადიანმა მარტო სამთავრო, ე. ი. საკუთარ გლეხებს როდღი აკმარა გადასახადების გადიდება,—საბატონო და საეკლესიო გლეხობაშიც შეიჭრა, მათაც დაადვა სხვადასხვა სახის გადასახადი და ამ გზით სამთავრო შემოსავალი გაზარდა.

ამრიგად, მთელი ეს „რეფორმა“ გლეხობის ათკეცი დაბეგვრის ხარჯზე ტარდებოდა და თქმა იმისა, რომ დავით დადიანი „კარგი მთავარი“ იყო ხალხისათვის, ამ ხალხში მხოლოდ სასახლის ხალხი უნდა ვიგულისხმოთ და არა მასა, გლეხობა.

გლეხობის მდგომარეობა, პირიქით, უფრო გაუარესდა, მაგ., თუ ოცი ძველი ბეგარა აწუხებდა მას, ოცი—ახალი კიდევ შეემატა, თუ თავისი უშუალო ბატონი—თავადი, თუ ახნაური ვით მაჯლაჯუნა აწვა კისერზე, მთავარმაც დაადვა განსაკუთრებული და დაძიმე უღელი. გლეხმა არ იცოდა, რომელ ერთს უნდა გამკლავებოდა და ამგვარად, ნიადაგი უმზადდებოდა სამეგრელოს გლეხო-

¹ „დადია“, „დადიობა“ (დადიანობა) თანამდებობა იყო და არა გვარი. სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრები (დადიანები) ჩიქვანთა გვარიდან იყვნენ. ამის შესახებ იხ. ამ წიგნის 164 გვ.

ბის იმ ცნობილ აჯანყებას, რომელმაც თავი იჩინა 1857 წელს მჭედელ უტუ მიქას და უტუთა თოდუას მეთაურობით.

ამ მხრივ, საინტერესოა თვით ი. მეუნარგიას შემდეგი განმარტებაც, რომელსაც იგი მთავრის სახლთუხუცესი დათა ჩიქვანის გადმოცემით გვაცნობს (იხ. თავი — „სამთავროს შემოსავალ-გასავალი“ გვ. 86): „დავითს ისეთი კარგი მრჩეველები ყავდა, როგორც იყვნენ ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ივანე და გიორგი მუხრან-ბატონები, ბარონ-ნიკოლაი და ვასილ ბებუთოვი (ხაზი ჩემია—ს. ც.) და იმათგან იცოდა, რომ სამეგრელოს სამთავრო დიდხანს არ დარჩებოდა დამოუკიდებელ სამთავროდ, რომ საბოლოოდ ამას და მის შვილებს მარტო ის დარჩებოდა, რაც ექნებოდა ხელში სამეგრელოს სამთავროს გაუქმების დროს და ამის გამო დავითმა მამულის და სხვა ქონების შექნას მაგრად მიჰყო ხელი“... და შემდეგ, — განმარტავს ავტორი, — მთავრის ასეთი სამეურნეო პოლიტიკა უკმაყოფილებას იწვევდა, როგორც გლენჯრ, ისე მაღალ წრეებშიც, რამაც ხელი შეუწყო აჯანყების დაჩქარებას.

ამ აჯანყების დაჩქარებამ კი დააჩქარა პროცესი სამეგრელოს სამთავროს ავტონომიურობის გაუქმებისაც. არც ამით მოსვლია გლენჯობას რაიმე გაუმჯობესება. თავად-აზნაურობა ადვილად შეურიგდა რუსეთის თვითმპყრობელობას, როგორც მისი კლასობრივი ინტერესის გამომხატველი ელემენტი. თავდაპირველად ვითომ „ეროვნულ დამოუკიდებლობისათვის“ მებრძოლი „ბრწყინვალე წოდება“ საბოლოოდ რუსეთის ცარიზმის დამყარების ბურჯი გახდა, რამაც შემდეგში ყმა გლენის ორმაგი ექსპლოატაცია გამოიწვია. ეს ექსპლოატაცია სხვა ფორმებში ბატონყმობის გაუქმების შემდეგაც გაგრძელდა. უმიწაწყოლად განთავისუფლებული გლენობა ფაქტიურად მემამულის მონა იყო. სამეგრელოს სინამდვილეში, — ყველაზე დიდი მემამულის — სამეგრელოს ყოფ. მთავრისა და მის ჩამომავალთა. მაგ. წინამდებარე წიგნის მე-63 გვ., საცა ავტორი სალხინოს სასახლის შესახებ წერს, რომ „დრონი იცვალნენ და ლხინის სასახლე შეიქნა შრომის სასახლედ, ცენტრად სალიპარტიანოს მეურნეობისა და მრეწველობისა“ — ეხება მხოლოდ დავ. დანიანის სიძის აშ. მიურატის კერძო მეურნეობას. ფრაზა „შრომის სასახლე“ თანამედროვე შინაარსით არ უნდა იქნას გაგებული. ის იყო სასახლე გლენტა მასების უმაგალითო ექსპლოატაციისა ახალ

ფორმებში. იქ დადგრილი ოფლისა და შრომის პროდუქცია შეადგენდა საფრანგეთიდან გადმოხვეწილ პრინც აშ. მიურატის საკუთრებას და არა საზოგადოებისას. იქ, შრომა და „შრომის სასახლე“ არ იყო თავისუფალი. მიურატიმ, რომელმაც მოაწყო კულტურული მეურნეობა სამეგრელოში, გარდა ყველფისა ვერაფერი შესძინა ბატონყმობიდან უკვე განთავისუფლებულ გლეხურ მეურნეობას. მის ექსპლოატაციას მხოლოდ ოქტომბრის რევოლუციამ მოუღო ბოლო. მანამდე მომხდარი გლეხთა აჯანყებანი საბოლოო მიზანს ვერ აღწევდნენ. და ეს იმიტომ, რომ მათ არ ხელმძღვანელობდა მუშათა კლასი, თუმცა ამ აუფთქებათ მაინც ჰქონდათ მნიშვნელობა. „ამ ხალხის გამოსვლებში—ამბობს ამხანაგი სტალინი—ჩვენ ვხედავდით ჩაგრულ კლასების სტიქიური აღშფოთების, ფეოდალური ჩაგვრის წინააღმდეგ გლეხობის სტიქიური აჯანყების გამოხატულებას“-ო (იხ. ამხანაგი სტალინის საუბარი გერმანულ მწერალ გილ ლიუდვიგთან გვ. 12).

ამგვარად უდავოა, ცნობილი „უტუს ბუნტი,“—როგორც მეგრელები იტყვიან,—უკვე ისტორიაში შესული ფაქტია, რომლის ნიადაგი მომზადდა დავით დადიანის „დადიობის“ (მთავრობის) პერიოდში.

სწორედ ეს ნარკვევიც სამეგრელოს სამთავროს ამ უკანასკნელ პერიოდს გვიხატავს, ფაქტური მასალების გადმოლაგებით; ამდენად ის ღირებულების შემცველია და შეიძლება ითქვას ერთ-ერთი საყურადღებო შრომაც აღნიშნული პერიოდის შესასწავლად, რომლისაკენ ყურადღება გაამახვილა უკანასკნელ ხანებში არა მარტო ამ საქმის სპეციალისტებმა, მკვლევარებმა და ისტორიკოსებმა, არამედ ჩვენმა მხატვრულმა ლიტერატურამაც: არა ერთი და ორი საბჭოთა მწერალი მუშაობს დღეს ამ ცნობილ აჯანყების თემაზე ლიტერატურის სხვადასხვა ჟანრის მომარჯვებით.

ორიოდე სიტყვა თვით ნარკვევის ტექსტის შესახებაც:

თუ რომელ წელს დაუწყო ი. მეუნარგიას ზრუნვა ამ ნარკვევის შედგენაზე დახუტებული არა გვაქვს, მაგრამ, როგორც ამ წიგნის შენიშვნებიდან დანახავთ, მასალის დაგროვებას 90-იან წლებიდან შედგომია. ამ ხნის მანძილზე თანდათანობით შეესებული შრომა შემდეგ ერთბაშად დაულაგებია, თეთრად გადაუწერია და, როგორც ნარკვევის ავტორაფის სატიტულე გვერდიდან ჩანს, 1913 წლისათვის დასაბეჭდად გაუმზადებია¹. თუმცა შრომა საესებით დამთავრებული ჯერ კიდევ არ ყოფილა, რასაც ადასტურებს შემდეგი:

¹ როგორც ავტობიოგრაფიიდან გვაცნობებს, ავტორს აღნიშნულ ნარკვევიდან რამდენიმე თავი ლექციებად წაუკითხავს ზუგდილში.

1. წიგნში რუსულსა და ფრანგულ ენებზე მოყვანილი მასალების, დოკუმენტებისა და ციტატების არც ერთ ტექსტს თარგმანი არ ქონდა. ჩვენ აღნიშნულ დოკუმენტების წიგნში თარგმანით მოცემა გარჩიეთ.

2. ზოგიერთ თავს აკლია საჭირო საბუთებიც, მაგ.:

ა) მე-3 თავს—„ტანტზე ასვლა“, აკლია—მთავრის ინვენსტიტურა, გრამოტა უფლება-მოვალეობის შესახებ, რომლის ჩამატებას ავტორი ფიქრობდა, როცა ასე წერდა: „აი თვით ეს ღრამოტა, რომლის დედანი ინახება დღეს სამეგრელოს თავადის კაბინეტში“-ო, რისთვისაც პირადად განლდით სამეგრელოს მთავრისეულ ყოფ. სასახლეში—ამჟამად სამეგრელოს მუზეუმში, საცა დაცულია მთავრის კაბინეტი და არქივი, მაგრამ აღნიშნული ინვენსტიტურა ჯერჯერობით არ აღმოჩნდა.

ბ) მე-4 თავს „კანცელარია“-ს აკლია ბეჭედი და მთავრის ხელის მოწერა, როგორც ავტორი გვაცნობს თავისივე მინაწერით;

გ) მე-5 თავში „საქმეთა აღნუსხვა“, სადაც ლაპარაკია: „ბერძნებს დადიანის კაცებმა ფოთამდე მისდიეს“-ო, ქვევით ნახევარი გვერდი მთლიანად ცარიელია და აქვს ასეთი მინაწერი; „აქ უნდა ჩაუმატო характер.... მაგრამ არაფერია ჩამატებული.

დ) ამავე თავში, სადაც ბაკიჩია გველიას ვირზე შესმაზეა ლაპარაკი, გვერდზე ასეთი მინაწერი აქვს: „УДИНИ ЛИ?“ მაგრამ ეს ადგილი რაკი ავტორს ხელუხლებლად აქვს დატოვებული ტექსტში, ჩვენც ასევე დავტოვეთ.

ე) მე-6 თავს ასეთი მინაწერი აქვს: „არ არის გათავებული“ და თუ რა უნდა ჩამატებოდა, მითითებული არ არის. საერთოდ ეს თავი დაუმუშავებლად დალაგებული მასალების კრებაა.

ვ) მე-10 თავს—„მიწის მეურნეობა“—მიწერილი აქვს: „ოჯალეშე ვილაპარაკებ“.

ზ) მე-12 თავის მინაწერია „ბაჩილაა“, მაგრამ არ ჩანს თუ რა უნდა ეთქვა ბაჩილაზე. გადმოცემა კი ასეთია: ბაჩილაა (გვარია), რომელიღაც ბატონმა, ცხადია ძალზე დაჩაგრა და დადიანთან საჩივლედად წავიდა, მაგრამ, რაკი შეიტყო, რომ დადიანს გორდს¹ იყო წასული და მალე გამოივლისო ამ გზაზე დაიჩოქა შესახვედრად. მაგრამ, დახეთ, ბაჩილას ბედს, განებივრე-

¹ იხ. ამ წიგნის გვ. 60

ბული მთავარი დიდხანს დარჩა აგარაკზე და, როცა დაბრუნდა მაშინაც სხვა გზით წამოვიდა, ხოლო ამ ხნის განმავლობაში ბაჩილა გზაზე იყო დაჩოქილიო—ამბობს ხალხური ზეპირგადმოცემა. სამეგრელოში დღესაც გავრცელებულია ასეთი ანდაზა: „დადიანი გამოვიღისო და ბაჩილა გზაზე იყო დაჩოქილიო“ (დადია მიკურსია დო ბაჩილა შარას გილაჩოქუდუა); ალბათ, ამის ჩამატება თუ უნდოდა ავტორს.

თ) ამავე თავში, სადაც სამეგრელოს ცნობილ ქურდებზეა ლაპარაკი, გვერდით მიწერილია: „УДОБНО ЛИ ПЕЧАТАТЬ?“ ხოლო თვით ტექსტი ხელუხლებელია, რომელსაც ასევე ვსტოვებთ;

ი) მე-13 თავის—„სასამართლოს“-ს მინაწერებია: ამტკიცებდა ვინმე თუ არა. უხენ. საქმ. გადავხედო თუ არა ქუთაისში. ქვატანტი. „რუხის ბრძოლა“. „დავემატო, თურმანიძე?“ და სხვ.

კ) „დავით დადიანი მწიგნობარი“ თითქმის ცალკე თავად არის გამოყოფილი, მაგრამ მე-14 თავის „განათლების“ ნაწილად შეგვაქვს, იგი მისი ორგანული ნაწილია და ამავე დროს თვით ავტორის მიერ ჩამოთვლილ თაუტებში (ავტორგაფში) ცალკე არ არის დასახელებული. აგრეთვე „დავით დადიანი შინაურობაში“, რომლის ტექსტიც არაა გადათეთრებული და დაზიანებისა გამო ამოკითხვაც ძლიერ გაგვიძნელდა, ამავე თავში შევიტანეთ, როგორც ერთერთი ნაწილი; სხვაგან, მისთვის ავტორს ადგილი არ ჰქონდა ნაჩვენები; აგრეთვე დაზუსტებული არა აქვს ავტორს ცნობა დავ. დადიანის ძიძის, მაიკოს, ივანე ორზოლიას ცოლის შესახებ.

ლ) მე-15 თავის მინაწერია: „ბობოხიძის სახელი, „მეტრიჩესკები“ როდის? დავით დადიანის დროს შედგენილი დეპუტ. სობრ. მოვითხოვო“,—შესრულებული არ არის. ამავე თავში, სადაც ლაპარაკია ახნ. ანდრია ხუხუნის თხოვნაზე, გვერდით მიწერილია: „УДОБНО ЛИ?“ ტექსტი კი ხელუხლებლად დატოვებულია, ჩვენც ასევე ვიქცევით.

მ) მე-16 თავში:—„ჩასამატია: ქალაქები როდის გაშენდა, ფაღვას ქალი, რომზორდუკზე უფრო ვრცლად. ლამბერტი. უმთავრესად ბაზრობა იმართება სექტემბრის პირველ კვირას წიფურის, ილორში, ბედიასი, კორცხელში“ და სხვ.

პ. ამგვარად, რიგი კითხვებისა და შენიშვნებისა ავტორს ამოუწურავი და გაუშუქებელი დარჩა, მაგრამ ეს კითხვები იმდენად წვრილმანი და ზოგიერთიც ადვილმისახვედრია, რომ მათი გაუშუ-

ქებლობით ნარკვევის მნიშვნელობა, როგორც მასალების კრებისა, ოდნავადაც არ მცირდება.

ტიქსტი, გარდა თითო ოროლა უსწორო გამოთქმისა უცვლელად დავტოვეთ; იგი აღდგენილია პირვანდელი სახით ნეტარის სტილისა და მართლწერის დაცვით. შესწორება შეგვექმნა თერთონ წიგნის სახელწოდებაში. პირვანდელი ვარიანტი, ე. ი. ავტოგრაფზე დაწერილი სათაური „დავით დადიანი და მისი დრო“-ს ნაცვლად, ისტორიულ სინამდვილეს უფრო შესაბამეა ამ ნარკვევის ეუწოდლოთ: სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დავით დადიანი“, რომლის გასამართლებულ არგუმენტაციაზე ზევით მოგახსენეთ.

დასასრულ, ამ წიგნის გამოცემის შესახებაც. ეს აზრი დაიბადა ავტორის გარდაცვალების 15 წლის თავზე (1934 წ.), როცა მის არქივში დაცულ დაუბეჭდავ შრომათა გამოქვეყნებას შევუდექით, მაგრამ ჩვენგან დამოუკიდებელ მიზეზებისა გამო მისი გამოქვეყნება დღემდე ვერ მოხერხდა. ნარკვევის გამოცემა იკისრა საქ. სსრ სამხარეთმცოდნეო საზოგადოებამ, რისთვისაც მას დიდ მადლობას მოვახსენებ.

მუშაობაში პრაქტიკული დახმარებისა და ყოველმხრივ ხელისშეწყობისათვის უღრმეს მადლობას მოვახსენებ საქართველოს-სამხარეთმცოდნეო საზოგადოების სწავლულ მდივანს სერგი მაკალათიას და აგრეთვე ზუგდიდის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის მუშაკებს რამდენიმე სურათის მოწოდებისა და ზოგიერთი მასალის დაზუსტებაში დახმარების გაწევისათვის.

მადლობას ვუძღვნი აგრეთვე პატივცემულ მწერალს თედოსახოკიას, ნარკვევში მოქცეულ ზოგიერთი დოკუმენტის თარგმანის შესრულებისათვის.

წიგნს დამატების სახით დავურთე ი. მეუნარგიას არქივიდან ამოღებული, რამდენიმე გამოუქვეყნებელი მასალა, რომელსაც ნათესავური კავშირი აქვს ამ ნარკვევთან და დაგროვილია მის დამუშავების პერიოდში. დავუმატე აგრეთვე საკუთარ სახელთა საძიებელი.

სოლ. ცაიშვილი

1939 წ. 25 თებერვალი
ტიფლისი.

* * *

Автор книги — „Последний период мегрельского княжества и Давид Дадиани“ — Иона Меунаргия (1852—1919) в грузинской литературе известен, как биограф-исследователь. Им составлены биографические очерки целого ряда грузинских общественных деятелей и писателей.

В предлагаемом вниманию читателей труде, который является описанием жизни и деятельности последнего владельца Мегрелии Давида Дадиани, мастерски обрисовано социально-политическое и экономическое положение Мегрелии первой половины XIX века.

Давид Дадиани (1812—1853) был последним владельцем Мегрелии. Находясь под покровительством царской России, он старался разными реформами проводимыми в области внутренней жизни подвластного ему народа, сохранить и укрепить свои права владельца.

В истории Мегрелии это был политически весьма острый и трудный период, когда царское самодержавие с целью захвата Черноморского побережья держалось агрессивной политики в отношении Турции и заодно, разными дипломатическими

путями старалось присоединить к себе владения Мегрелии, Гурии и Абхазии, а затем вовсе упразднить их независимость.

Появление русского и иностранного капитала в XIX веке—поколебало устои крепостничества в Мегрелии, и вызвало социальное движение среди крестьянства.

В таких сложных политических и социальных условиях пришлось стать владельцем Мегрелии Давиду Дадиани, который мечтал о том, чтобы разными реформами начать „европеизацию“ своего края. Однако, в условиях крепостнической и экономически отсталой Мегрелии, осуществить эту мечту оказалось невозможным.

Существующие доходы не могли удовлетворить возросшие требования владельца. В крае слабо были развиты производство и торговля.

Обедневший владелец, с целью повышения своих доходов, принялся за увеличение податей взимаемых с крестьян.

В результате увеличения податей, правда возросли и его доходы, но благодаря этим „реформам“ экономическое положение народа постепенно ухудшалось и политика владельца вызывала сильное недовольство крестьян. Это в свою очередь готовило почву известному восстанию, которое под руководством кузнеца Уту Микава началось в 1857 году в Мегрелии.

Очерк Иона Меунаргия касается именно этого периода. Автор, на фоне биографии Давида

Дадиани, развертывает картину социально-политического состояния тогдашней Мегрелии.

Давид еще при жизни отца своего Левана был возведен в наследники престола.

В данном очерке Меунаргия, предметом описания является период продолжающийся с момента княжения Левана Дадиани до смерти Давида Дадиани, т. е. с 1830 до 1853 года.

В труде Меунаргия собраны весьма ценные документы: письма, воспоминания современников, предания и т. д., которые играют огромную роль в деле освещения отдельных моментов описанного автором периода.

Благодаря этому, очерк в целом является важным источником, как в смысле изучения феодальной Мегрелии, также с точки зрения ознакомления с деятельностью некоторых исторических личностей.

Рассказы некоторых современников, легшие в основу этого труда, принадлежат авторству таких лиц—каким был отец самого Иона Меунаргия, Михаил—бывший придворный священник владельца Мегрелии, а затем протоиерей Цаишского кафедрального монастыря, человек пользующийся большим авторитетом и почетом среди населения.

Как это было указано выше, в очерке описан тот период, когда крепостной строй в Мегрелии был обречен на гибель и в лице „реформатора“ Давида Дадиани, он последний раз пытался „обновить“ и на некоторое время укрепить себя.

Но предрешенная историей гибель оказалась неминуемой и независимое существование княжества подходило к концу.

Как видно из документов, Меунаргия работу над этим очерком начал в 90-х годах прошлого столетия и закончил ее в 1913 году. Издать же его стало возможным в наше время, при советской власти, когда особое внимание уделяется изучению исторического прошлого наших народов, а вместе с этим также изданию материалов и документов исторического характера.

Приношу благодарность Краеведческому Обществу Грузинской ССР, которое взяло на себя ответственность за редактирование и издание этого очерка.

С. Цаишвили

საგარეო საზღვარს
შეკანასკნელი პერიოდი
და
დავით დარდიანი

I

დავით დადიანის დაბადება—მისი გაზაფხნა აღსაზრდე-
ლად ქუთაისს და თბილისს. სამეგრელოს მიმკვიდრედ დამ-
ტკიცება. დავით მოუხრავთა-ჟოდა მოუხრავი. სამეგრელოს
არამ-დარება.

დავით დადიანი დაიბადა 26 იანვარს 1813 წ. სო-
ფელ ჭაქვიჩის ციხის მახლობლად, საცა მამა მისს, მთა-
ვარ ლევან დადიანს ქონდა უბრალო ოდა, რომლის ბუ-
ხარი დღემდე ზეზე იყო. 26 იანვარი დავით აღმაშენე-
ბლის დღე არის და მთავრის ოჯახი ამ დღეს ამას შემ-
დეგ ყოველ-წლივ დღესასწაულობდა. გრიგოლ დადიანმა
მიამბო: „დავითის მიმრქმელი იყო ცაიშელი მიტროპო-
ლიტი გრიგოლი, ლალა—პეპუ ჩიჩუა და ძიძა—როგორც
მეგრელს ამის უთქმელობა არ მარგია—ივანე ორზოლიას
ცოლი მაიკო.

რომ წამოიზარდა დავითი, ლევან დადიანმა სამეგ-
რელოს მომავალი მთავარი გაგზავნა ქუთაისს, საცა მას
ჰყავდა დიდ-ძალი ნათესავობა დედის მხრით (დედა მისი,
დედოფალი მართა იყო თავადის ზურაბ წერეთლის
ასული). აქვე ეგულებოდა დადიანს დავითის მფარველად
იმერეთისა და გურია-სამეგრელოს მმართველი თავადი
ვასილ ბებუთოვი, სამთავრო სახლის დიდი მეგობარი,
რომლის სახელს ხშირად შეხვდება კაცი წარსული საუკუ-
ნის სამეგრელოს ისტორიაში.

ბებუთოვის რჩევით, ლევან დადიანმა ითხოვა, მისი
შვილები დავით და გრიგოლი მიეღოთ სასწავლებლად

პაჟების კორპუსში. მთავარ-მართებელმა გენ, ერმოლოვმა და შემდეგ პასკევიჩმა კიდევ აღძრეს ამ საგანზე საჭირო შუამდგომლობა¹, მაგრამ სანამ პაჟების კორპუსიდან პასუხი მოვიდოდა დავითის შესახებ, არ ვიცი რაგვარად, დავითი მიღებულ იქნა კორნეტად ლეიბ-გვარდიის ყაზახების პოლკში.

როდესაც ბებუთოვი გადაიყვანეს ქუთაისიდან, ლევან დადიანმა დავითი თბილისს გაგზავნა.

აქ ახალგაზრდა მთავრის შვილს, რომელსაც ნათესაობითი კავშირი ქონდა საქართველოს სამეფო სახლთან, წრედ დაუხვდა თბილისის რჩეული საზოგადოება, ამ საზოგადოების საშუალებით დავითი დაუახლოვდა მთავარ-მართებლის ამაღას და თვით მთავარ-მართებელსაც—ბარონ როზენს, — რომელმაც დავითი მოკლე ხანში თავის საგანგებო მინდობილებათა მოხელედ დანიშნა.

სხვას ვისმე დავითის ადგილზე მთელი თავისი მოცალეობა და ახალგაზრდა გულის სიმხურვალე სამსახურისათვის უნდა მიეცა ამ მაღალ წრეში, მაგრამ დავითს სამსახურისთვის ამ დროს მარტო სანახევროდ ეცალა. ის იყო სამეგრელოს სამთავროს მემკვიდრე და ამ მემკვიდრეობის მიღებაზე იმას სულ მუდამ დღე უნდა ეფიქრნა, რადგანაც მამა მისს გარდაწყვეტილი ქონდა მისავე სიცოცხლეში გადაეცა მთავრობა დავითისათვის და თვალი სულ იმისკენ ეჭირა.

რომ არ აეცდინა დავითისათვის მთავრობა და შემდეგ თვისის სიკვდილისა ტახტის მემკვიდრეობაზე არ ამტყდარიყო ცილობა, როგორც შემდეგ კაცია დადიანის სიკვდილისა, ლევან დადიანმა 1831 წელს სთხოვა მთავარ-

1. იხ. პასკევიჩის წერილი ლევან დადიანთან, 16 აპრ. 1834 წ. *Акты археографической комиссии*, ტ. VII გვ. 395, 1878 წ.

მართებელს პასკევიჩს, წარედგინა მისი შვილი დავითი ხელმწიფე იმპერატორთან სამეგრელოს მთავრის მენკვიდრედ დასამტკიცებლად. ხელმწიფემ კეთილ-ინება მისი დამტკიცება ამავე წელს, რაზედაც ეცნობა ლევანს ჩერქეზიანიშვიის წერილით პასკევიჩთან 27 მარტს 1831 წ. ¹.

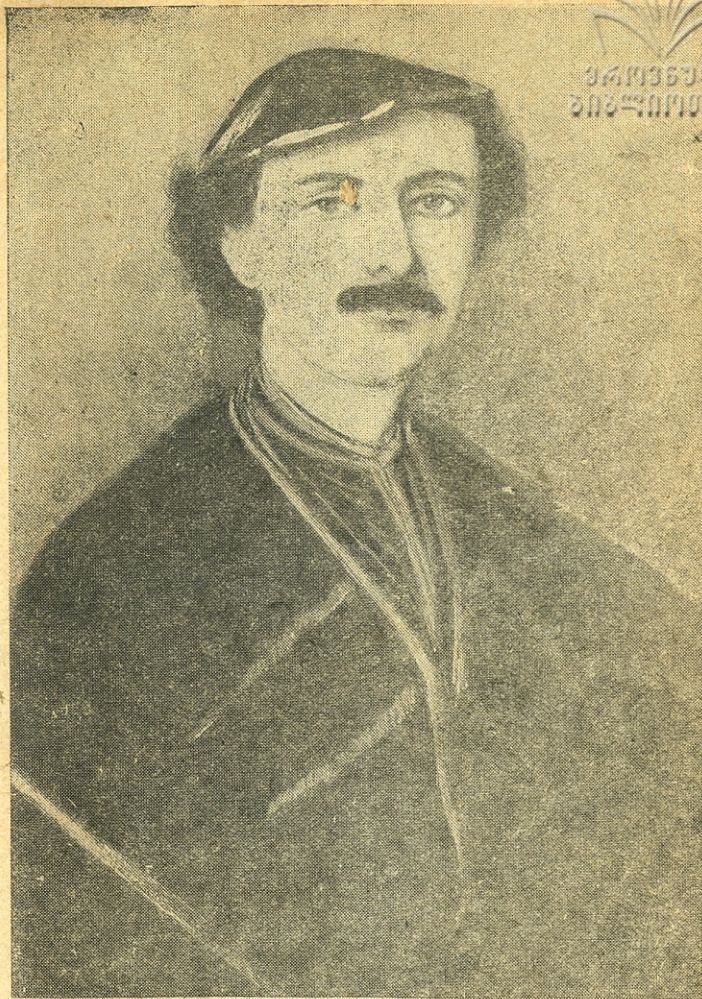
სამეგრელოს საქმეები ამ დროს თანდათან უარესად მიდიოდა. მთავარმა ლევან დადიანმა, ნადირობით და ლხინით უფრო დამაშვრალმა ვიდრე მმართველობით, რომლის სისუსტემ საქმე იქამდის მიიყვანა, რომ შიგ სამთავროში იმას ზოგიერთი პროვინციები ურჩობას უწყევდნენ, დაიწყო თავისი განზრახვის სისრულეში მოყვანა და მის მემკვიდრეს მიანდო „მოურავთა-ზედა მოურავობა“ და „წინამჯდომელობა მდივანშიდ“, ე. ი. არწმუნა მას უმაღლესი ადგილი სამეგრელოს ადმინისტრაციაში და სასამართლოში. ამაზე ლევან დადიანმა აცნობა მთავარ-მართებელს ბარონ როზენს, რომელსაც სთხოვა შემოეთვალა მისთვის თუ ამ მისს განზრახვას ის სცნობდა კეთილსაიმედოდ.

ბარონ როზენმა ამის პასუხად მოსწერა მთავარს:

„დიდად გმადლობთ იმ ნდობისა და პატივისცემისათვის, რომელშიც მე თქვენ დამიმოწმეთ თქვენის განზრახვის შეტყობინებით. ვისწრაფი გაცნობო, რომ რაკი თქვენს უგანათლებულესობას სურს თქვენს შვილს, უმაღლესად დამტკიცებულს მემკვიდრედ, ამ თავითვე მიანიჭოთ მონაწილეობა მმართველობაში და აპირებთ, თქვენის ავადმყოფობის გამო, დანიშნოთ იგი მმართველად სამეგრელოსა, მოურავთა-ზედა მოურავად და მდივანბეგთა უფროსად, მე ჩემის მხრით, არაფერს ისეთს არ ვხედავ, რაც შეიძლება იქმნეს საწინააღმდეგო მთავრო-

¹. იხ. Акты арх. ком. т. VII გვ. 399. 1878 წ.

საქართველო
საბჭოთაო
საზღვრო
სამართალი

სამეგრელოს მთავარი ლევან V დადიანი (1804—1840—1846)

ბისა, რომ მოიყვანოთ ასრულებაში თქვენი განზრახვა, მით უმეტეს რომ ის არის უმაღლესად დამტკიცებული სამეგრელოს მემკვიდრედ. დაახლოვებით ვიცნობ თქვენს უგანათლებულესობის შვილს თავ. დავითს და სრულიად დარწმუნებული ვარ, რომ მისი კეთილი თვისებანი განუყრელად იქნებიან მასთან და თქვენგან მისდამი მინიჭებულის მოვალეობის აღსრულებით ის დაგანახებს, რომ არის ღირსეული თქვენი შვილი. რაც შეეხება იმ დარიგებას, რომელსაც თქვენ მთხოვთ მისთვის, მე არ ვხედავ საჭიროდ გაუმეორო მას ერთი და იგივე, მე მხოლოდ ვთხოვ მას გაიხსენოს ჩემნი დარიგებანი ამ სამი წლის განმავლობაში, როცა ის იყო ჩემთან, რომელთაგან უმთავრესს ის არის, რომ ვიდოდეს თქვენის უგანათლებულესობის კვალზე და ხელმძღვანელობდეს იმ კეთილგანზრახვით, რომლითაც თქვენ ყოველთვის განსხვავდებოდით წინაშე მთავრობისა“¹.

ძლიერ ცოტა მასალები მაქვს ხელში, რომ კვალდაკვალ მივყვე დავით დადიანის ცხოვრებას იმ დღიდან დაწყებული, როცა ის დაინიშნა, როზენის თანხმობით, მოურავთა ზედა მოურავად იმ დრომდის, როცა იმის ხელში გადავიდა სრული უფლება სამეგრელოს მართვაგამგეობისა, ე. ი. 1840 წლამდის.

სხვა მასალათა შორის მე ხელთა მაქვს ორმოციოდდე ბარათი დავით დადიანისა სხვადასხვა წლებში მიწერილი თავის ძმა გრიგოლ დადიანთან. ამ წერილებიდან სჩანს, რომ დავითმა დიდის გულსმოდგინებით მიჰყო ხელი სამეგრელოს ადმინისტრაციის და სასამართლოს ხელმძღვანელობას. „განკვირდებოდნენ თუ სადამე გე-

¹ წერილი 24 ოქტ. 1834 № 6051, АКТЫ арх. ком. Г. VIII 83. 487, 1881 წ.

დედოფალი მართა — მეუღლე ლევან დადიანისა ზურაბ წერეთლის
ასული

ხილა დაუსრულებელი შრომა ჩემი“ სწერდა ის გრიგოლ დადიანს ერთს წიგნში, რომელიც არის დაწერილი 29 ტირისკონს¹ 1834 წელსა. „პასუხი ვერ მოგწერე, საყვარელო ჩემო. სხვა და სხვაებს მიზეზებს დავსდებ განსამართლებლად ჩემდა... აჰა, ძვირფასო ჩემო, მიზეზი: შეცუღ-ყოფა უქრავლესთა მიერ საქმობათა და გამგეობათა, რომელიცა მერწმუნა მე ჩვენისა მშობლისაგან, რომელმანცა გარდმონაკადა ჩემზედ უმაღლესი დარწმუნება და ღირს-ყო წოდებად განსხვავებულისა... ყურადღებით მმართველად პროვინციების მოურავთა ზედა მოურავობა, შინაგან მენგრელებისა, წინამჯდომელობა მდივანშიდ გინა საგანმზრახვოშიდ. ესოდენი მრჩობლედი მოწყალება ჩემზედ და დარწმუნება არა ნებას მცემდენ საქმეებთაგან განშორებისა“...

ერთის წლის შრომის შემდეგ დავითი სწერს თავის ძმას:

„ვცდილობ საქმეების წარმართვას შორის რეგვენთა და ბრიყვთა გონებათა. ნუ დამგომომ აქამომდე თუ ვერა შემოვიყვანე დიადი ცვალება, ხელნი და ფეხნი შეკრულნი მაქვენ²“.

ამავე წელს ერთს დიდს წერილში (რომლის თავი დაკარგული არის) დავითი აუწერს თავის ძმას სამეგრელოს საქმეთა მიმდინარეობას და სხვათა შორის უჩივის მას თვისს მარტოობას სამეგრელოს მართვა-გამგეობის სარბიელზე.

„... მოყრავნი ლეჩხუმისანი დაცვლილ არიან ჩემს მიერ და სხვანიცა საზოგადოდ დაწყობილება სრულიად სამეგრელოსა ზედა მალ განეცემიან. მე ფრიადსა ვალა-

¹ ტირისკონი, ე. ი. ნოეზბერი.

² წერილი 13 იანვ. 1936 წ.

ასა შინა მყოფი, ურიცხვთა საქმეთაგან გარეშეცული
ვეყანასა მას ყანდარეთისასა, ვარ ჭმუნვარებით პირად
არადთა გამო საქმეთა და არ მივის მისთანა ვინმე, რა
ლს იგი წარუთხრა ყოველი გრძნობილი ჩემგან, სახმ
სამწებარო და მით მივსცე თავსა ჩემსა მათ მიერ
ლხენა...

„ფრიადსა ვალალებასა შინა მყოფს“ ახალგაზრდა
მართველს წინ გადაეღობა სხვადასხვა დაბრკოლება. და ეს
დაბრკოლება უმეტეს ნაწილად ძველის თაობისაგან მომ-
დინარეობდა, რომლის თავხედობას დავითი ალაგმვას
უპირებდა. ამათ წრეს ხანდახან თვით ლევან დადიანი
უჭერდა მხარს და ამის გამო, დავითმა მოარიდა თავი
მამის ურჩობას, დაუტევა სამეგრელო და ის წავიდა თბი-
ლისს 1838 წ. ზაფხულის დამლევს.

იქილამ დავითი სწერდა მის ძმას გრიგოლს: „ნაც-
ვლად სიამოვნებისა და მადლობისა ღვაწლისათვის მა-
რად შიშს (და) ლანძღვას ველარ გავუძელ. რალა დროს
აწი ჩემი ლანძღვა არის. მოვშორდი და მოვარიდე (ამათ)
თავი. პარტიები მრავალი გაკეთდა ოდიშში საწინააღმ-
დეგოდ ჩვენდა. საქმობა აღარ არის. მამულს და ადგილს
(მამა) ბზესავით იცემება. მამა ჩვენს ერთ მინუტს თავის
მდგომარეობაზე ვერ ნახავს ველარც სტუმარი, ველარც
ასპინძელი. მე ველარ გავსძელ და გამოვიქეც“¹.

მეორე წერილში მასთანვე ისა სწერს: „შინაურობა
ვენი ფრიად აღრეულს მდგომარეობაშია. შემოსავალი
ატაკებულ, სამართალი დადუმებულ, წესი და წყობი-
ლება აღრეულ, ვაჭრობა დაცემულ, მე ველარ შემძლე
უნ რისამე წარმართებისა დავუტევე ყოველი და ვსცხოვ-
ებ თბილისს გოლოვინისგან პატივცემული მეტად. ორი

1. წერილი გრიგოლ დადიანთან 14 სექტ. 1838 წ.

რაიმე გარემოში წინამიდგა: ანუ ჯერ იყო შფოთი მამისათანა მოსპობისათვის ამა ყოველთასა, ანუ დაცვა სამღვთოისა სჯულისა და აწი უკანასკნელი აღვირჩიე მინდობილმან ღვთისამან¹.

მაგრამ ლევან დადიანის თითქმის 35 წლის ოდიშ-ლეჩხუმის მმართველობას ბოლო ჰქონდა მოღებული. თუ ავადმყოფობიდან იმ როგორმე მოიბრუნებდა პირს, მისი დრო ნადირობას და ლხინს უნდებოდა და ქვეყნის მმართველობა უპატრონოდ იყო მიშვებული. ამის გამო ბევრგან სამეგრელოში უწყესობა მოხდა. საჩიხოლოში ნამდვილი ბუნტი ატყდა წინააღმდეგ მთავრისა. კაცია ჩიხუამ საშათასს კაცს იარაღი აკიდა და ციხეები გაიმაგრა. ამათ ხელს იწყობდა „დიდი ნიკო“ დადიანის შვილი გიორგი. ამ დღის მომსწრემ, ლევან დადიანმა განიზრახა თავის მემკვიდრის დავითისათვის, რომელიც დღემდის მოურავთა ზედა მოურავიც იყო და უზენაესი სასამართლოს თავმჯდომარეც, გადაეცა სამეგრელოს მმართველობა და თითონ უარი ეთქვა მთავრობაზე. ამ განზრახვის სისრულეში მოყვანას ლევან დადიანმა მიჰყო ხელი იმავე 1838 წელს.

¹ წერილი გრ. დადიანთან 1 დეკემბ. 1838 წ.

საქართველოს
საზღვარი

სამეგრელოს უკანასკნელი მთავარი
ლავით ლადიანი

II

დავით დადიანი სამეგრელოს მმართველი. მისი ჯვარ-
წერა.—მთავრობის გადაცემის ცარილობა უზღვევდა.

დავით დადიანის თბილისში წასვლა 1838 წელს მა-
მის ურჩობის თავის არიდებად იყო და დამაშვრალის კა-
ციის სულის მოთხოვნილებად, განშორებულყო რამდენსამე
ხნით მაინც სამეგრელოს ქაობებსა და საზოგადო სილა-
რიბეს. როგორც ეხლა, ისე ყოველთვის, საქართველოს
სატახტო ქალაქი ანდამატი იყო, რომელიც იზიდავ-
და საქართველოს პროვინციებიდამ საუკეთესო მამუ-
ლისშვილებს და „გადმოანაკადებდა“ მათ ზედა კეთილსა
ზნეს და განათლებას. ყველა ამასთან თბილისი ბებია მი-
სის ნინო დედოფლის სამშობლო იყო და იმ მაღალს
ქართველთ საზოგადოებაში, რომელთანაც დავითი უკვე
იყო გაცნობილი, იმას ეგულვებოდა აერჩია მისი საბედო,
სამეგრელოს მომავალი დედოფალი.

სამეგრელოში დავითის შემდეგ საქმეები თანდათან
უარესად მიდიოდა. ღონე მიხდილმა ლევან დადიანმა,
მოუხშირა წიგნები თავის მემკვადრეს, დაბრუნებულ-იყო
სამშობლოს და სამთავრო საქმეებისთვის უფრო მაგრად
მოეკიდა ხელი.

1 დეკ. 1838 წელს დავითი სწერდა მისს ძმას გრი-
გოლს: „აწ გრძნობს რა მამა ჩემი ტკივნეულობასა თვი-
სსა, მოვალეობასა ფრიადსა და ვერღა ასრულებასა, სურს
წერილითა თავისითა საკუთარის ხელითა ჩემდა არა ერთ-

გზის მოწერილითა შთამაბაროს მე მმართველობა ყოველი
ლისა მენგრელიისა და კუთვნილთა მისდა სამფლობელოთა,
მე წინედ მხედველი ყოველთა სიძნელეთა, რაიცა შეუდ-
გების ამა ორთა გარემშომთა საქმეთა ვარ ყოვლად წი-
ნააღმდეგისა აზრისა. გარნა საჭიროება ჩვენის სახლისა
და სამთავროისა ესრედ მაიძულებს რომ აჰა უკანასკნელს
მივსცემ მოლოდინებს შენს რჩევას თუ ამაზედ როგორ
აზრსა და რჩევას მომწერ და მყისვე შევუდგები ასრუ-
ლებასა“.

დავითი ცხადად ხედავდა, რომ მისი გამთავრების
დრო ახლოვდებოდა და თავის მხრით ისიც შეუდგა ამის
თავდარიგის დაჭერას.

შემდეგი წლის დამდეგს, თებერვალში, დავითი და-
ბრუნდა ზუგდიდს და აქ მამა მისს განუცხადა თანხმობა,
მიელო მამის სიცოცხლეშივე მთავრის უფლება. მთავარმა
მამამ, ამის გამო გაგზავნა შუამდგომლობა კავკასიის მთა-
ვარ-მართველთან, გამოეთხოვა ხელმწიფის ნებართვა,—
სამეგრელოს მთავრობა გადაეცა შვილისათვის.

ამავე დროს დავითმა გამოითხოვა მთავრისგან ნე-
ბართვა ჯვარის-დაწერაზე. თბილისში ყოფნის დროს და-
ვითი დაუახლოვდა საქართველოს მგოსნის ალექსანდრე
ჭავჭავაძის ოჯახს, რომელთან დაახლოვებას ეძიებდა მა-
შინ მთელი იმ დროის თბილისის მაღალი საზოგადოება
და რუსეთიდან შამილთან საბრძოლველად ჩამომავალი
სამხედრო არისტოკრატია. ალექსანდრეს ქალიშვილებ-
თაგან ერთი, ნინო, შეირთო შესანიშნავმა რუსი მწე-
რალმა გრიბოედოვმა, მეორე—სოფიო, ბარონ ნიკოლაიმ,
შემდეგში სახალხო განათლების მინისტრმა. მესამე ქალს,
ეკატერინეს, თავს ევლებოდა ყველა ჩვენი შესანიშნავი
მწერლები: ტატო ბარათაშვილი, გრიგოლ

ორბელიანი, გიორგი ერისთავი... თავი
ლექსში:

ვითა პებელა
არხვეს ნელ-ნელა...

ბარათაშვილი შენატროდა იმ ბედნიერს კაცს, ვინ
თავის სუნთქვას გაიგრილებდა ეკატერინეს საყურად
ჩრდილში. გრიგოლ ორბელიანის:

წინანდლის ვარდო

ეკატერინეზედ არის დაწერილი. როდესაც თავ. ივანე
მუხრან-ბატონმა, რომელსაც მსგავსადვე გული უთქმოდა
ეკატერინესათვის, დავით დადიანის და ნინო შეერთო.
ჩვენი დრამატურგი გიორგი ერისთავი სწერდა გრიგოლ
ორბელიანს: „ივანე მუხრანსკის დავით დადიანის და
ნინო შეურთავს, ღმერთო, ეგებ ეხლა კატინკა მე
მხედეს“-ო.

მაგრამ ეკატერინეზე თვალი ეჭირა დავით დადიანს¹
და ეკატერინესაც სხვაზე უფრო ეს სამეგრელოს მომა-
ვალი მთავარი მოსწონდა, რომლის ხელში იმას „ეკატე-

¹ აღსანიშნავია, რომ ეკ. ჭავჭავაძის შერთვამდე დავ. დადიანს
ცოლად ჰყოლია სვანეთის (ჩუბუხევის თემის) მთავრის ციოყ
(მურზაყანის-ძის) დადებულიანის და, დარეჯანი, რომელიც 1823 წ.
ლევან დადიანს თავის შვილის დავითისათვის შეურთავს სვანეთის
დამოყვრების მიზნით. 12 წლის შემდეგ დავითს მიუტოვებია
დარეჯანი, რასაც სვანეთსა და სამეგრელოს სამთავროებს შორის
ურთიერთობა მეტად გაუმწვავებია. სვანეთის ფაქტიური მმართველი
დიგორხანი (მცირეწლოვანი ციოყის დედა)—სვანეთში განთქმული
თავისი სისასტიკითა და დაუცხრომლობით—ამ საქმის შესახებ
მოხსენებით ჰხლებია მთავარ. მართველს ბარონ როზენს (დავითის
ადმირალტს) ტფილისში. ბარონ როზენი აღ. თარხნიშვილის ხელით
ლევან დადიანს უგზავნის შემდეგ წერილს: „ჩემთან მოსულმა სვანეთის
კენინამ დიგორხანმა მომახსენა, რომ სვანეთის მთავრის ციოყის და,

რინე დედოფლის“ წოდება მოელოდა. დავითმა ხელი სთხოვა ეკატერინეს და, რა რომ თანხმობა მიიღო მისკან, ალექსანდრე ქავჭავაძემ დალოცა ყმაწვილი ქალები და 18 მაისს 1839 წელს, დავითმა და ეკატერინემ ჯვარი კარდაიწერეს ქაშუეთის ეკლესიაში.

ამასობაში ლევან დადიანის მთავრობაზე უარის თქმა და შუამდგომლობა, — გარდაეცათ მთავრობა დავითისათვის ადიოდა მთავარ-მართველის კანცელარიიდან ქინისტრის კანცელარიამდის და ბოლოს მარტში 1840 წელს მოხსენდა ხელშეწიფე იმპერატორს, რომელმაც კეთილ-ინება ლევანის თხოვნაზე, გამოეცხადებია თანხმობა. 25 მარტს, 1840 წელს ჩერნიშევი სწერდა მთავარ-მმართველს გოლოვინს:

„ჩემს უქვეშევრდომილეს მოხსენებაზე იმის შესახებ, რომ სამეგრელოს მართვა-გამგეობის საქმე ჩაბარდეს სა-

არეჯანი დანიშნული ჰყავს ცოლად თქვენს მემკვიდრეს დავითს და 2 წელია, რაც იგი ცხოვრობს თქვენი ბრწყინვალეების ოჯახში. მას ჩამოუტანია თქვენს ოჯახში დიდი მზითევი. რადგანაც ამჟამად თავ-დავითს არა აქვს სურვილი მასთან ცხოვრებისა, სვანეთის კნენია ახოულობს, რომ დარეჯანი გამოგზავნონ მასთან ტფილისში და იანვე გამოატანონ მის მიერ თქვენს ოჯახში მიტანილი მთელი მზითევი, რომლის სიასაც ამასთანავე გიგზავნი“...

აღნიშნულ წერილს ბევრი ახსნა არ სჭირდება. ბარონ როზენს აქმე ასე მოუგვარებია: დადგეშქელიანის მოთხოვნილება დადიანი-იანგან დაუკმაყოფილებია, ხოლო დავ. დადიანის უკვე ყოფილი მე-ელლე დარეჯანი მიუთხოვებია კახელ თავად დავით აფხაზისათვის, რომლისთვისაც დაუნიშნია პენსია წელიწადში 150 ჩრვანეცი (რ. საქ. ცენტრ. არქივი—სვანეთის შესვლა რუსეთის ქვეშევრდომო-აში, საქმე № 7, გვ. 52—53, 71—76; Отношение Б. Розена Вице-канцлеру Несельроду და აგრეთვე Письмо Левану Падиани от Б. Розена 21/III—1833 г. № 1626). აღნიშნულ მას-ის მითითებისათვის ამხ. გივი გაბლიანს და სოკრატ იმისტარიშვილს დიდ მადლობას მოვახსენებ. ს. ც.

მეგრელოს აწინდელ მთავრის შვილს როტმისტრ თავად დავით დადიანს, ხელმწიფე იმპერატორმა უმაღლესად კეთილ-ინება ებრძანება: ნება მიეცეს თავ. დადიანს მართოს სამეგრელოს საქმეები, ამასთანავე მასთან დაიწინაშნოს საჭირო რჩევისა და თვალყურის გდებისათვის კეთილსაიმედო შტაბ-აფიცერი, თანახმად წინადადებისა, რომელიც განმარტებულია თქვენს წერილობითს მოხსენებაში ამა წლის იანვრის 16-სა დღესა“¹.

ამ მოწერილობის თანახმად კავკასიის მთავარ-მართველმა გოლოვინმა მიანდო ქუთაისის გებერნატორს ესპეხოს წასულიყო ზუგდიდს და გამოეცხადებია სამეგრელოს საზოგადოებისათვის უმაღლესი ბრძანება, რომ მთავრის ლევან დადიანის თხოვნით, სამეგრელოს მთავრის უფლება გადაეცა მისს მემკვიდრეს უგანათლებულესს თავადს დავით დადიანს, რომლისადმი საზოგადოებას ემართა ამას იქით იგივე მორჩილება, როგორიც ემართა მას დღემდის მთავრისადმი. ესპეხო მოვიდა ზუგდიდს 10 მაისს, 1840 წელს და 11 მაისს დილით, გამოუცხადა უმაღლესი ბრძანება მთავრის სასახლეში შეკრებილს საზოგადოებას მთავრის და მისი მემკვიდრის დასწრებით. შემდეგ მთელი კრება გაემართა ეკლესიაში, საცა წირვის შემდეგ იქნა გადახდილი პარაკლისი და ეპისკოპოსის გიორგისაგან წაკითხული ეკლესიის გარეთ, ლევან დადიანის მიმართვა საზოგადოებისადმი უფლების გადაცემაზე მემკვიდრისადმი. ამის შემდეგ ლევან დადიანმა ჩააბარა თავის მემკვიდრეს უმაღლესად ბოძებული ბაირალი და ხმალი. მოხსენება ამ საგანზე გაუგზავნა მთავარ-მართველს გუბერნატორმა ესპეხომ ყულევიდამ 19 იმავე მაისს. აი როგორ არის შემდგარი თვით ეს მოხსენება:

¹ АКТЫ арх. комисси, т. IX, стр. 180, 1834 წ.

„თანახმად მარტის 31-ის მოწერილობისა, სამეგრელოს მთავრისაგან წინასწარ უწყების შემდეგ ამ თვის 10-ს ჩამოვედი ზუგდიდში, სადაც თავის დროზე, 11 რიცხვისათვის, მოწვეულ იყვნენ მისის უგანათლებულესობის გავლენიანი პირნი, როგორც დადიანის გვარისანი, ისე საზოგადოდ სამეგრელოს თავად აზნაურობისანი, რომელთაც 11-ს, დილის 9 საათზე, მთავრის სასახლეში შეკრებილთ გამოეუცხადე მისის იმპერატორებითის უმაღლესობის უმაღლესი თანხმობა მისის უგანათლებულესობის თხოვნაზე—სამეგრელოს მართვა-გამგეობის გადაცემის შესახებ მის შვილისათვის და ავუხსენი მათ, რომ იმ ფიცის ძალით, რომელიც მათ მიუციათ ხელმწიფე იმპერატორისათვის, ისინი მოვალენი არიან თავადს დავითს ისევე ემორჩილნენ და უერთგულონ, როგორც აქამდე ემორჩილებოდნენ და ერთგულობდნენ თავადს ლევან გრიგოლის-ძეს.

ამის შემდეგ მთავარმა გამოეუცხადა დამსწრეთ, რომ იგი თვის, უმაღლესად დამტკიცების ღირსქმნილი, ნებით გადასცემს თავის ძესა და მემკვიდრეს თვის ძალაუფლებას და ურჩია ყველა თვის ქვეშევრდომთ თავად დავითსაც ისევე პატივისცემით, მორჩილებით და ერთგულობით მოეპყრან, როგორითაც აქამდე თვითონ მას ეპყრობოდნენ, ამის შემდეგ, როგორც მთავარი, ისე მისი მემკვიდრე, ჩემთან ერთად, აიღეს რა ხელმწიფე იმპერატორის მიერ უუმოწყალესად მისთვის ბოძებული დროშა, ყველა დამსწრეთა თანხლებით გაემართნენ ეკლესიაში, სადაც საღმრთო წირვისა და ხელმწიფე იმპერატორისა და მთელის უმაღლესობის სახლობის სადღეგრძელო პარაკლისის გადახდის შემდეგ, გიორგი ჭყონდიდელმა, ეკლესიიდან გამოსვლისას, საყოველთაოდ წაიკითხა მთავრის მომართვა იმის შესახებ, რომ იგი, მთავარი, თვის ძალა-

უფლებას გადასცემს თავის-ძეს დავითს, და ამის შემდეგ მთავარმა თავის ძეს ჩააბარა უმაღლესად ბოძებული დროშა და ხმალი.

პატივი მაქვს მოგახსენოთ ამის შესახებ, და მოვალედა ვრაცხ ჩემს თავს დავსძინო, რომ თავადმა ლევანმა, თუმცა თავისი ძალა-უფლება სამეგრელოს მართვა-გამგეობისა თავის ძესა და მემკვიდრეს თავ. დავითს გადასცა, მაგრამ ცხადზე უცხადესია, რომ თავის სიცოცხლეში მთავრის ტიტული არ შეიძლება არ ატაროს მისის უგანათლებულესობის ბიროვნებამ, ამიტომ პატივი მაქვს გთხოვოთ და გვიბრძანოთ, როგორ ვუწოდოთ თავადს დავითს: ამ სამთავროს მემკვიდრე, როგორც აქამდე ერქვა, თუ უნდა ატაროს ტიტული სამეგრელოს მთავრისა, მსგავსად მისი ბებისა, დედოფლის ნინოსი, რომელიც სამთავროს მემკვიდრის თავადის ლევანის მცირეწლოვანობის დროს, სამეგრელოს დედოფლის ტიტულს ატარებდა.

ამ უკანასკნელს ამბავს მოგახსენებთ, როგორც თვით სამეგრელოს მთავრისა, ისე მისის მემკვიდრის თავადის დავითის თხოვნის თანახმად¹.

გიორგი ეპისკოპოსისაგან წაკითხული მიმართვა საზოგადოებისადმი მთავრის ლევან დადიანისა იყო შედგენილი ამ გვარად:

სამეგრელოს მთავრის ლევანის წერილობითი მიმართვა.

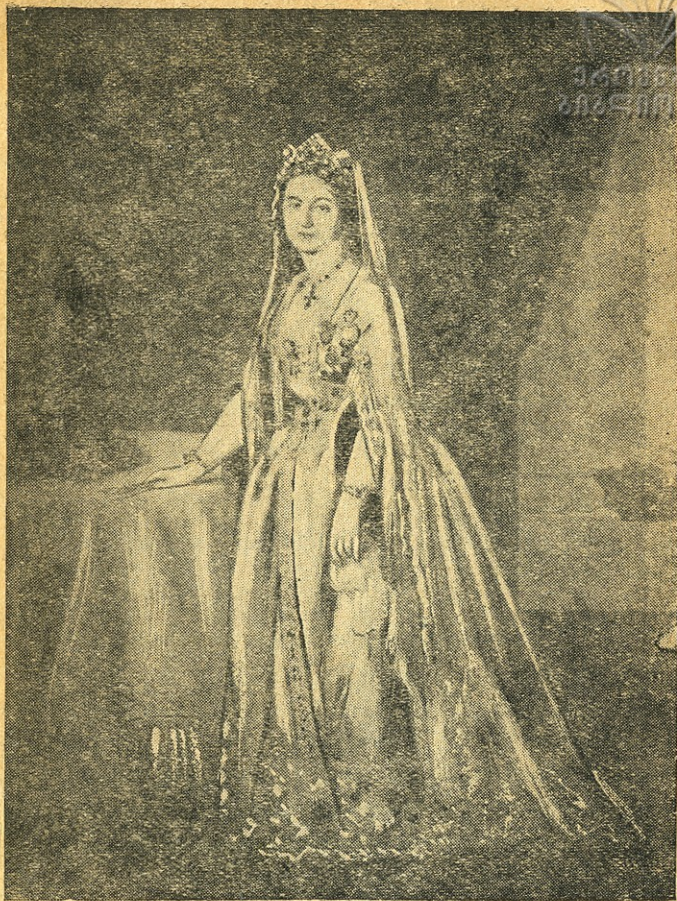
სამეგრელოს სამღვდელთაგან, თავად-აუნაურთა და სხვათა დიდად პატივცემულთა საზოგადოებაჲ!

1840 წ. მაისსა 11-ს გრიგორიობლით²

„სამეგრელოს მთავრის სახელზე რუსეთის საიმპერატორო ტახტის კეთილისმყოფელობითა სუფევამ განაბნია

¹ АКТЫ арх. КОМИССИИ, ტომი IX, გვერდი 180, 1884 წ.

² ზუგდიდი.

სამეგრელოს დედოფალი ეკატერინე—ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასული
(1816—1882)

წყვედიადი, რომელიც გადაჰფენოდა ამ ჩვენს მხარეს, ვა-
ნუკურნა იარანი, რომელნიც მიეღო იმ დაუდგრომელ
ხანებში და რომელნიც ჰქენჯნიდნენ სამეგრელოს გულ-
ღვიძლსა; გვრჩებოდა მხოლოდ შინაური კეთილგანრიგე-
ბით დაგვეყენებია ფეხზე კეთილდღეობა სამთავროსი
საუკუნოდ. ამას მივაპყართ მთელი ჩვენი ყურადღება იმ
დროიდანვე, როცა მათის უდიდებულესობის ბრძანებით,
ჩემის ნეტარხსენებულის მშობლის გრიგოლის შემდეგ,
ჩავიბარე სამეგრელოს მთავრობა უმაღლესად დამტკიცე-
ბული სათხოვნელი პუნქტების თანახმად. მე სულ იმასა
ვნატობდი, რომ მოქალაქებრივის ცხოვრების დამყარე-
ბით და შრომისა და ხელოსნობის გაცხოველებით ჩემის
სამთავროს კეთილმოწყობილება დამსგავსებოდა სხვა სამ-
თავროთა კეთილმოწყობას. ჩემის ამ ზრუნვის დროს,
თქვენ, თქვენის მოქმედებით დაამტკიცეთ ერთგული ქვე-
შევრდომობა ჩვენის ხელმწიფისა და მორჩილება თვისის
კანონიერი მთავრისა, სამაგალითოდ მშველოდით სამშობ-
ლოს სასარგებლოდ მიმართულ ყოველს ჩემს საქმიანობაში.
და ყოველივე ამისათვის, ხელმწიფის სხვა მრავალი წყალო-
ბის გარდა დაჯილდოვებულთ, როგორც თვით სახლი მთა-
ვრისა, ისე თქვენცა ამით, რომ საყვარელი პირმშო ძე ჩემი
დავითი 1831 წ. მაისის 30-ს უმაღლესად ბოძებული სი-
გელით ცნობილია და დამტკიცებული სამეგრელოს და
სხვა მხარეების მთავრის მაღალი ღირსების მემკვიდრედ.
რამდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ასეთს უმაღლეს
დანიშვნას ჩემის შვილის დავითისათვის ჯერ ისევ მის
სიყრმეში, იმდენად წმინდა მოვალეობად მიმაჩნდა მის
წოდების შესაფერისად აღმეზარდნა ის. მისი აღზრდის სა-
ქმეს ვხელმძღვანელობდი ნაწილობრივ საკუთრად მე და
ნაწილობრივ გამოცდილი და კეთილსაიმედო წარჩინებ.

ლნი გვამნი სახელმწიფოსნი. ამ ჟამად მე დამშთენი
დროითვე ვიზრუნო ჩემის სამფლობელოს შინაურ საქმე-
თა მოგვარებისათვის, ვუმზირო ჩემის თვალთ, როგორ
მართავს მხარეს ჩემი შვილი და დავიტკბო ჩემის სიცოცხ-
ლის უკანასკნელი დღენი.

ჩვენ ამ ბედნიერ დღემდე მივალწიეთ, სამეგრელოს
მემკვიდრემაც თვისის ჭეშმარიტის ღირსებით გაამართლა
ჩემი იმედი და უმეტესად შეიქმნა ძვირფასი ჩემის გუ-
ლისათვის.

მიუხედავად ამისა განუწყვეტელმა ზრუნვამ და 30
წელზე მეტის ხნის სახელმწიფო სამსახურმა და ისიც
მძიმე გარემოებაში, უდროვოთ წამართვა ტანსიმრთელე
და რადგან ვგრძობ, ჩემი ძალღონე იმდენად დასუს-
ტდა, რომ არ შემეძლება განვაგრძო მართვა სამეგრე-
ლოსი, ამ სამართლიან მიზეზთა გამო მე ბედნიერება
მქონდა უქვეშევრდომილესად მიმემართნა ხელმწიფე იმ-
პერატორისათვის და მეთხოვნა გავეთავისუფლებინე თა-
ნამდებობისაგან და სამეგრელოს და მასთან შემოერთე-
ბულ სხვა მხარეთა მართვის საქმე ჩამებარებინა ჩემი სა-
ყვარელი ძის, სამეგრელოს მემკვიდრის დავითისათვის.

აწ საქართველოს მთავარმართველმა შემატყობინა,
რომ ხელმწიფე იმპერატორს ჩემს თხოვნაზე თავისი თან-
ხმობა უბრძანებია.

თანახმად ჩემის სურვილისა, რომელიც ღირს იქმნა
უმაღლესად დამტკიცებისა, ამ რიცხვიდან ჩემს საყვარელს
ქვე დავითს გადავსცემ სამეგრელოს და სხვა მასთან შე-
მოერთებულ მხარეთა მართვა-გამგეობის წმიდა მოვალეო-
ბის ტვირთს, ყველა წოდების მცხოვრებთ და მათს შე-
სახებ ყოველგვარ საქმეებს, მემკვიდრეობის იმავე
მოვალეობათა თანახმად, რომელნიც მოხსენებულნი არიან

ამ სათხოვნელ პუნქტებში, რომლებიც უმაღლესად დ.
უმტკიცდა ჩემს განსვენებულს მშობელს გრიგოლ დადიანს
და თვით უმაღლესადვე 1831 წ. მაისსა 30-სა დღეს ჩე-
მის ძისა დავითისათვის ბოძებულ სიგელში; ამასთანა-
ნავე ერთად მას გადაესცემ სამთავრო სახლის დიდებუ-
ლებას (საინვენსტიტურო ნიშნებს), რომელიც შემკვიდ-
რეობით გვებოძა ხელმწიფე იმპერატორისაგან და სარ-
დლობის ნიშნად ბოძებულ დროშასა და ხმალს.

სამთავროს მართვა-გამგეობის ჩაბარების ჟამს არ
შემიძლია არ მივმართო საყვარელსა ძესა ჩემსა დავითს
და არ გავუმჯღაფნო გრძნობანი ჩემნი და ჩემი აზრი,
რომლითაც უნდა იხელმძღვანელოს იმან, რაზედაც აქ
საქვეყნოდ ვაცხადებ:

საყვარელო შვილო ჩემო, დავით! პირველ და მთავარ
კანონად გულის სიღრმეში გქონდეს: სიყვარული ღვთისა,
ერთგულება ხელმწიფისა და მამულისა და მზადყოფნ
მისდა მსახურებად უკანასკნელ სულის ამოხდამდე; პატრ
ეც კანონებსა, როგორც მბრძანებელმა და მამამ, იბრუნე
შენთვის ჩაბარებულ მცხოვრებთათვის, როგორც საკუთარ
მამის სახლისათვის; კანონად დაისახე, რომ ისინი კმაყოფილნი იყვნენ შენის მართვა-გამგეობითა, არავის გააყვ
ნინო თვითნებობა და ერთიმეორე არავის დააჩაგვრინი
ვინ არ იცის, რომ ქვეშევრდომთა სურთ იცხოვრო
და იმოქმედონ ისე, როგორც მათი მთავარი ცხოვრობ
და მოქმედობს, მაშასადამე, უნდა ეცადო კეთილი მაგ
ლითი უჩვენო, რომ შენის მართვა-გამგეობის ჟამს სუ
ფევდეს სამართლიანობა, საკუთრების დაცვა დაფარვა დ
კანონიერება ყოველ ქვეშევრდომისათვის.

თუ ამანებს აასრულებ, შენ დაამტკიცებ, რომ ღირს
ხარ, იმ მაღალ ხარისხისა, რომელშიც ყოვლადმოწყალ

აელმწიფემ ღირსგვყო დადგინებად; თუ არა, იშიშვებდე, რომ ყოველს შენს მოქალაქეობის აუსრულებლობას მოსდევს შავსვიანი დამცირება.

როცა ჩემს საყვარელს ძეს დავითს მამაშვილურს დარიგებას ვაძლევ, მე უნდა მოგახსენოთ, სამეგრელოს სამთავროს დიდადპატივცემულო საზოგადოებაგ, რომ თქვენი მოვალეობაა: ემორჩილებოდეთ კანონიერს მთავრობას, თავი არ გეზოგებოდესთ ჩემის შვილის დავითისათვის, რომელსაც ჯერ ისევ ჭაბუკობაშივე ხვდა წილად ტვირთი თავისი ქვეყნის მართვა-გამგეობისა. მშობლიური მზრუნველობით ჩამიბარებია მისი თავი თქვენთვის, მთავრის ოჯახის ყველა ერთგულთათვის და დაგარიგებთ: ემორჩილებოდეთ ყველა მისს განკარგულებას, ერთგულად ექსახურებოდეთ ხელმწიფე იმპერატორს, თქვენის მთავრის მშვიდობიანი მართვა-გამგეობა საკუთარ კეთილდღეობად ჩასთვალეთ; როცა მისი საქმე კარგად წავა, მაშინ ყველა თქვენც კეთილდღეობაში იქნებით, მთავარი საქმე ისაა, ყველა ეს ღირსება დააფასოთ, არ გაურბოდეთ სიკეთეს, და მაშინ თქვენთვის სულ ადვილი იქნება ეწიოთ სანატრელს ბედნიერებას, ოღონდ კი ერთგულება და სიმართლე გამოიჩინოთ თქვენს მოქმედებაში.

დასასრულ, ვსასოებ, რომ ყოველი თქვენგანი, ვინც ჩემის შვილის მართვა-გამგეობის ქვეშ უნდა იყვეთ, ჩემ მიერ მოცემულ წინდად მოიგონეთ თქვენთა წინაპართა ერთგულება მთავრის ოჯახისადმი, აღასრულეთ, რასაც გიბრძანებენ როგორც ღვთიური, ისე კაცობრიული კანონები თქვენზე დაყენებულ მთავრისადმი და ამით დაავგირგვინებთ და სამარადისოდ განამტკიცებთ მისთა საქმეთა თქვენის შთამომავლობისათვის. ამგვარად, თუ

ალასრულებთ თქვენს ურთიერთშორის დამოკიდებულებას, გაიგებთ კეთილ მართვა-გამგეობის ფასსა და იხილავთ თქვენს თავს ბედნიერად.

ამ აქტით გამოვხატავ უმაღლეს ნება-სურვილს, რათა ჩემის სამთავროს მართვა-გამგეობა გადაეცეს ჩემს შვილს დავითს, ამით სრულიად დაჯილდოვებულად ვთვლი ჩემს თავს და გულსავესებით თქვენთან ერთად ვთხოვ უზენაესს, მიანიჭოს მას ძალა და მადლი კეთილად ზიდოს მისი ახალი ტვირთი, ხოლო მე ვნუგეშობ იმით, რომ ჩემის სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებს ტკბილად გავატარებ, და ჩემს წმინდა მოვალეობადა ვთვლი მარადჟამ ერთგული ქვეშევრდომი ვიყვე ხელმწიფე იმპერატორისა, რისთვისაც სულიერი ძალა ჩემი შეინარჩუნებს თვისს მხნეობას ხორციელ ძალზე უმეტესად.

ეს აქტი უნდა დაცულ იქნეს მთავრის საქმეებში, ხოლო სამეგრელოს უზენაეს მართვა-გამგეობას ებრძანება ამის პირი ყოვლად უსამღვდელოესის ჭყონდიდელ გიორგის საშუალებით დაურიგოს ყველა ეკლესიას მთელის სამეგრელოს ერისათვის გამოსაცხადებლად¹.

ეს მიმართვა საზოგადოებისადმი მთავრის ლევან დადიანისა მიხედვით დამებეჭდა აქ ქართულად ისე, როგორც ის იყო დაწერილი და წაკითხული გიორგი ეპისკოპოსისაგან, მაგრამ იმის პირი ვერ ვიშოვე ვერც საეპარქიო კანცელარიაში, ვერც ეკლესიებში, რომელთაც ის მიმართვა დაურიგდათ მრევლთათვის წასაკითხად და ამიტომ მომყავს ეს მიმართვა აქ რუსულ ენაზე, ისე როგორც ის არის დაბეჭდილი არხეოგრაფიის კომისიის აქტებში².

¹ АКТЫ арх. комиссии т. IX, гв. 181, 1884 წ.

² ამგვარად, როგორც ი. მეუნარჯია გადმოგვცემს მიმართვის ქართული ტექსტიც არსებულა. აქ მოყვანილი თარგმანი შესრულებულია ჩვენ მიერ.—რედ.

III

ლევანის გარდაცვალება. დავითის წერილი ნიკოლოზ
I-თან. დავით დადიანის ტახტზე ასვლა. ინვინსტიტუტა.

ამის შემდეგ დავით დადიანი იყო სრულის უფლებით აღჭურვილი სამეგრელოს მთავარი, თუმცა სანამ მამამისი ლევან ცოცხალი იყო, ის ამის შემდეგაც იწერებოდა და იწოდებოდა სამეგრელოს მემკვიდრე-მმართველად. როგორც თინათინს, რომელსაც როსტევანმა გადასცა თავისი ტახტი, აკლდა „მართოდენ კეისრობა“, ისე დავით დადიანს, რომელსაც მამამისმა დაუთმო მთავრობა, აკლდა მართოდენ მთავრის სახელი, მთავრობა.

სამეგრელოს მმართველად დავით დადიანი იჯდა მამამისის ტახტზე 1840 წლიდან 1846 წლამდე. ამ წელს სოფელს აბასთუმანს¹ გარდაიცვალა მთავარი ლევან დადიანი და თანახმად მთავარ-მართველის თავ. ვარანცოვის წარდგინებისა, 4 დეკ. 1846 წელს ხელმწიფე იმპერატორმა ნიკოლოზ პავლეს-ძემ მემკვიდრე-მმართველი დავით დადიანი დაამტკიცა სამეგრელოს მთავრად.

ლევან დადიანი რა გარდაიცვალა, მისმა მემკვიდრემ შემდეგი წერილი მისწერა ხელმწიფე იმპერატორს მთავარ-მართველის თავ. ვარანცოვის საშუალებით:

¹ სოფელი ზუგდიდის რაიონში, ამჟამად იწოდება ძველ აბასთუმნად, სადაც სააგარაკო სასახლე ჰქონდათ სამეგრელოს მთავრებს.

**უქვეშევრდომილესი წერილი თავადის დადიანისა
1846 წ. აგვისტოს 8-სა დღესა.**

„ჩვენს ოჯახსა ზედა განრისხებულსა მამა ზეციერსა ენება წარსულ ივლისის 30-ს ამიერ ჩათვლით წარეყვანა ჩემი ძვირფასი მშობელი და კეთილისმყოფელი, ხოლო თქვენის იმპერატორებიტის უმაღლესობის ერთგული ქვეშევრდომი. შეეუდექი რა სამეგრელოს მართვას თანახმად 1831 წლის მაისის 30-ს თქვენი იმპერატორებიტის უმაღლესობის მიერ უმოწყალესად ბოძებულ ღრამოტისა, ბედნიერად ვთვლი ჩემს თავს შევუვრდე პატივისცემელ ფერხთა თქვენთა, უუმოწყალესო ხელმწიფეო, და განგიცხადოთ ჩემი უქვეშევრდომილესი ერთგულება. მსგავსად ჩემის ღვთივგანსვენებულის მშობლებისა, თავმდებად დავიყენებ უზენაეს გამჩენს, რომ ურყევლად ერთგული და თავდადებული ვიქნები ტახტისა და თქვენის წმინდა გვარისა, აგრეთვე ღვთისა და თქვენის იმპერატორებიტის უმაღლესობის მიერ ჩაბარებულ სამეგრელოს ხალხისა. მიგვიღეთ, ხელმწიფეო, მე და თქვენი ერთგული და თქვენთვის თავდადებული მეგრელები თქვენის უმაღლესობის საფარველის ქვეშ და ნება გვიბოძეთ ჩემი სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე მოწიწებით მაქვნიდეს ბედნიერება ვიყო თქვენის იმპერატორობითის უმაღლესობის, უმოწყალესის ხელმწიფის, ერთგული ქვეშევრდომი“¹.

ეს წერილი მთავარ-მართებელმა თავ. ვარანცოვმა წარუდგინა ხელმწიფე იმპერატორს შემდეგის რაპორტით: **უქვეშევრდომილესი რაპორტი თავადის ვარანცოვისა 1846 წ. აგვისტოს 28-ს დღესა, № 664 კისლოვოდსკით.**

„წარსულ ივლისის თვის 30-ს გარდაიცვალა სამეგრელოს მთავარი თავადი ლევან დადიანი. მისმა უფ-

¹ АКТЫ арх. комиссии, том X, стр., 271, 1885.

როსმა შეიღმა, დავითმა შემატყობინა, რომ იგი შეუღდა სამეგრელოს მართვას თანახმად თქვენის იმპერატორობითის უმაღლესობის მიერ 1831 წ. მაისის 30-ს ბოძებული ღრამოტისა და მთხოვს თქვენს ფერხთა ქვეშე შევუვროდო, უუმოწყალესო ხელმწიფეო, თავისი და მისი ხალხის უქვეშევრდომილესი ერთგულება და თქვენს იმპერატორობითის უმაღლესობას მივართვა მისი წერილი.

ვასრულებ თავადის დადიანის სურვილს და წმინდა მოვალეობადა ვთვლი დავსძინო, რომ თავის მამის ხანგრძლივის ავადმყოფობის დროს დიდი ხანია მართავდა სამეგრელოს და არ მექვეება მისი ერთგულება თქვენის იმპერატორობითის უმაღლესობის ტახტისადმი და ის უქვეშევრდომილესნი გრძნობანი, რომელთაც ის გამოსთქვამს“¹.

ამის პასუხად მთავარ-მართებელს თავ. ვარანცოვს მოუვიდა ჩერნიშევისაგან შემდეგი წერილი.

**წერილი თავადის ჩერნიშევისა თავად ვარანცოვთან
მიწერილი 1846 წ. დეკემბრის 4-ს № 1750.**

„ხელმწიფე იმპერატორმა, თქვენის ბრწყინვალეების ოქტომბრის 16-ის № 1003 მოხსენება რომ მივართვი, უმაღლესად კეთილინება დამეტკიცებია ამ წერილთან ერთად პროექტი საინვენსტიტურო გრამოტისა სამეგრელოს მთავრის თავად დადიანისათვის.

ამის შესახებ მე მოვახსენე საგარეო საქმეთა სახელმწიფო კანცლერს.

ახლა გრაფ კარლ ვასილის ძისაგან მივიღე ნამდვილი გრამოტა ოქროს ფარჩის ყდაში ჩასმული. ეს გრა-

¹ Акты арх. комиссии, том X, стр. 261, 1885. г.

მოტა ნოემბრის 30-ს ღირს-იქმნა უმაღლესის ხელისშეწყობისა, დაეკრა სახელმწიფო ბეჭედი და ჩაედვა იქროცურვილ ვერცხლის კიდობანში. მე პატივი მაქვს ეს გრამოტა თქვენს ბრწყინვალეებას გამოვუგზავნო, რათა მიაღწეათ თავ. დავით დადიანს, და უმორჩილესად ვთხოვთ პატივი მცეთ და მისი მიღება მაცნობოთ“¹.

ამ პასუხთან თავ. ვარანცოვს მოუვიდა ხელმწიფისაგან დამტკიცებული ინვენსტიტურის გრამოტა დავით დადიანის სახელზე, რომლის პროექტი თვით ვარანცოვისაგან იყო შედგენილი.

აი თვით ეს გრამოტა, რომლის დედანი ინახება დღეს სამეგრელოს თავადის კაბინეტში:²

¹ Аеты арх. комисси, том X, стр. 261, 1885 г.

² ი. მეუწარგიას ხელით დედანში ამავე თავის პირველ გვერდზე მიწერილია „აკლია ინვენსტიტურის გრამოტა“. მაშასადამე ეს ინვენსტიტურა აქ უნდა იყოს ჩართული, რაიც ავტორს შეუსრულებელი დარჩენია. ჩვენ თუმცა მივმართეთ სამეგრელოს მუზეუმს, სადაც დაცულია ეს „სამეგრელოს თავადის კაბინეტი“ მაგრამ აღნიშნული დოკუმენტი ჯერჯერობით იქ არ აღმოჩნდა.—ს. ც.

IV

ბროსეს აზრი დავით დადიანზე. მთავრის კანცელარია: მარ-
თული და რუსული. ივა-ბერი, ანდრი გეგეჭკორი. ვარანცო-
ვის გეგეჭკორის ძეგნი.

დავით დადიანი განაგებდა სამეგრელოს სამთავროს
13 წელიწადი.

ფეოდალურს სამთავროში, საცა ყველაფერი ბატონ-
ნის ნებაზე იყო დაფუძნებული, საცა, მაშასადამე, დი-
დისა და პატარასათვის სავალდებულო, დაწერილი კანონ-
ნი არც კი არსებობდა, საცა არც ხალხის განათლებას,
არც საზოგადო ცხოვრების განვითარებას, არც ვაჭრო-
ბას, არც მრეწველობას, რომელნიც არ არსებობდენ, არ
შეეძლოთ თავი მაღლა აეწიათ და მოეთხოვათ მთავრისა-
გან საზოგადოების ცხოვრების გაუმჯობესება, ახალგაზრდა
მთავარს (დავით დადიანი იყო 27 წლისა, როცა ის
შეიქნა სამეგრელოს მმართველად) დიდი ხასიათი და
ქვეყნის სიყვარული უნდა გამოეჩინა, რომ თავიდანვე სა-
მეგრელოს საქმეების გაუმჯობესებას და რეფორმების
გზას დასდგომოდა. და მართლაც, დავითის თანამედრო-
ვე, საქართველოს მეისტორიე მარი ბროსსე, რომე-
ლიც ესტუმრა მთავარს 1848 წელს, აი რაგვარად აგვი-
წერს სამეგრელოს მთავარს და მის საქმეებს:

„განც იცნობს დავით დადიანს, ყველამ იცის, რომ
სრულებით არა სჭირია მას კაცმა აქოს. ეს თავადი შესა-
ნიშნავია თავისი კუთით, შესანიშნავი თავისი აღზრდით,

რომელიც მან ს.-პეტერბურგში მიიღო; უცხოვრია ევროპაში და იქ ცხოვრების დროს გაეცნო ახალს აზრებს და იცის რა აკლია მის ხალხს, მის ქვეყანას. და ყოველ დღონეს ხმარობს გააუმჯობესოს მდგომარეობა როგორც ერთისა, ისე მეორისა. თავის ქვეყანაში ისეთი მართვა-გამგეობა მოაწყო, როგორიცაა საქართველოს იმ ნაწილებში, რომელიც უშუალოდ რუსის კანონებს ემორჩილებიან. თვით-მპყრობელური მართვა-გამგეობის მაგიერ, შემოიღო სამოურავოები. მთელს სამეგრელოში თორმეტი მოურავია. ესენი არიან სამოურავოების უფროსები, მოურავებს ემორჩილებიან მაზრის უფროსები, რომელთა საშუალებით მთავრობა საქმეს იჭერს სოფლის უხუცესებთან. ხალხი მოგებულა. იმის მაგიერ, რომ შორს იაროს მთავართან საჩივლელად, ან სადმე გზის პირას ელოდოს მის გამოვლას, იქვე ახლოს ჰყავს უფროსი, რომელსაც მინიჭებული აქვს უფლება, გაარჩიოს მთხოვნელთა საჩივარი. ბევრნი ძალიან კმაყოფილნი უნდა იყვნენ ამ მდგომარეობით. მოურავი თავის ხშირ-ტოტებიან ხის ჩრდილ ქვეშ მოუსმენს მთხოვნელს, ხელმძღვანელობს ადათით ან ვახტანგ მეფის კანონებით და განაჩენს მაშინათვე გამოიტანს. მანქანა მეტად მარტივია და ადვილადაც მოძრაობს. მართლაც რომ სასიამოვნოა ხოლმე ამ მანქანის მუშაობის ყურება.

დადიანის ფიქრი, როგორც ეტყობა, მეორე საგანსაც მიუპყრია: ის ცდილა მეგრელს განცალკევებით, განმარტებულად ცხოვრებაზე ხელი აეღო და ერთობლივ ცხოვრების სიტკბო და სარგებლობა განეცადნა. (დადიანმა ამისათვის დააარსა ზუგდიდი—ქალაქი და ბაზარი. მეგრელი ჯერ გაოცდა,—ეს რა გააკეთესო და ერთბაშად ვერ მიხვდა რაც ამბავი იყო; მაგრამ როცა აქ თავისი ნაწარ-

მოები გამოიტანა, როცა გამოიტანა თავისი ხამი, აბრე-
შუმი, თავისი თუთუნი, თავისი ზედმეტი ღომი ან სხვა
რამ, დაუხვდნენ მყიდველები, რომლებიც ელოდებოდნენ,
დაუხვდათ დუქნები, საცა ელაგა ფართალი, აბრეშუმის
ქსოვილები, შუშის ჭურჭლეულობა, რკინეულობა, ერთის
სიტყვით, ყველაფერი რაც საჭიროა, სასარგებლოა, სასია-
მოვნოა თუნდ სულ ხელმოკლე ოჯახში, — ჰო, მაშინ ისიც
შეეცადა გამოეტანა აქ მეტი ნედლი მასალა და თითო-
ნაც უფრო გაეფართოვებინა თავისი წარმოება“.

ცოტ-ცოტად დავით დადიანის კარგი მმართვე-
ლობა სულ ყველაფერს დაეტყო სამეგრელოში: სოფლის
მეურნეობას, მრეწველობას, ვაჭრობას, ადმინისტრაციას,
სასამართლოს, საეკლესიო საქმეებს... მაგრამ სანამ ამაე-
ბზე ვილაპარაკებდეთ, ჯერ იმ დაწესებულებაზე უნდა
ვთქვათ ცოტა რამ, საიდანაც ვრცელდებოდა სამეგრელოში
მთავრის განკარგულება. მე ვამბობ მთავრის კანცე-
ლარიაზე.

დუბროვინი წერს: სამეგრელოს მთავრები წერი-
ლობით საქმის წარმოებას გაუბრძოდნენ¹. ძველის-ძვე-
ლად რაც იყო სამეგრელოში ეს დაბეჯითებით არ ვიცი,
მაგრამ ეს კია, რომ მეთვრამეტე საუკუნეში და ცოტა
იმის გადაღმაც და გადმოღმაც ადმინისტრატიული განკა-
რგულება და სამართალი მართლა უფრო სიტყვიერად
ხდებოდა და სწყდებოდა, ვიდრე წერილობით. არსე-
ბობდა მთავრის მიწერილობა თანამდებობის კაცებთან,
რადგანაც ათასში ერთხელ ამგვარ მიწერილობას, უმეტეს
ნაწილად მთავრის მოძღვრებისგან ნაწერს, კიდევ როგო-
რმე შეეყრება კაცი სოფლითი-სოფლად, იწერებოდა
წყალობის წიგნები, სიგელები. მაგრამ არ იყო დაწესე-

¹ Ист. войны и влад. рус. на Кавказе. т. I кн. II, стр. 265.

ბუღება, საცა უნდა დაცულიყო სამთავრო საქმეთა წარმოება და მიწერ-მოწერა, დღევანდელის ენით რომ ვთქვათ არ იყო კანცელარია. ის როგორც დაწესებულება შემოიღო პირველად მთავარმა დავით დადიანმა. სამეგრელოს სამთავროს გაუქმების შემდეგ ქუთაისის გუბერნიის სამმართველოსადმი გადაცემულ მთავრის კანცელარიის საქმეებიდამ, (Дела канцелярии владетеля Мингрелии) სჩანს რომ პირველი საქმეები დღემდის ჩვენამდის ჩამოწეული, ეკუთვნიან დავით დადიანის მემკვიდრეობის დროის მმართველობას. 1836 წლამდე შედგენილი საქმე გუბერნიის სამმართველოში არ არის, აქედამ ცხადია, რომ წერილობითი საქმის წარმოება, პირველად შემოიღო სამეგრელოში მთავარმა დავით დადიანმა.

დავით დადიანს ორი კანცელარია ქონდა: ქართული და რუსული.

ქართული კანცელარიის მდივანი იყო იეროდიაკონი ივანე ხოშთარია, ივა-ბერად წოდებული. ამას დიდად უჯეროდა მთავარი, მაგრამ სამეგრელოს დიდკაცობა ემდუროდა. თუ ამათ მთავართან თხოვნა არ გაუვიდოდა ივა-ბერის ბრალი იყო და შემდეგ მთავრის გარდაცვალებისა, როცა საჭყონდილოში გლეხების ამბოხება ატყდა, დიდკაცობამ შური იძია ღირსეულ მდივანზე. ის დააბეზღეს უმაღლეს მთავრობასთან და ივა-ბერი ხელფეხ შეკრული სამეგრელოდან სადღაც გადაკარგეს. ივა-ბერის მწერლებად იყვნენ თევდორე ხოშთარია, შემდეგში სასახლის მოძღვარი და ორი სხვა ყმაწვილი კაცი. მთავრის კაბინეტის პირად სეკრეტრად იყო ნადიაკვანარი გიორგი ცხვიტარია.

მთავრის რუსულს კანცელარიას განაგებდა დეკაბრისტი პოტოცკი, ბესტუჟევის ამხანაგი, რომე-

ლიც ციმბირიდან იყო დაბრუნებული. გრიგოლ გურიე-
ლისაგან გამიგონია, ეს კაცი დიდი იეზუიტი იყო და
ერთხელ დავითი მოსწამლაო. რუსულ კანცელარიაში
მწერლებად იყვნენ ანდრი გეგეჭკორი და ევგენი
დგებუაძე.

იმ დროებში, რომელზედაც ჩვენ ვლაპარაკობთ,
ანდრი გეგეჭკორი იყო, თუ არა ერთად-ერთი, იშვიათი
მეგრელი, რომელმაც რუსული წერა-კითხვა იცოდა. ამის
გამო ამ საჩინო კაცის თავ-გადასავალი დღემდის არ
დავიწყნია სამეგრელოს. დავით დადიანმა რაღაც შემთხვე-
ვისა გამო ის გალახა, გაროზგა. საზოგადოდ დავით
დადიანი ყოველ ხელობას და სწავლას დიდად აფასებდა
თავის სამთავროში და რა იყო მიზეზი მთავრის ამ ზომა-
მდის გულის წყრომისა ვერ შევიტყე. თუ მიდგომაში არ
ჩამოერთმევა მის ძმას გრიგოლ დადიანს, იმან მიაბმო:
„ანდრი გეგეჭკორი წაეკიდა ერთს მწერალს, მის ამხა-
ნავს და დავითმა ამის გამო ის დატუქსა. ამან თურმე
იუკადრისა შენიშვნა და სიტყვა შეუბრუნა მთავარს,
„დედა შეაგინაო“ და მთავარმა ამის გამო ის დასაჯაო.“
ბესარიონ ხოფერიას, გეგეჭკორის დასჯის მიზეზად ის
გაუგონია, რომ ის გაარშიყებია მთავრის ადიუტანტის
არლოვის ცოლს, რაც უნდა ყოფილიყო მიზეზი გეგე-
ჭკორის დასჯისა. ანდრი გეგეჭკორი იმდენად შეაძრწუნა
მთავრის ძალადობამ, რომ ის ჭკუიდან შეირყა. რომ
დადიანი გონს მოეყვანა, როზგის ქვეშ მწოლარე ანდრიმ
დაუძახა თურმე მთავარს:

—ვისა სცემ, დავით?

—ანდრისო, დაუძახა თურმე გულმოჯერებულმა,
მაგრამ შეუბრალებელმა მთავარმა.

მეორე მწერალს ევგენ დგებუაძესაც ერთი სიტყვა დავით დადიანის ისტორიაში. ამას რომ დაუმთავრებია სწავლა მარტოილის სასწავლებელში, მამა მისს ის გაუგზავნია ქუთაისს ექვთიმე წერეთელთან, რომელიც გუბერნიის მმართველობის სეკრეტარი იყო, ამ უკანასკნელს კი გაუმწესებია ჯამაგირზე უეზდის სასამართლოს მწერლად 120 მანეთად წელიწადში. ეს რომ მთავარს შეუტყვია, დაუბარებია მამა მისი და უთხოვნია მისი შვილი მოეყვანა და მთავრის კანცელარიაში დაეყენებია. მამამ მთავრის თხოვნა ბრძანებად ჩასთვალა და ის მაშინვე წავიდა ქუთაისს, მაგრამ იქ ურჩიეს, რუ წაიყვან, სწავლას მოცდებო, გაფუჭდებო და მამა ხელ-ცარიელი დაბრუნდა. ეს რომ მოხსენდა მთავარს, ბრძანა: ოთხი მოსახლე გლენი ჩამოართვით დგებუაძეს სანამ შვილი არ მოიყვანოსო, მეტი გზა არ იყო, ქუთაისის უეზდის სასამართლოდამ ევგენი დგებუაძე მთავრის კანცელარიაში გადმოიყვანეს ¹.

როგორც მე რაბ გრიგოლიამ მიაგზო — ქართული კანცელარია მთავრისა იდგა სასახლის ეკლესიის გვერდით. რუსული კანცელარია იმაზე ცოტა მოშორებით, არხის გადაღმა. რუსული კანცელარიის სეკრეტრად იმან დამიყახელა ერთი ვილაც ლატარი.

მთავრის კანცელარიას დიდ-ძალი მიწერ-მოწერა ქონდა გამართული. ეს კანცელარია იყო ერთად-ერთი დაწესებულება სამეგრელოში, საცა მიდიოდა მთავრის სახელზე ყოველგვარი ქალაქი, როგორც შიდა სამეგრელოდამ (თხოვნები), ისე ცირკულიარები გუბერნატორი-დამ და სხვა საქმის ქალაქდები სხვადასხვა უწყებიდამ. როცა დავით დადიანი მმართველი იყო სამეგრელოსი

¹. გრიგოლ ანჯაფარიძის ნაამბობი.

იმას თხოვნას აძლევენ შემდეგის ტიტულით: „მემკვიდრე მმართველს მენგრელიისას დავით ლეონის-ძეს დადგინს“ (ნახე დაბეჭდილი ბლანკი უზენაეს სასამართლოს საქმეში 1832 წ.). სამეგრელოს გარედამ მთავარს ქალაქი მოსდიოდა რუსულს ენაზე. მთავრის კანცელარია თუ ქალაქის ხასიათი ითხოვდა გზავნიდა მოწერილობის ასლს მაზრის მდივანბეგებთან რუსულს ენაზე და მაზრის მდივანბეგები მოხსენებას წარმოუდგენდნენ მთავარს ქართულად. და რაზე გინდათ მოწერილობა არ მიელო მთავარს! ესა და ეს ფრანცუზი კილიანი გაქცეულა და თუ სამეგრელოში აღმოჩნდეს დაიჭირეთ და წარმოადგინეთო; ამა და ამ მეგრელმა ამა და ამ კაცს ცხენი მოპარა და თუ აღმოჩნდეს ჩამოართვით და პატრონს გამოუგზავნეთო; ამა და ამ ჯანოევს სომხას ფული მართებს, გადაახდევინეთ და გამოუგზავნეთ მოვალეს დასაკმაყოფილებლადო და სხვა და სხვა.

ამ სხვა და სხვაობაში მე ერთს ახირებულს მიწერ-მოწერას წავაწყდი გუბერნიის მმართველობის საქმეებში. 1852 წ. მთავარს მოუვიდა ქუთაისის გუბერნატორის ქალაქი, რომელშიაც აცნობებდნენ მას, რომ ქუთაისსა და გორს შუა მთავარ-მართველს ვარანცოვს დაკარგვია თითოე წამოსაცმელი ბეჭედი და სთხოვდნენ გამოეცხადებიათ სამეგრელოში, რომ იმ ბეჭდის მპოვნელს საჩუქრად მიეცემა გლეხთაგანს 50 მანეთი. მთავარმა ეს მოწერილობა ყველა მდივანბეგებს დაუგზავნა ცირკულიარით და შეიქმნა ოდიშ ლეჩხუმში გორში დაკარგულის ბეჭდის ძებნა. ამ ცირკულიარის პასუხად ჯვარის დივანბეგი თავ. ჩიქვანი სწერდა მთავარს 3 თებერვალს 1853 წელს №99: „შეუდგეი რწმუნებულ ჩემდამი მაზრასა შინა ყოველს სოფელშიდ თითოეულად მოპოებას კავკასიის

ნამესტნიკის მოგზაურობის დროს დაკარგულის ბექდისა
მაგრამ ვერა სადა გავხადე ღონე მისის მოპოებისათვის¹
№ ახალი საქმე იყო სამეგრელოში და თუ უნომროდ
რამე დაიწერებოდა არ ეგონათ თანამდებობის კაცებს.
ერთხელ მაზრის მდივანბეგმა კაცია დადიანმა მოსწერა
ჯვარიდამ მთავარს დავით დადიანს:

—ბოდიშს ვიხდი თქვენთან, ბატონო მთავარო, მთაში
ვიმყოფები და ამ მოხსენებას უნომროდ გიგზავნიო.

—არაფერია, ბიძიავ, მისწერა იმას ხუმრობით მთა-
ვარმა, მე დიდი ხანია ვიცი, რომ შენ ნომერი გაკლიაო.²

¹ Дело Канц. влад. Мингрелии 1721/52

² ბესარიონ ხოფერიასაგან განავანი.

დავითის საქმეთა აღწერა. სხვა და სხვა მოგონებანი.

ამ წიგნის მთავარი დანიშნულება ის არის, რომ სხვა და სხვა დროს სხვათა და სხვათა პირთაგან განაგონი ცნობები დავით დადიანის მთავრობის შესახებ ერთად მოაქუჩავოს და რამდენადაც შეიძლება ეს ცნობები სისტემაში მოიყვანოს.

ნამდვილი ისტორია კი დავით დადიანის მთავრობისა, ვიცი, ამ ცნობების გამოქვეყნებით არ დაიწერება, რადგანაც ზებირ-გადმოცემა, თუ ეს გადმოცემა არ არის განმტკიცებული წერილობითი საბუთებით, არ შეიძლება არ ასცდეს ქეშმარიტებას. მხოლოდ მაშინ, როცა წიგნში მოყვანილი კერძო პირთაგან განაგონი ამბები შეუფარდება იმ წერილობითი მასალებს, რომლებიც ჯერ გამოურკვევლად განისვენებენ მთავარ-მართებლის კანცელარიის და ქუთაისის გუბერნიის სამმართველოს არხივებში, შესაძლებელი იქნება დაიწეროს უტყუარი ისტორია სამეგრელოს უკანასკნელის მთავრისა. მაგრამ არხივების გადახედვას და მით შეცდომის გასწორებას ყოველთვის მოესწრება კაცი და ზებირად გადმოცემული ისტორია კი გაიფანტება დროთა მიმდინარეობისაგან.

როცა მე ვთხოვე დავით დადიანის მინისტრად ნამყოფს სახლთ-უხუცესს დათა ჩიქვანს ჩემთვის ჩამოეთვალა თუ რა გააკეთა დავით დადიანმა სამეგრელოს სასარგებლოდ მან პასუხად მითხრა შემდეგი:

დავით დადიანმა: გაანთავისუფლა მებატონეთა მონობიდან სამღვდელოება;

აკრძალა კაცის სულის გაყიდვა სამთავროს გარეშე; აკრძალა გამზითვება, ან როგორც ის ამბობდა

მოთხრა;

ჩამოართვა ბერებს უფლება უკანონოდ-შობილ ბავშვებზე. ეს ბავშვები დავითის წინათ, ბერებს მიყავდათ და დავითმა დედებს დაუტოვა. თუ ეცოდინებოდათ მამა ვინ იყო, იმას წილს ადებინებდა ბავშვის აღსაზრდელად;

აკრძალა გლეხების დატყვევება და გალახვა მებატონეთაგან. დამნაშავეთ სასტიკად სჯიდა;

მოშალა მემკვიდრედ დარჩენილის ქალის მამულის ჩამორთმევა მებატონისაგან. თუ მამას მარტო ქალი დარჩებოდა მემკვიდრედ და ამ ქალს უნამუსობა დაუმტკიცდებოდა, მამული მებატონეს მიქონდა.

სხვებმა მოთხრეს:

გზები და არხები გაიყვანაო.

ყოველ-წლივ ათ-თორმეტ მეგრელს გზავნიდა თბილისში სხვა და სხვა ხელობის სასწავლებლადო;

ტყვეთა ყიდვა და ქურდობა ალაგმაო;

მიწის მეურნეობას და ვაჭრობას ხელი შეუწყოო;

სასამართლო და ადმინისტრაცია ფეხზე დააყენაო.

სულ ყველა ამაებზე, რაც რამ ზეპირი გადმოცემით გამიგონია, ან სხვადასხვა ნაწერი წყაროებიდან შემიტყვია, ამ წიგნის შემდეგ თავებში წაიკითხავს მკითხველი.

აქ კი რამდენიმე ჩემგან შეკრებილი მოგონება უნდა მოვათავსო დავით დადიანის ცხოვრებიდან, რომ შემდეგში, უადგილობისა გამო, ეს მოგონებანი წიგნის გარეშე არ დამირჩეს დაუბეჭდავად.

დავით დადიანზე¹ სახლო-უხუცესმა დათ-
ჩიქვანმა მიაშბო:

სეფიეთში რალაც ჭირი გაჩნდა და როდესაც ამაზე
აშბავი მოუვიდა მთავარს, მიბრძანა წავსულიყავი იმ სო-
ფელში, დამეთვალთვარებია მანდაურობა და გარემოება
მომეხსენებია მისთვის. „თუ მართლა ჭირია, მე საჩქაროდ
მოვალ იქ. უნდა ზომები მივიღოთ რამე, ხომ ხედავ რუ-
სები როგორ მუშაობენ, ფოჩტიდამ დაჩხვლეტილი წიგ-
ნები მოგვდისო“, — მიბრძანაო მთავარმა.

(აქ უეჭველია, ხოლერაზედ არის ლაპარაკი. 1847
წელს 26 ივნისიდან 1-ლ ნოემბრამდის სულ გახდა ავად
სამეგრელოში ხოლერით 1385 კაცი, რომელთაგან გარ-
დაიცვალა 508, ამავე წელს მუცელ-კეთილით გახდა ავად
8012 კაცი; ამათგან გარდაიცვალა 4032)¹.

მღვდელმა სამსონ თვალთვაძემ მიაშბო:

დავით დადიანი ყურადღებას აქცევდა, რომ არ
შეხებოდნენ მის დროში ისტორიულს ნაშთებს ძველის
დროებისა, მეტადრე ძველს ეკლესიებს და მონასტრებს.
არ ვიცი ვისი განკარგულებით, მაგრამ ეს კია, რომ ბერ-
ძნის კალატოზებს შეუღესიათ წალენჯიხის ეკლესიაში
ზოგიერთი ადგილები და კირ-ქვეშ მოუყოლებიათ ამ
ეკლესიის ძველი მხატვრობა. ეს რომ დაუნახავს დ. დადი-
ანს, ის განრისხებულა და გაურეკნია მანდედამ ბერძნები.
ბერძნებს დადიანის კაცებმა ფოთამდის მისდიეს.²

სხვა წვრილმანები:

თავ. ნიკო თვალთვაძემ მიაშბო:

დავით დადიანს ვაუკაცები უყვარდა.

¹ წიგნი დავით დადიანისა მიწერილი რაევსკისთან.

² აქ დედანში ავტორის მინაწერია „აქ ერთი უნდა ჩაუმატო“
რაც არაა ჩამატებული — რედ.

ბიკიჩია გეგელია, რომელიც შეკვეთილის
ბრძოლას გამოქცევია, მთავარმა ვირზე შესვა პირუტყულმა,
თავზე ლეჩაქი დაახურა და ისე არონინა სახალხოდ. მას
აქეთ იმას და მისიანებს „გირინიში გიმახვენჯის“¹ ეძახდ-
ნენო სამეგრელოში,

ცნობილმა მღვდელ-მონაზონმა ბენედიქტემ, ათონის
მონასტრის ვექილმა, მიაშობო:

დავით დადიანი ხშირად თურმე იმეორებდა გუ-
რულის მოსწრებულ სიტყვას.

ომის დროს სოჭის მახლობლად ერთი გურული
გაქცევია გაცხელებულ სროლას.

— აჰ, შე ჭაკო გურულო, სად მიიპარები, არა
გრცხვენთან ტყვიას გაექეციო, უთხრეს გურულს.

— თუ კაი ულაყი ხარ იქ მიბრძანდი და დაინახავ
შენს სეირსო, უპასუხა უკან მიხედვით გურულმა.

მერაბია გრიგოლიამ² მიაშობო.

ერთხელ გორდში შინაყმებმა სიმღერა გააბეს ხის
ქვეშ, სანამ მზარეულები ძროხას მოუხარშავდენ იმათ.
ეს რომ დაინახა მთავარმა, უქმად დროს ტარების მტერ-
მა, ბრძანა არც ერთს სადილი არ აქამოთო და იმ დღეს
მომღერლები ხახა-მშრალნი თურმე დარჩენ. ამის მო-
მთხრობმა დასძინა: ყველა მაშინდელ სიმღერებში დადიანს
მხოლოდ ის სიმღერა მოსწონდაო, საცა არის ნათქვამი:

შინა ვაგე, ვაგეოსა,
ვოო შინა ვოგეგე.³

¹ ვირზე შემჯდომი, უფრო კი ვიროსანი, — ს. ც.

² ნამდვილად გრიგოლიას ეძახდენ ზუგდიდში, პირადად მეც
ეცნობდი — ს. ც.

³ ვფიქრობ სწორად ვერ არის ჩაწერილი. ეს სიმღერა სვა-
ნურია, და როგორც მე მომისმენია შემდეგ სიტყვებს ამბობენ:

ვოსა ვორგილ, ვორგილ ვოსა
ვოო შინა ვოგეგე. — ს. ც.

გრიგოლ დადიანმა მიაშობო:

ერთხელ დავით დადიანს გულბაათ ჭავჭავაძე ესტუმრა, რომელიც თავის დროს განთქმული იყო ღვინის სმით.

— აბა, დადიანო, ერთი თქვენი მარანი მაჩვენეთ, უთხრა მთავარს ცოლის ნათესავმა.

— მიბრძანდით, ბატონო. წი წა, შენ წაყვევი გულბაათს— უთხრა მთავარმა მის ძმას კონსტანტინეს (შინაურობაში წიწას ეძახდნენ) და რამდენიც აზარფაშა და ბადიები დაცალოს სახსოვრად მიართვით.

რომ დალია და დალია გულბაათმა, შეეშინდათ, ე, მანდ არა დაემართოს-რა სტუპარსაო, მაგრამ გულბაათმა მიირთვა ოთხი-ხუთი დიდი აზარფაშა და ორი-სამი ბადია ოჯალეში და არხეინად ეახლა სასახლეში სიძე-ბატონს.

თავ. კონსტანტინე დადიანმა მიაშობო:

თბილისში ყოფნის დროს დავითს ყვავილი დაემართა და ძლივს გადურჩა სიკვდილს. ამბობენ აცრილი თუმცა იყო, მისთვის სპირტი წაესვათ, გამიზნებია და რომ აქიმი პრიბილი არ მიშველებოდა მისი მორჩენა შეუძლებელი იყო. ქართველ მოლექსეს ლარაძეს ენახა ახალგაზრდა მთავრის შვილი და ეს ლექსი დაუწერია მისთვის:

ყვავილთ მეფე ყვავილთაგან
ვნახე სრულად დანასებით,
ვკითხე, აგრე რამან შეგქმნა
შენ ხელმწიფე აგრე ვებით.
მან მითხრა თუ ყვავილთ მიმტრეს
შევიქენი ასე ვნებით
პირი სრულად დამიღებეს
ლაწვი ვარდი...

საზოგადოდ ნათქვამია:

დავითი იყო სამეგრელოს პირველი მთავარი, ნანახი და ნაკითხი, შედარებით კარგად განათლებული, რომელსაც ყველაფერი ხელს უწყობდა სამეგრელოს სამთავროს მმართველობას გასძლიოლოდა ახალის დროების შესაფერად. დავითმა ზურგი აქცია მამა მისის ლევან დადიანის ფეოდალურს წეს-წყობილებას. მისთვის არ იყო არც ქორი, არც მიმინო (ბათუ ფალავას მიმინოს თავი გაადეებია, იმიტომ რომ ფალავამ მწყერობის დროს გლეხკაცს ღომი გაუთელა), არც კურდღელ-მწევარი, არც გამოულეველი სიმღერა, ლხინი და სროლა ლევან დადიანისა.

რეფორმის გზაზე დამდგარს, დავითს უნდოდა მისი ახალი მმართველობა ყველაფერს დასჩენოდა... თვით მერელები ტანისამოსს და პირის სახესაც.

წვერმოშვებული კაცი იმას არ უყვარდა. ცაიშის მოურავი პეხუ ჟორდანი და დაიბარა და ძალაუნებურად წვერები მოაპარსვინა.

არ უყვარდა თავი უკან გადავარცხნილი, ბოხობი, ჩაღმა.

ერთხელ ზუვდიდში წინ შეეგება იმას ჩაღმიანი კაცი.

— ვინ არის ეს თათარი, — იკითხა მთავარმა.

— ეს, თათარი კი არა, ალექსი ჩიქვანია, ბატონო, ოჭიას შვილი, — უბასუხა მხლებელმა.

— მოხადეთ ახლავე იმას თავსახური და გაგზავნეთ მეფურნესთან. აიღოს ლეჩაქი და მის ფასში პური გაუგზავნოს ბალის მუშებს, ბრძანა მთავარმა.

ლეჩაქი 6 ალაბი გამოდგა და მუშებს ხუთი ჰური
გაუგზავნა.¹

ღარიბ ქვეყანაში დავითს არც ის მოსწონდა რომ
ტანისამოსი ერთობ მდიდრულად კაზმული ყოფილიყო.

ერთ ვიღაც კობტად ჩაცმულ ქავთარაძეს მესტი
ჩაეცვა სირმით გაწყობილი. მთავარი მიუახლოვდა იმას,
დაადგა ფეხზე ჯოხი და უთხრა:

— აბა დახედე ჩემს წაღებს, დაკერებული მაცვია.
შენ, ეს რა გიქნია, შე პლუტო, ჰაა! — და ხელი თურმე
ჩაუფაჩუნა თავში.

¹ ნიკო ფალავასგან განაგონი.

VI

სატახტო. ქალაქი და სასახლეები. ზუგდიდის ბაღი.

ვლაჰერნის ხატი.

„საქონლის ყიდვა - გაყიდვისათვის არც ღუქნები აქვთ და არც მოედნები, ისე რომ ვერსად ვერ ნახავთ, ხალხი იკრიბებოდეს სანოვავის საყიდლად. მხოლოდ სომხების ქალაქში¹, რომელიც აშენებულია აწინდელ მთავრის დროს, არის მოედანზე რამდენიმე ღუქანი, სადაც იყიდება სხვა და სხვა სპარსული ტილო და შალი².

„ახალი ზუგდიდი შენდება ვრცელს მინდორზე, რომელსაც სამზღვრავენ: აღმოსავლეთით სასახლე და ბაღი დადიანისა; ჩრდილოეთით რამდენიმე სასახლეები და პატარა მდინარე; დასავლეთით დროებითი სასახლე თავადის გრიგოლისა, ძველი სასახლე მთავრისა და დაღმართით, წყლისაკენ, რომელზედაც გამწკრივებულია სახლები და მათ შორის ახალი, ჯერ კიდევ მოუთავსებელი სახლი თავ. გრიგოლისა... და დასასრულ, სამხრეთით, საკმაოდ ვრცე-

¹ არ ვიცი რომელია ეს სომხების ქალაქი, უმჯველად ზუგდიდია (თუ არა სენაკი), რადგანაც ლამბერტის რუკაში არც ლაილაშია ნახსენები და არც . . .

(ეს მინაწერი არაა დასრულებული, — ს. ც.).

² სამეგრელოს აღწერა არქანჯელო ლამბერტისა, თარგმანი აღ. ჰუონიასი გვ. 167.

ლი ბაზარი, აგებული დავით დადიანისაგან, რომელსაც
ეტყობა სახეში ჰქონია დაეფუძნებია აქ დიდი ვაჭრობა
თავის ქვეყნის მიწის ნაყოფისა და ერთმანეთთან თუ გა-
რეშეებთან დაახლოებით, გაეგრცელებინა აქ დღევანდელ
ნათლებისა. რამდენიმე ასიული სახლები გაშენდნენ საჭ-
ორ-სამ წელს საყოველთაო სასარგებლოდ. თუ ეს მოძ-
რობა გაგრძელდა, ზუგდიდს მალე დაეტყობა აყვავე-
ბა“¹.

„ღევან დადიანმან სიმდიდრით აღზევებულმან ჰყო
სასახლე იბ ოდიშსა შინა ყოველთა მოწყობილობითა,
რამეთუ არა წარიღოს ერთიღამ მეორესა შინა არა რათ-
მე სახმარნი ანუ ცხენნი და გარემო წყარო და უახლოეს-
თა დასდვა ფიალნი ოქროსანი და უშორესთა ვეცხლისა
დაბნულნი ძეწკვებით, რათა სმიდენ მეზავრნი მით ვინა-
დგან ვერვინ იკადრებდა ქურდობასა ანუ პარვა-ავაზაკო-
ბასა ქვეყანათა შინა მისთა“².

1851 წელს ზუგდიდში ითვლებოდა 2000 კაცის სულ-
ლი. მთავრის კანცელარიის საქმეში №—1437/51 ჩანს,
რომ ამ წელს ანაკლიაში იყო 200 კაცის სული, ლენტეხ-
ში 630 და მარანში 352.

„დიდსა ველსა ზედა არს ზუგდიდი სასახლე დადი-
ანთა დიდ - შენი და პალატებიანი, ზღუდე გოდლი-
ანი“³.

¹ ბროსე, Rapports sur un voyage archéologique, ნაწ.
პირველი მეშვიდე მოხსენება გვ. 20—21,

² იხ. ქართლის ცხოვრება, გამოცემა ჩუბინოვისა ნაწ. მე-
ორე, გვ. 199.

³ „ლეოღრაფიული აღწერა საქართველოში ბატონიშვილის
ვახუშტის მიერ“—გვ. 396.

„საგარეო საქმეთა სამინისტროს საქმეებიდან“ თქვე-
ნი ბრწყინვალემა კეთილსინებებთ და იხილავეთ, რომ ნე-
ტარხსენებულმა იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა, 1806
წელს, მაისის 31 სამეგრელოს ყოფილი დედოფლის, კნენა
ნინო გიორგის ასულის სახელობაზე დაწერილი რესკ-
რიპტთან ერთად გაუგზავნა საჩუქრად მთავრის ოჯახს და
მთელს სამეგრელოს ხალხს წმინდა ხატი ვლახერნის
ღვთისმშობლისა, თანაც უმაღლესად ბრძანა აღეშენებინ-
ათ ოდიშში (ქვემო სამეგრელოში) იმ ადგილას, სადაც
დედოფალი ირჩევდა, ეკლესია ვლახერნის ღვთისმშობლის
სახელობაზე და ამისათვის პირველ ხანებში 2 ათასი ჩრ-
ვონეცი მიეცათ, ამავე დროს გამოითქვა მისის უმაღლე-
სობის სურვილი, რომ ის ადგილი, საცა აშენდება ეს ეკ-
ლესია, გადაიქცეს სამეგრელოს მთავართა საცხოვრებელ
ადგილად და შემდეგში, როცა მის გარშემო მცხოვრებ-
ნი გამრავლდებიან, აქაურობა იქცეს ქალაქად და იწო-
დებოდეს გრიგორიოპოლად, განსვენებულ უგანათლებუ-
ლეს თავად გრიგოლ დადიანის, სამეგრელოს აწინდელ
მთავრის მამის, მოსაგონებლად.

ერთის მხრით თავადის, გიორგის ასულის ნინოს
წასვლამ რუსეთში, მეორე მხრით, მაშინდელმა ადგილობ-
რივმა გარემოებამ ხელი შეუშალა მისს უგანათლებულე-
სობას გაეკეთებინა რაიმე უმაღლესის ბრძანების ასა-
სრულებლად; ხოლო სამეგრელოს მთავარმა ლევანმა ასე-
თი უმაღლესი ზრუნვა მის სამთავროსათვის განსაკუთრე-
ბულ წყალობად ჩასთვალა ხელმწიფის მხრივ და ზრუნვას
არ აკლებდა გამოენახნა საჭირო თანხა იმპერატორ ალექ-

სანდრეს უმაღლესი ნების ზედმიწევნით ასასრულებლად; ეკლესიისათვის ადგილად აირჩია სოფ. ზუგდიდი და შეუდგა, შეძლებისადა კვალად, თავის ხარჯით ქვეთველის ეკლესიის შენებას ვლახერნის ღვთისმშობლის სახელობაზე. ეს ეკლესია სრულიად დამთავრდა 1830 წელს, და მთავარმა ეს ადგილი თავის მუდმივ საცხოვრებლად გაიხადა.

ეს ორი ათასი ჩერვონეცი-კი, რომელიც უმაღლესად გადადებული იყო ამ ეკლესიის ასაშენებლად გასაწევ ხარჯებისათვის პირველ ხნობითად, 1808 წლიდან ჩემ წინამოადგილეთა დროს დანიშნულებისამებრ არ მოხმარებულა და ინახებოდა ჯერ მთავარ-მართველის ხაზინაში, ხოლო შემდეგ საზოგადოებითის შეწყვეტის საბრძანებელში; მაგრამ რადგან ეს ფული, თავად დადიანის მიერ თავის საფასით ეკლესიის აშენების შემდეგ მისს საკუთრებას შეადგენდა, მე თანახმად მისი მოთხოვნისა 1833 წ., განკარგულება გავეცი ეს ფული უსარგებლოდ მას დაბრუნებოდა.

ამას წინათ ჩემს სამეგრელოში ყოფნის დროს მე ვნახე ზუგდიდში აშენებული ეკლესია, მომეწონა და მასალის ადგილობრივ ფასების კვალობაზე მისი აშენება 15 ათას მანეთზე მეტად უნდა დამჯდარიყო და ამიტომ სამეგრელოს მთავრის მიერ ამ ტაძრის აშენება ყოვლადვე ქების ღირსია.

ამ ჟამად თავადს დადიანს განზრახვა აქვს დიდის ზეიმით გადმოასვენოს წმინდა ხატი ვლახერნის ღვთისმშობლისა ზუგდიდში ახლად აშენებულ ტაძარში მარტვილის მონასტრიდან, სადაც ეს ხატი დროებით დასვენებული იყო. სურს აგრეთვე, ის ადგილი, სადაც აშენებულია ვლახერნის ღვთისმშობლის სახელობაზე ეკლესია,

იწოდებოდეს გრიგორიოპოლად, ამიტომ ითხოვს ვიშუამდგომლო—მისმა იმპერატორობითმა უმაღლესობამ უმაღლესად ნება დართოს ამაზე.

ჩემის მხრით, ადგილობრივის პირობების მიხედვით, არამც თუ შესაძლებლად მიმაჩნია დაკმაყოფილებულ იქნეს სამეგრელოს მთავრის თხოვნა, პირიქით, მის განზრახვას აზრად აქვს, ერთის მხრით, ასრულება ნეტარხენებულის იმპერატორ ალექსანდრე I ის სურვილისა, ხოლო მეორე მხრით, სამეგრელოში კეთილწესიერების დამყარებისა, პატივი მაქვს ზემორე ხსენებული თქვენს ბრწყინვალეობას ვაუწყო, თან დაფურთო პირი 1806 წლის მაისის 31-ს უმაღლესად ბოძებულის რესკრიპტისა და უმორჩილესად გთხოვთ იშუამდგომლოთ, რათა თავად დადიანს მისმა იმპერატორებითმა უმაღლესობამ უმაღლესად ნება დართოს ზუგდიდი იწოდებოდეს გრიგორიოპოლად, სადაც მთავარს შეეძლოს, როცა სამეგრელო უფრო კეთილად მოეწყობა, ადგილობრივი პირობების შესაფერი საქალაქო მართვა-გამგეობა შემოიღოს თავის მიხედვისამებრ იმ უფლების ძალით, რაც მას უმაღლესად მინიჭებული აქვს¹.

მიმართვა საიდუმლო მრჩევლის ბლუდოვისა ბარონ როზენთან 1837 წლის ნოემბრის 4, № 5783.

„მივიღე თქვენის უდიდებულესობის წერილი წარსულ სექტემბრის 9-ისა იმის შესახებ, თუ რა ძნელია ქ. გრიგორიოპოლის აშენება თანახმად არქიტექტურის წესებისა, ამის შესახებ მოვახსენე მინისტრთა კომიტეტს, რომელმაც წარსულ ოქტომბრის 12 ჟურნალით დაადგინა:

¹ Акты арх. комиссии, том VIII, стр. 439, 1881 г.

რადგან ძნელია ქ. გრიგორიოპოლის აშენება თანახმად არქიტექტორის წესებისა, ნება მიეცეს მთავარს ააშენებინოს მცხოვრებლებს სახლები ისე, როგორც მათ ჩვეულებად აქვთ და იციან, მხოლოდ, უბნები, ქუჩები და მოედნები უნდა გაყვანილ იქნეს თანახმად ამ ქალაქის საზოგადო გეგმისა.

კომიტეტის ამ დადგენილებაზე მისმა იმპერატორებითის უმაღლესობამ საკუთარის ხელით მოაწერა და ბრძანა: „ეს აღგილი მინახავს და ვეჭვ აქ როდისმე გაშენდეს ქალაქი, რადგან იქაურობა ხავსსა და ჭაობშია. სამეგრელოს მთავარს რომ ვასიამოვნოთ, მარტო იმისათვის თუ შეიძლება ამ აღგილს გრიგორიოპოლი ვუწოდოთ, მაგრამ ქალაქის სახელი მაშინ-ღა უნდა ვუწოდოთ, როცა მართლა ქალაქი გაშენდება“.

პატივი მაქვს გაუწყოთ ეს უმაღლესი ბრძანება სათანადო განკარგულების გასაცემად“¹.

ვლაქერნის ხატი²

ვლაქერნი ეწოდებოდა ძველად სტამბოლის კუთხეს, რომელიც მდებარეობს ქალაქის ჩრდილო განაპირას. ამ აღგილას იყო აშენებული ეკლესია ვლაქერნის ღვთისმშობლისა, რომელშიაც ესვენა შესანიშნავი ხატი ღვთისმშობლისა ამავე სახელით. ეს ეკლესია დღეს არ არსებობს, მაგრამ ხატი ღვთისმშობლისა, „რომელმანცა დაიცვა და დაიფარა, კონსტანტინეპოლი განადგურებისაგან 626 წელს“, დღესაც არსებობს და დაცულია სამეგრელოს თავადის მუზეუმში. როგორც ამბობს პლატონ იოსელიანი, ეს ხატი მისცა საქართველოს ერს საბერძნეთის

¹ Акты арх. комиссии—ტომი VIII, გვ. 440, 1881 წ.

² აღნიშნული ხატი 1921 წ. გაიტაცეს მენშევიკებმა—რედ.

კეისარმა ჰერაკლემ მეშვიდე საუკუნეში ქრისტეს შემდეგ¹. მას აქეთ სად რა ალაგას ესვენა „სასწაულთმოქმედი“ ხატი ცნობა არა მაქვს. „ქართლის-ცხოვრებიდამ“ ვიცით მხოლოდ, რომ ეს ხატი მეჩვიდმეტე საუკუნეში გიორგი გურიელმა, იმერეთის მეფე ალექსანდრე მეოთხესთან საბრძოლველად წამოსულმა, „განსძარცვა“ და ჰყო სამკაულად თვისად². მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს 1805 წელს, სამეგრელოს მთავრინა ნანოს სურვილისამებრ ეს ხატი წაასვენა პეტროგრადს საგანგებო დეპუტაციამ, რომელსაც შეადგენდნენ დიდი ნიკო გიორგის ძე დადიანი, ბეჟან მანუჩარის ძე დადიანი და კარის დეკანოზი იოანე იოსელიანი და მიართვა სამეგრელოს ერის სახელით ხელმწიფე იმპერატორს ალექსანდრე I-ს ისე, როგორც ოთხის წლის წინად იმავე იმპერატორს მიერთვა საქართველოს მეფის ჩამომავალთაგან წმინდა ნინოს ჯვარი³. ალექსანდრე პირველმა ეს ხატი ძვირფასად შეამკო და დაუბრუნა სამეგრელოს ერს.

სამეგრელოს დეპუტაციის წევრი ნიკო დადიანი, აი რა გვარად აგვიწერს თუ როგორ მიერთვა ვლადიკავკასიის დეპუტაციის ხატი ალექსანდრე ხელმწიფეს.

„შივედით ქალაქს სანკტო-პეტერბურგს, შეგვიწყნარეს და მიგვიღეს სამაგალითოთა პატივითა, რომლისა აღწერა დიდსადამე განგრძელდების და შემდგომად რამოდენისამე ხანისა ინება და ღირსი ვიქმენით ხილვად და თაყვანისცემად მისის იმპერატორებითის დიდებულების მოწყალისა და დიდისა

¹ იხილეთ პლ. იოსელიანის „Древ. памят. Тифлиса“, გვ. 17.

² „ქართლის-ცხოვრება“ ნაწილი მეორე, გამოც. ჩუბინა-შვილისა გვ. 209.

³ იხილეთ საბინინის წიგნი.

ხელნწიფისა ალექსანდრეს პავლეს ძისა და ყოველ-
თა მისთა ფამილიათა და შემდგომად ხილვისა წა-
რუგზავნეთ იოანე დეკანოზის ხელით, რომელიცა
გვექონდა ძღვნად წარღებული ჩვენის მთავრინის ნი-
ნა დედოფლისაგან ხატი ვლაქარან ღვთისმშობლი-
სა და მიაართვა რა, მიიღო შესაბამითა პატივითა
და დაასვენა თვისის სახლის ეკლესიასა შინა დი-
დის ცერემონიითა: ჩვენ ვიყავით სანკტპეტერბურგსა
შინა გამოუთქმელითა ცხოვრებითა ერთსა წელსა
და შემდგომად გამოგვისტუმრეს დიდის პატივით ყო-
ველითურთ კმაყოფილნი, ყოველივე თხოვნა მთავრი-
რისა ჩვენისა ინება მიცემა იმპერატორებითის დი-
დებულებამ და ბრძანა აღსრულება: წარმოეგზავნა
წყალობად ესენი: შეამკო უძვირფასესად ხატი ვლა-
ქარანისა ღვთისმშობლისა და წარეგზავნა კვალად
სახლსა შინა დადიანისასა, რათა მუნ განისვენოს წი-
ნდად ჩემის საფარველის დიდებისა და თქვენის ჩემ
ერთგულებისა; მასთან წარმოატანა ყოველითურთ
დაუკლებელი ერთი ხელი შესამოსელი სამღვდელო
და სამთავრო, შესაბამი მისისა ბოძებისა: ბრძანა აშე-
ნება ეკლესიისა სახელსა ზედა ვლაქერან ღვთისმშო-
ბლისასა სამეგრელოსა შინა ხარჯითა მისის იმპერა-
ტორებითის დიდებულებისათა და იქმნეს მუნ ქა-
ლაქი და ეწოდებოდეს სახელად ქალაქსა მას გრი-
გოლიოპოლი სახსოვრად განსვენებულისა გრიგოლი
დადიანისა“.

უფრო გვიან, შემდეგ მთავრის დავითის გარდაცვა-
ლებისა დედოფალმა ეკატერინემ კვალად შეამკო რა ხა-
ტი მისცა შემდეგი წარწერაც:

„ოდეს მას ოდესცა კეთილდღეობით განიგებოდა დიდი სახელმწიფო ყოვლისა რუსეთისა თვით-მპყრობელობათა მართლმორწმუნისა იმპერატორისა ალექსანდრე მეორისათა და ოდესცა მეშურნენი დიდებულებისა მისის სახელმწიფოსანი მეფენი დასავლეთისანი ქრისტეს ჯვარის მოსავად სახელის მღებელნი თავისა თვისისანი თანა შეიკრბენ მოწაფისა თანა ცრუ წინასწარმეტყველის მახჰმადისა ხონთქრისათანა ოსმალთასა კავშირთასა მამობისათა სავნებლად მართლმადიდებლობისა და მაშინ ქვეყანაზეცა ჩვენსა განიცდებოდა პირად-პირადია ზედა ამოსვლათაგან. ჰოი, ყოვლად უწმინდესო, დედაო ღვთისაო, მე მიწოდობილმან მუარველობასა შენისადმი სამეგრელოს მმართველა მთავრინა ეკატერინა დადიანმან, ასულმან კახეთის თავადის ღენერალ ლეიტენანტის ალექსანდრე ჭავჭავაძისამან შენდობისა შ"დ ყ"დ პატიოსნისა ვლადიმერის ხატისა შენისა, რომელ და შორის მისსა ნაწილისა წ"ის შენის სარტყლისა ძველიდგანვე აქვნდა სახლსა დადიანთასა უღელვოდ ნავთსაყუდელად განსაცდელთა შინა, და რომლიცა ჩყვ-სა წელსა შინა, ოდესცა სამეგრელო იქმნა მიძღვნილი მენგრელიის მმართველა მთავრინა ნინასაგან, ასულისა საქართველოს მეფის გიორგი მეათცამეტისა, ხელმწიფე იმპერატორის ალექსანდრე პირველისადმი, გარნა მათმან დიდებულმან სათნო ჰყო სახელითა თვისითანვე წარმოგზავნა მისვე ნინასადმი მისაქცევად სახლადვე დადიანთა ა"დ უმწყალესთასა რესკრიპტთა ლ"ა-ს მაისისა მასვე ჩყვ-ს წელსა, რომელსა შინა თქმულ არიან შემდგომნი ძვირფასნი სიტყვანი: „იყავნი იგი

ორკერძოვე წინდად და მოწამედ სამარადისოიჲსა
ჩემდამო თქვენისა ერთგულებისა და ჩემისა განუ-
შორებელისა თქვენდა მფარველობისა და მიერთვან
განგრძობასა შინა ერგასთა წელთასა შენითა შეო-
ხებითა იქმნა დაცულ სახლი სამთავრო დადიანთა
და სრულიადცა სამეგრელო უშფოთველად ამათმან
მომხსენებელმან და ძალისაებრთა მადლობათა შე-
შომწირველმან გიგულსმოდგინე მორთმევა შენდა
კიდობნისა ამის, რომელშორის ეგებოდეს რა ყდ
პატიოსანი ხატი შენი წმიდით სარტყლითურთ შე-
ნით იყავნ იგი ვანმაძლიერებლად მართლმადიდე-
ბლობასა, აღსამაღლებლად დიდის ჩვენის ხელმწი-
ფისა სახლისა, წარსამართებლად ძისა ჩემისა ცხრა-
წლოვანისა მემკვიდრეობით სამეგრელოს მთავრის
და რუსეთის ხელმწიფის გვარდიის პორუჩიკის ნი-
კოლოზ დავითის ძის დადიანისა და ყოვლისა სა-
მეგრელოსა მთავრის სახლისა საოხად ღვთისადმი
შესვენებულის მეუღლის ჩემის მენგრელიის მთავრის
და რუსეთის ღენერალ მაიორის და კავალერის და-
ვით ლეონის-ძის დადიანისა წელსა განხორციელე-
ბითვან სიტყვისა ღვთისა ჩუნგ-სა იანვრის დ-სა სა-
ზაფხულოსა სასახლესა შინა გორდს“.

„Сия киота делана в Москве 1857 году на фабрике
двора Его Имп. Вел. фабр. церковной утвари Ни-
колая Даниловича Полтавцева“¹.

¹ სახატე ესე გაკეთებულია მოსკოვში 1857 წელს მისის იმ-
პერატორებითის უდიდებულესობის სასახლის ფაბრიკაში საეკლესიო
სამკაულის მკეთებელის ნიკოლოზ დანიელის-ძის პოლტავეცევის მიერ.

* *

„მთავარს ორმოც და ათზე მეტი სასახლე აქვს, რომელთა შორის უმშვენიერესია ზუგდიდის სასახლე, იგი აგებულია საუცხოვო ქვისაგან და შესანიშნავია, როგორც სიდიდე-სივრცით, ისე ფანჯრების, აივნების და სპარსულის მხატვრობის მშვენიერებით. შემდეგ მთავრისა, ყველა დიდებული მეტ-ნაკლებ, რამდენიმე სასახლე აქვთ და ერთიდან მეორეში გადადიან“¹.

ზუგდიდის სასახლე. სად რა ადგილას იყო ძველად-ძველი ზუგდიდის სასახლე მე ვერ მიმიკვლევია. უეჭველია, იქ, საცა ახლა ამართულია ეკატერინე დედოფლის სასახლე, რაისის პლანით განახლებული.

მთავარი კორპუსი ამ სასახლისა არის დაფუძნებული თაღებზე, რომლის ქვეშ დავით დადიანის დროს ღვინის სარდაფი იყო მოთავსებული. ამ თაღებზე იდგა ქვა-აგურის სახლი, რომელშიაც ცხოვრობდა მთავრის და პუპი და რომელსაც ამის გამო პუპის სახლად უწოდებდნენ. შემდეგ პუპის გათხოვებისა ამ სახლში დავით დადიანმა დროებითი სახელოსნო მოაწყო, საცა მზადდებოდა პარკეტები ახალის სასახლისათვის. დავით დადიანის გარდაცვალების შემდეგ ეს სახლი დიდხანს იყო მიყრუებული, სანამ ეკატერინე დედოფალმა არ განაახლა ის და არ აღაშენა ზუგდიდის ეხლამდელი მთავარი სასახლე თვისის ფლიგელებით, ფრონტონით და ლამაზის ჩუქურთმებით შემკობილი მოაჯირ-აივნებით ჩრდილოეთის მხარეს.

პუპის სახლის მოშორებით იდგა დავით დადიანის დროებითი სამყოფი სახლი, რომელიც დაიწვა 1836 წელს ერთს წერილში გრიგოლ დადიანთან, 13 იანვარს 1836

¹ სამეგრელოს აღწერა არქანჯელო ლამბერტისა, თარგმანი ლ. ჰყონიასი, გვერდი 39.

წელს, დავით დადიანი სწერს თავის ძმას: „წარსულს წელს, 17 დეკემბერს, მწუთრი სასახლე ჩემი ყოვლითავე ავე-
ჯეულობით დაიწვა. ყოველი ესე დაგვავიწყა უსასტი-
კესმან სენკვეთებამან დისა ჩვენისა ნინოსამან, რომელ
საცა ეცა ელდა როს იგი აღტყინებასა აღმურისასა უვიც-
თა მიერ ზახილი იწარმოვა ვითარმედ დავითს ცეცხლი
მოეკიდაო“... და მერე განაგრძობს მეგრულს ენაზე: „მუ-
თუნი ვაპჭუ, მარა ოკო ვთქუათ ბრელქ დუმაჭუშო. მუ მე-
ნარღებუნა, ვართი ყუდე ორდ მუთუნი, თაში თქვიი, ნამუდა
ჯვეში-ჯვეში დიდებაქ დო ხეშნაჭარა წინგეფქ აჭუშო“¹.

ამ სასახლის სამაგიერო სახლი თითონ დავითმა
ააშენა მისგანვე გაშენებულის ზუგდიდის ბაღის ნაპირას,
იმ ადგილის მახლობლად, საცა დღეს აგებულია სამე-
გრელოს თავადის ნიკოს საკუთარი სასახლე.

„ვიწყე უკვე შენებათათვის სასახლეთა მზადება ყო-
ველთა გვართა მასალათა და შეწევნითა ღვთისათა, თუ
საღამე ვიმელონე გაისს მომზადება სრულიად. მერმისს ვი-
წყებ შენებასა ნამდვილ სამთავრო სასახლისასა“ — სწერდა
მთავარი მის ძმას გრიგოლ დადიანს ერთს უთარილო წე-
რილში, რომელიც უნდა ეკუთვნოდეს 1837 ან 1838 წელს.

ეს ნამდვილი სამთავრო სახლი მალე აიშენა და-
ვით დადიანმა. როგორც მიაშობო მერაბ გრიგოლიამ, სახ-
ლი იყო ორსართულიანი და შეიკავდა 28 ოთახს. შუაგუ-
ლი სახლისა იყო აგებული ქვისაგან, მაგრამ, როცა სახ-
ლი ააგეს და ის საკმაო არ გამოდგა, იმას მიაშენეს წაბ-
ლის ბალკებიტ აყვანილი ოთახები. ეს სახლი რომ მოე-

¹ „არაფერი დამწვია, მაგრამ მაინც ასე ვთქვათ: ვითომ ბევრი
რამ დაგვეწვა, რა გვენაღვლება, არც სახლი წარმოადგენდა მაინც
და მაინც დიდ რაიმეს. ასე თქვი რომ ძველი დიდება და ხელნაწერი
წიგნები დაეწვა-თქო“.

ს. ც.

წყო კარგად ისე, როგორც ეკადრებოდა მთავრის სასახლეს, დავით დადიანმა სთხოვა მთავარ-მართველს ვარანცოვს, ნება გამოეთხოვა მისთვის ხელმწიფისაგან საზღვარგარეთიდან მოეტანინებია სახლის საჭირო მოწყობილობა უბაჟოდ და როგორცა სჩანს შჩერბინინის წერილიდან,¹ ხელმწიფე იმპერატორმა ნება მისცა მთავარს მოეტანინებია ბაჟგადუხდელად ყულევის ტამოყნით სასახლის მოწყობილობა 25 ათას მანეთად შეფასებული. სამწუხაროდ, ამ სასახლესაც ის ბედი ეწია, რაც წინა სასახლეს. ომართაშამ ზუგდიდი რომ აიღო 1855 წელს, ამ სასახლეში დაჭრილები და ავადმყოფები დააყენა, მაგრამ როცა გრიგოლ დადიანმა ზუგდიდი დაიბრუნა, ისკანდერ ფაშამ სასახლეს ცეცხლი წაუკიდა და დასწვა (1856 წელს). დამწვარი სასახლე ხელ-ახლა განაახლა დიმიტრი ყიფიანმა და შიგ სამეგრელოს მმართველი ჭილიაევი² დააყენა, მაგრამ ამ განახლებულ სასახლესაც ის ბედი ეწია, რაც წინა სასახლეს, ცეცხლმა ესეც განადგურა, რის შემდეგ სასახლე არ განუახლებიათ და მისი ნაშთი მასალები მოახმარეს სამეგრელოს თავადის ნიკოს ახალ სასახლეს.

ამ სასახლის მახლობლად, ბალის ყურეში პრინცესა სალომეს ეზოს გვერდით იდგა ოცდა-ოთხ ოთახიანი წაბლის ფიცრული, რომელშიაც ცხოვრობდნენ სასახლის მოსამსახურენი.

სასახლის პირდაპირ, ცაცხვის ქვეშ, იდგა ქვა-ტახტი, რომელზედაც სამეგრელოს მთავრები დასხდებოდნენ, როცა სამართალს აჩენდნენ³.

¹ წერილი 19 იანვ. 1853 წ. № 365, ნახე, Дело канцел. влад. Мингр., № 272/42.

² ჭილაშვილი.

³ აღნიშნული ქვა-ტახტი დღემდე დაცულია უვნებლად.

სასახლის ცოტა მოშორებით, ორანჟერეიას გადაღ-
მა, მთავარმა ააშენა სასტუმრო სახლი, რომელიც აწე-
რილი აქვს თავის მოგზაურობაში საქართველოს მეისტო-
რიეს, მარი ბროსსეს. ეს სახლი იყო ორ-სართულ-
ლიანი, ჯვარედინად აგებული. ქვედა სართულში, რომე-
ლიც ქვისაგან იყო გაშენებული, თავსდებოდა მრავალი
ოთახი—სტუმრების მისაღებად დანიშნული. ზედა-სარ-
თულში იყო la salle de banquets, სასტუმრო, სალხინო
ზალა. ამ ზალას, რომელშიაც იყო მოწვეული ბროსსე
აღდგომის ღამეს 1848-ს წელს, ის ასწერს ამ გვარად:
„ზედა სართულიც ჯვარის მსგავსად არის აგებული ფიცი-
რისაგან. ერთს ღამაზს კიბეს, რომელიც ასცილდება თუ
არა მიწას, მალე იყოფა ორად, აყავს კაცი ზედა ზალაში.
ზალის შუაგულ ადგილას არის გაშლილი ჯვარისავე მსგავ-
სად სუფრა, 32 კაცის დასატევი. ეს სუფრა არის გამზა-
დებული მთავრის ოჯახისა და დარბაზის ერისათვის; ზა-
ლის ზედაპირი გამშვენებულია კოლოფის მსგავსად გა-
მოწეულის და ჩუქურთმებით გამშვენებულის შავად და
ყვითლად შეღებილის ხის ჭერით, რომელზედაც ჰკიდია
ხის ჯაჭვი კანდელისთვის გამზადებული. ოთხსავე მხარეს
კედლის გაყოლებაზე არის მიდგმული სკამები, რომელზე-
დაც ეტევა სამასზე მეტი კაცი და როცა მაგიდებს მოუ-
მატებენ 500 კაციც. თითოეულ ზალას აქვს მსგავსადვე
გამშვენებული ჭერი და სკულპტურა. სახლის გარშემო
გაშლილი აივნები გამშვენებულია სვეტებ შუა გაყო-
ლებულის ხისაგან ხელოვნურად ნაქარგით. მეტადრე კარ-
გი სანახავია ეს აივანი შორიდან, როცა არის განა-
თებული ღამის სიბნელეში. შენობის ხელოვნება თათრუ-
ლია, რომელსაც სჭარბობს ზემოდან ვიწროდ შეჭრილი
აღმოსავლეთის არკები“¹.

¹ Voyage archéologique I livraison, VII rapports, 54 გვ.

40
27
13

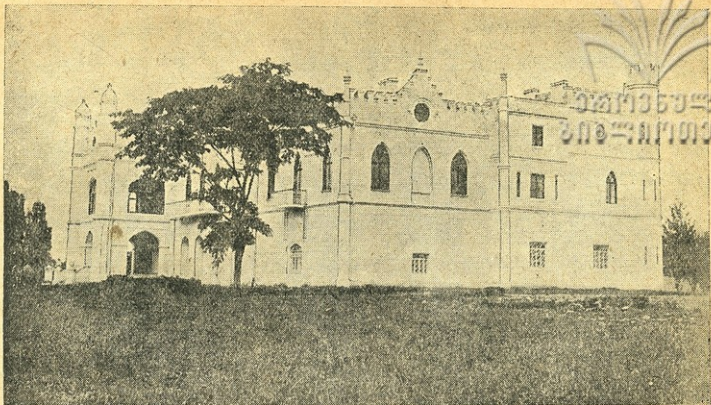
ზუგდიდის მთავარი სასახლის მარჯვენა მხარეს, ფერ-
დის გაყოლებაზე, იყვნენ გამწკრივებულნი: მთავრის ძმის
გრიგოლ დადიანის სასახლე, მანუჩას, მისი გამზრდელის
ბატონიშვილის ნაშენი, წალენჯიხის მხრიდან მოტანი-
ლი ზუგდიდს, უზენაესი სასამართლო, მთავრის სასტუმ-
რო სახლი, მაზრის სამდივანბეგო, კაცია ჩიჩუას სა-
სახლე, მთავრის სალარო და მაღალი სამ-სართულიანი
ციხე, შეიარაღებული ზარბაზნებითა და ჯაზეირებით,
საიდამაც ყოველ დიდ დღესასწაულზე ციხის უფროსი
შენგელაია ისროდა ზარბაზნებს¹.

სასახლის გვერდით დავით დადიანმა გააშენა მშვე-
ნიერი ბაღი. ამის გამშენებელი იყო ტრიესტიდამ მოწვეუ-
ლი მებაღე ბ. ჟოზეფი გვარად ბაბინი².

ბაღში იყო დარგული იშვიათი ხეები, მაშინ ჯერ
ჩვენში უცნობი: მაგნოლია, ტიულზანი, ბეგონია, მიმო-
ზა, პრობკის ხე, კვიპაროსი, კრიპტომერია, ლაგუსტრე-
მია, სხვა და სხვა ტუიები. ჟოზეფის პლანით გაშენდა
ბაღში მშვენიერი ქვის ორანჟერეია, რომელსაც პირი სა-
სახლისაკენ ქონდა მიქცეული და დაინერგა ხეების ლა-
ბირინტი. შემდეგ გაკეთდა ვრცელი აუზი, რომელსაც
ასაზრდოვებდა მდ. ჩხოუშიდამ გამოყვანილი არხი. ჩრდი-
ლოეთისაკენ ამ აუზის შუა გულში ბაღიდამ შედიოდა
აღლეთი და იქ ამალღებულს ადგილზე იყო გაშენებული
მუნვე დანერგულის ხეებისაგან შემდგარი ფანჩატური,
რომელშიაც საღამ-საღამოობით სასეირნოდ გამოდიოდა
მთავრის ოჯახობა. აქედამ უყურებდნენ ნავით მიმოსვლას
აუზში და გედების ცურვას ან ცოცხალ-ცოცხალი თევ-
ზების ჭერას სასროლის ბადით.

¹ შენგელაია ზურაბი, პაპა ჩვენი ბელეტრისტის ლეო ქიაჩე-
ლისა.—ს. ც.

² Дело канц. влад. Мингрелии, №—602/1847.

სამეგრელოს მთავრის (დედოფლისეული) სასახლე ზუგდიდში.

სამხრეთის მხრით იმ ადგალზე, საცა აუზიდან გამოდის წყალი, იდგა თლილის ქვისაგან აყვანილი საყავე, აქ მთავარი და მისი ოჯახობა წვეულებით მირჩმეგდნენ ყავას.

აუზის მახლობლად იყო მაღალის მესრებით შეკეთებული ადგილი, საცა იყო დამწყვედიული 30 ირემი. ეს ირემები დიდ-ხანს იყვნენ აქ სანამ, ერთმა მათგანმა ვილაც კედია არ მოკლა; ამის შემდეგ მთავარმა წაყვანია ირემები ეწერს, საცა შემოაღობინა მათთვის ორასი ქცევა ტყე-ველი. ამის ღობეაში, როგორც ამბობენ 1500 კაცი ტრიალებდა. ბაღში განუწყვეტლად 60 კაცი მუშაობდა, უმეტეს ნაწილად ლენტეხლები. დავითი მუდამ დღე მოდიოდა მათთან და მუშაობას თვალყურს ადევნებდა. სადილს, რომ მოუტანდნენ მუშებს, ესენი ჰამას ისე ვერ დაიწყებდნენ სანამ მთავარი არ წააკათხებდა მათთვის „მამაო-ჩვენოს“, დაისწავლიანო, იტყოდა.

ბაღის ყურეში, პრინციესა მიუტრატის ეზოს მახლობლად, იმ ადგილას, საცა იწყება დიდი ალღეია, ბაღს ამშვენებდა მშვენიერი თუჯის კარები, სტამბოლიდამ მოტანილი.

გორღის სასახლე. ეს სასახლე ალექსანდრე ჭავჭავაძის რჩევით იყო აშენებული არჩიტეკტორის ვასილიევის პლანით. ძველად, და ლევანის დროსაც აქ უბრალო ოდა იდგა და მთავრები ამოდიოდნენ სანადიროდ. იმ ადგილას, საცა ეხლა სასახლეა აშენებული, ალექსანდრე ჭავჭავაძის თანდასწრებით გადახდილ იქმნა პარაკლისი და საფუძველი დაედგა სასახლეს 1841 წელს. ამ სასახლეში ატარებდა ზაფხულს თავადი სამეგრელოსა ნიკოლოზ. ამ სასახლეში გარდაიცვალნენ: დედოფალი მართა, დადიანი დავით და დედოფალი ეკატერინე.

სამეგრელოს თავადის მემკვიდრემ ნიკო ნიკო-
ლოზის ძემ ამ სასახლეს სულ ჩხირი მიატეხა.

მურის სასახლე. ეს სასახლე ვრცელი შენობა იყო. მურის ციხის დაშვებაზე ცხენის წყლის პირად, სასახლეს ისეთი დიდი აივანი თურმე ქონდა, რომ ორას კაცზე მეტი სადილად დაჯდებოდა, ერთი თავი ამ აივნისა აწეული იყო, საცა დაიდგმოდა სუფრა მთავრისა და დედოფლისა და რჩეულთა თავად-აზნაურთა. მთავარმა გრიგოლ დადიანმა¹ ჯგარი რომ დაიწერა, ლხინი ამ სასახლეში გადაიხადა. ამ ქორწილზე ამბობენ: სტუმრებისათვის საგანგებოდ აშენებული სეფა ლავაშით იყო გარდახურულიო.

სალხინოს სასახლე. ლევან დადიანამდის სალხინოში სამეგრელოს მთავრებს უბრალო ხის ოდა ედგათ.

როცა კაცია დადიანის სიკვდილის შემდეგ სამეგრელოს მთავრობას ედავებოდნენ ერთმანეთს გრიგოლ დადიანი და მანუჩარი, ეს უკანასკნელი, როგორც სალიპარტიანოს ბატონი, სალხინოს იჯდა. ანა დედოფალი, კაცია დადიანის ქვრივი, სწერდა კავკასიის მთავარ-მართებელს, თავ. ციციანოვს სალხინოდამ: სალიპარტიანოს ნუ ჩამოართმევ ჩემ შვილს მანუჩარსო². თითონ მანუჩარი სწერდა მასვე: სალიპარტიანო მამა ჩემმა მე მიბოძა; ჩემ ძმას თუ სამთავროს აძლევთ, მე ამას მაინც ნუ ჩამოართმევენო.

მთავარს ლევან დადიანს არჩილ ბატონიშვილმა და გიორგი გეგელიამ ურჩიეს სალხინოში ფიცრულის ნაცვლად ორ-სართულიანი ქვის სასახლე გაეკეთებინა და მთავარმაც ააშენა ეხლამდელი სასახლე, რომელიც მხოლოდ

¹ დავითის პაპამ.—ს. ც.

² წერილი 18 იანვარს, 1805 წ.

ჩვენს დღეებში მისმა შვილის-შვილმა პრინცესა სალომე მიურატმა მოათავა მას შემდეგ, რაც შემდეგ დედა მისი ეკატერინე დედოფლის გარდაცვალებისა (1882) სალომე პარტიანო ერკო იმას წილად მემკვიდრეობით სასახლის მდებარეობა იმ ადგილს ახლო, საცა არის სამშობლო „ოჯალეშისა“ (სასახლიდამ ორ ვერსტზე) მდინარის წაჩხურის ნაპირად, რომელიც იყო და არის განთქმული შესანიშნავის წაჩხურის კალმახებით და თითონ პლანი სასახლისა, რომლის ქვედა-სართულის შუა-გულ ზალაში არის ჩატეული უზარ-მაზარი ქვევრი, რომლის გარეშე შიგ ზალაში გაკეთებულია სალხინოდ განმზადებული მუხის სვეტებზე აყვანილი ფანჩატური ლამაზად მოქარგულის თაღით, სრულად ამართლებენ სასახლის წოდებას „სალხინოს“ და მოწმობენ, რომ ამგვარი სასახლის აშენების აზრი ამ ადგილზე, სწორედ უნდა მოსვლოდა ისეთს მთავარს, როგორიც იყო ლევან დადიანი, რომელსაც მთელი მისი სიცოცხლე ლხინში და სიმღერაში გაუტარებია.

90 წლის მოხუცმა ივა ხურცილავამ მიაშობ სალხინოს აშენების შესახებ: სასახლეს აშენებდნენ თათრები და ბერძნები. ასი უღელი კამეჩი და ასი უღელი ხარი გვება მარხილებზე (ურმები მაშინ არ იყო) და სახლის საშენებელი მასალა ლეკავედამ დაგვიქონდა. ლამ-ლამე ხარ-კამეჩებს ბეჭვავიებს ვაბარებდით.

სასახლის უფროსი — კამენდანტი იყო ბეჟან დგებუაძე, რომელსაც სადგომი სასახლის ეზოშივე ქონდა. რომ გაჭირდა სახლის აშენება, მთავარი სწყევლიდა იმათ, ვინც ურჩიეს მისი აგება.

სასახლის შენების დროს მოკვდა უფროსი ოსტატი თათარი ოსმანი, რომელიც იქვე სალხინოს ეზოში დამარხეს.

სასახლის უფროსი ხელოსანი ლევანის დროს იყო
ბოშია ბასილაია.

ქეშიკები: სვანები: გახოლა და გახო.

მებალე—ანასტა ბერძენი, რომელიც ლაშხისას
ჩამოესიდა. სალხინოს ხეები ამის დროს არის დარღული.

წაჩხურის კალმახს იჭერდნენ სასახლისათვის ხულორ-
დავები და ლაშხიები.

ამჟამად სალხინოს სასახლე არის ერთად-ერთი
ლევან დადიანისაგან აშენებული სასახლე, რომელშიაც
ალმაშენებელის ჩამომავლობა დგას. მხოლოდ დრონი
იცვალნენ და ლხინის სასახლე შეიქმნა დღეს შრომის სა-
სახლედ, ცენტრად სალიპარტიანოს მეურნეობისა და მრე-
წველობისა. ლევან დადიანისეული ლხინი აქ მხოლოდ ერთ-
ხელ გაიმართა, მაშინ როცა პრინცმა ლუციანე მიურატმა
ჯვარი დაიწერა მარიამ როჰანის ასულზე.

სასახლის გვერდით არის აშენებული ეკლესია,
აგებული მთავრის კაცია II დადიანისაგან 1782 წ. ეკლესი-
ის ერთსა და ერთს სვეტზე ამოჭრილია მისის ბრძანებით
შემდეგი წარწერა:

ქრისტეს დედავ,
მცირე წვლილს ვბედავ
შენს სახლად იძღვენ ეს ეკლესია,
შენ მიერს შენდა
გძღვნობ ვით შეგშვენდა,
ჩემზე მხედველ ყავ ჩემი მესია,
მე დადიანმან
შენგან მოსავემან
კაციათ გიგე სახლი ესია
და მეუღლით და ძით
მნათობდა მბაძით
მრჩობლ სუფევა გვეც უმჯობესია.

ეკლესიას გარედამ სპონდიოს ქვა აქვს შემოვლებუ-
ლი. ეს ქვა, როგორც მითხრეს, აბაშის წყალ-ვარდნილი-
დამ არის მოტანილი. ლევან დადიანის დროს ამ ეკლე-
სიას წინილამ სამრეკლო მიაშენეს.

საქართველოს
საისტორიო მუზეუმი

VII

სასახლის შრობილება, აღდგომის დღესასწაულის გადახდა

დავით დადიანს თავის სასახლეში უნდოდა შემოეღო ევროპული წესები, ის წესები, რომელიც უნახავს თბილისში და პეტერბურგში.

მოუხსენებლად ვერავინ შევიდოდა მასთან.

მოუწვევლად ვერავინ დაჯდებოდა მის სუფრაზე, თვით მახლობელნიცა.

მთავრად ყოფნის დროს სადილზე იწვევდა ის: მდივანბეგებს, მაზრის უფროსებს და ხანშესულ თავად-აზნაურებს.

ხანდახან კი სასახლის ერს თავის მთავრობას აგრძობინებდა.

თავადმა გრიგოლ გურიელმა მიამბო: ერთხელ გიორგი ჩიჩუა და მე მივედით ერთად სასახლეში. სადილობის დროს მთავარმა თავის სუფრაზე მე მიმიწვია და გიორგი ჩიჩუა არა. მე ეს გამიკვირდა, რადგანაც ვიცოდი, რომ გიორგი ჩიჩუა პირველი თავადიშვილი იყო სამეგრელოში და ჩემი გაკვირვება მთავარს გავუზიარე.

—შენ რა გენაღვლებაო, მიბრძანა მთავარმა.

ამ დღეს, დასძინა გურიელმა, ივანე ჩიქვანიც სასახლეში იყო და იმასაც ცალკე სუფრა დაუდგესო.

სასახლეში მთავარს საკუთარი მხლებლები—კანგოი—რიგის კაცები ყავდა, დამბაჩით და ლეკურით შეიარა-

დებულო. ამათი უფროსი იყო თავ. გრიგოლ ტარიელისძე და დიანი. საღამოს მოხსენდებოდა ამას მეორე დღეს ვინ უნდა ყოფილიყო სასახლეში „დეჟურნად“ და იმას წინა-საღამოს შეატყობინებდნენ, რომ მეორე დღეს ალიონზე სასახლეში ყოფილიყო. რიგის კაცები იყვნენ: პეტრე მხეიძე, გიორგი გელოვანი, თეიმურაზ ახვლედიანი, ხოსია ჩიქვანი, არჩილ ფალავა, დუტუ ბატონიშვილი, გრიგოლ დგებუაძე, ვახუ ფალავა, სოლომონ ფალავა. „დეჟურნები“ გაჩერებული იყვნენ სასახლის ზალაში, ან აივანზე. თუ ვინმე მთხოვნელი მოვიდოდა, ესენი დაუხვდებოდნენ, თხოვნას ჩამოართმევდნენ და ბატონს მიართმევდნენ. თუ საღამე მთავარი წაბრძანდებოდა, ესენი თან ახლდნენ ცხენით, თუ ფეხით.

კავკასიის აქეთა მხრის მმართველობის მეისტორიე ბ. ივანენკო წერს:

„ზუგდიდში გაშენდა სასახლე და მშენიერი ტროპიკული ბაღი. სამხარეთლოს განაგებს chef de cuisine შვეიცარიელთაგანი. მთავრის კარზე იმყოფება ზედმიწევნით გაწრთვნილი, ზრდილობიანი, მარდი, თვალტანადობით მოხდენილი ახალგაზრდობა სამეგრელოს თავადთაგან, რომელნიც რუსულად ლაპარაკობენ. ისინი მორიგეობენ და მოახსენებენ მთავარს სტუმრებისა და მთხოვნელების შესახებ, გადაცემენ ბრძანებას და ყველგან ახლავენ მთავარსა და დედოფალს, როგორც ბრწყინვალე ამაღა“.¹

დავით დადიანის სასახლის ამაღაში, როგორც ძველად, გამოუღვევლნი იყვნენ ხუმარანი.

პირველი ადგილი ამათში ეჭირა ერთს ჯუჯას, რომელსაც ივან იაკოვლევიჩს ეძახდნენ. ეს კაცი რომელიღაც

¹ ნახე ივანენკოს თხზულება, Гражд. управление Закавказьем გვ. 487.

ექსარხოსს ჩამოეყვანა თბილისში სარატოვიდამ და ექსარ-
ხოსისათვის დავით დადიანს გამოერთმია. 35 წლის
კაცი, ტანით პატარა, იმ ზომამდის პატარა, რომ როდესაც
უნაგირზე შესვამდნენ იმას უზანგის სიგრძე 5—6 ვერშოკზე
უნდა დაეყენებიათ, პირტიტველი ივან იაკოვლევიჩი სულ
ბაღსა გავდა და აკვირვებდა კაცს, როცა მუსაიდში
გაერეოდა და ლაპარაკობდა, როგორც ხანში შესული
კაცი. ივან იაკოვლევიჩი მუდამ მთავრის ოჯახში იყო,
მთავრის სუფრაზე იჯდა, მთავრის მიღების და ცერემო-
ნიების მონაწილე იყო.

ხუმარა ივანე ტარიელის-ძე ქართველთაგანი, ხუმარა
ხერგიანი—სვანი, სულ მუდამ ართობდნენ დარბაზის ერს.

ხშირი სტუმარი იყვნენ სასახლეში: ხუმარა ნიკო
ჩარკვიანი, ხუმარა გლახუა მიქელაძე.

უკანასკნელის მოსწრებულ სიტყვად გამიგონია:

მარტვილს მიბრძანდებოდა აფხაზეთის მთავარი—
მიხეილ შარვაშიძე. ჭყონდიდელმა იმის შესაგებებლად
გაგზავნა რამდენიმე წარჩინებული პირები და მათ შორის
გლახუა მიქელაძე, რომელიც თურმე ვერ იჯდა კარგს
ცხენ-უნაგირზე.

—გლახუა, ამისთანა კარგი უნაგირი სად გიშოვია?
—კითხა დაცინვით მთავარმა მიქელაძეს.

—ბატონო, ბაბუა თქვენი რუხის ომიდამ გაქცეული
რომ მიბრძოდა მეფე სოლომონი ამ უნაგირზე იჯდა და ისე
მისდევდაო, უბასუხა გლახუამ.

სასახლის მოსამსახურეთ-უხუცესი იყო თავ. ივანე
ჩიქვანი. იმის ხელქვეით იყვნენ:

უფროსი მოლარე ბეჟუკი დეგდარიანი,
უფროსი მეღვინე ბერუკელა კუხალეიშვილი,
მებაღე ავსტრიელი ჟოზეფი.

მზარეული ფრანცუზი სოლომონი.

— ჩემი მზარეული როგორ მოგწონს, კითხა ერთხელ მთავარმა მსაჯულთ-უხუცესს როსთო ჩიქვანს. დახე რა რბილი ხორცია, თითონ აღნება კბილზე.

— სწორედ იმიტომაც მგონია, ბატონო მთავარო, რომ თქვენი მზარეული ყარსი დამ უნდა იყოს მოსულიო, უბასუხა ჩიქვანმა.

უფროსი ქეშიკი—ჩაგუნავა.

ერთი, დავითის წერილი, მიწერილი გრიგოლ დადიანთან მემკვიდრეობის დროს, იხსენიებს თავქეშიკად ამ ჩაგუნავას. „ჩაგუნავა მომიკვდა უეცრად, ძალიან დამაკლდა საწყალი და ძალიანაც ვწუხვარ მის სიკვდილს, შენ ნუ მომიკვდე, ჩინებული მცველი იყო და ვაპირებდი ოცდაოთხ კაცს მის ხელთ ქვეშ ქეშიკებად დაზდას, ის უცხოდ დაზდიდა, ამ გვარობაშიდ ჩინებული იყო“—სწერს მემკვიდრე თავის ძმას.¹

მოსამსახურეების და საზოგადოდ დარბაზის ერის კეთილ-ზნეობას დავით დადიანი დიდს ყურადღებას აქცევდა.

ერთხელ, აღდგომის წინაღღეს, დავითმა თვალი მოკრა, რომ ერთი ვიღაც ჯგუშია ძლიერ ახლო და გულს-მოდგინედ ეარშიყებოდა სასახლეში მყოფს ერთს ყმაწვილ ქალს. ეს რომ მთავარმა დაინახა, მოატანია წკნელი, გააწვინა არშიყე ყმაწვილი იატაკზე და გაროზგა. ეს შეურაცყოფა ვერ აიტანა თავმომწონე ყმაწვილმა და იმ დროს, როცა ზარის ხმა იწვევდა ხალხს გაბრწყინებულს ეკლესიაში, ჯგუშიამ დაიდვა შუბლზე დამბაჩა და თავი მოიკლა.²

¹ წერილი 13 იანვარი 1836 წ.

² გრ. ანჯაფარიძისაგან განაგონი 1896 წ.

მრუშობის გიებას დავით დადიანი არა შემთხვევაში არ დარიღებია.

როცა ლევან დადიანი გაასვენეს, ზუგდიდის სამ-გლოვიარო პროცესიას თმა გაშლილად და ჩვეულებრივის ტირილით და მოთქმით მისდევდა დავით დადიანის მახლობლად მართა დედოფლის პირისფარეში ედემყავილისა. „შენ მიდიხარ, ბატონო მაგრამ მე უბედურმა რა ვქნა, მე ვის მიტოვებ“, მოსთქვამდა ის და ეს მოთქმა არ თავდებოდა, „მევის მიტოვებ, ბატონო, მე ვის მიტოვებ ბატონო, მე ვის მიტოვებ ბატონო“, მთავარი ამაზე გაგულისდა, მიუბრუნდა იმას და თავისებური წვრილის ხმით ხმამალა უთხრა პასუხად: „გიორგი ჩიქვანს, გიორგი ჩიქვანს“. თურმე ედემყავილისას სწამობდნენ გიორგი ჩიქვანთან კარგ განწყობილებას და ეს მთავარსაც სცოდნია¹.

აღდგომის დღეობა. მეტადრე განთქმული იყო გური-რია-სამეგრელოში და იმერეთში დავით დადიანისაგან აღდგომის დღესასწაულის გადახდა. ყოველგნით მოდიოდნენ ამ დღისთვის ზუგდიდს: გურიელები, ერისთევები, წერეთლები, ჭავჭავაძენი, თარხნიშვილები, დადიანები, აფხაზეთის თავად-აზნაურნი, რჩეულის მომღერლებით, მოთამაშეებით, საუკეთესო ცხენებით და მორთულ-მოკაზმულობით. ერთჯელ დღესასწაულზე მთავარმა მოიწვია ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი გაგარინი ცოლით და როცა სტუმრები მოახლოვდნენ ზუგდიდს თითონ მთავარი და დედოფალი მიეგებნენ წვეულებს ცხენდა-ცხენ. წვიმიანი დღე შეიქმნა და დედოფალს წითელი

¹ მაიკო კობახიძისაგან (მეუნარგისი) განაგონი.

შაუდის საწვიმარი ესხაო მიაშმო თავ. კოსტანტინე გრი-
სთავმა—რაც მაშინ მოდა იყო.

ერთის ამგვარი დღეობის დამსწრე იყო 1848 წელს
საქართველოს ისტორიკოსი მარი ბროსსე. ამ ~~კა~~ გვარად
ასწერს ის ამ დღესასწაულს:

„შაბათ საღამოს, 10—11 საათზე, დაიწყო
ლიტურგია. დადიანი, მდიდრად ჩაცმული, თავის
მეუღლით და სხვა თავადნი და მათი ოჯახობა დაე-
სწრნენ წირვას. ეკლესია გაჭედილი იყო ხალხით.
სხვათა შორის აქ ნახავდით ქრისტიანობა-მიღებულ
აბზაზებს, რომელთაც გამოიცნობდით მოპარსულის
თავებით და მხრებზე გადაგდებულ თეთრი ბაშლა-
ყებით; მეგრელებს და იმერლებს რუსულ სერთუ-
კებში გამოწყობილებს, წითელის საყელოებით და
მკერდზე ორდენებით და ქართლელებს ფერად-ფე-
რადის ტანისამოსით, ძველის ჩვეულებისამებრ
წითლად შეღებილ წვერ-ულვაშებით. ეკლესია იყო
ბრწყინვალედ განათებული შიგნით და გარედამ.
მლოცველები იყვნენ წირვაზე კრძალვით და აყოლე-
ბდნენ ხმას ძილისპირების გალობას. რელიგიური
მღუმარება მათი დაირღვა მხოლოდ მაშინ, როცა
ბრწყინვალედ შემოსილმა მიტროპოლიტმა გააღე-
ბინა აღსავლის კარები და წარმოსთქვა ეს ორი
სიტყვა: „ქრისტე აღსდგა“. ეს სიტყვები რომ გი-
სმა, შეიქნა ეკლესიაში ერთი ყოფა, მხიარულება,
მილოცვა, დაუსრულებელი ამბორის-ყოფა. ყველანი
უახლოვდებოდნენ მთავარს და დედოფალს, რომ მიე-
ლოცნათ დღესასწაული და დაემოწმებიათ მათთვის
მათი პატივი და ერთგულება, ყველას ეტყობოდა
პარის სახეზე და თვალებში მხიარულება... წირვა

გაგრძელდა დილის ხუთსაათამდის: არც დადიანს, არც ქალებს ერთი წამი რა არის არ შეუსვენებიათ შვიდი საათის განმავლობაში... ნაწირევს დადიანის სტუმრები და მათ შორის მეც მიგვიწვიეს სუფრაზე სალხინო ზალაში¹.

„მთავრის სუფრიდამ რომ ავდექით გავემართენით მიტროპოლიტთან, საცა გველოდა სხვა სუფრა, ზოგიერთებს კიდევ შერჩენოდათ მადა და აქაც იგემეს საჭმელი, თუმცა აქაური ჭამა-სმა უფრო საინებისა და ჭიქების რახა-რუხი იყო, მაგრამ როცა აქედამ გადავედით მთავრის ძმასთან, გრიგოლ დადიანთან და დავინახეთ სუფრა მძიმედ დატვირთული ჰომერიულის საუზმით, ჩვენ სიცილი ვერ შევიკავეთ... სულ ყველა ამას, დილის შვიდ საათამდის მოუნდით და შვიდ საათზე კი დავიშალენით მოსასვენებლად.

„სამ საათს შემდეგ სასახლის მაიდანი აივსო ხალხით. მთავარი და მანდილოსნები გამობრძანდნენ სასახლის აივანზე და აქ იღებდნენ დღესასწაულის მილოცვას. უკანასკნელი მეგრელი არ დარჩენილა, რომ არ მოსულიყო მთავართან და დედოფალთან, არ ეამბორნა მათის ტანისამოსისათვის და არ მიერთმია მათთვის წითელი კვერცხები.

„მაღე დაიწყო მაიდანზე სხვა და სხვა თამაში და შექცევა. შუაგულ მინდორში ამართეს გრძელი ოთხ-საქენიანი ჭოკა, რომელზედაც დაადეს ერთი მშვენიერ. ვერცხლის თასი. ცხენოსნები ჭენებით გამოქანდებოდნენ ჭოკისკენ და რა დაუახლოვდე-

¹ ამ ზალის აღწერილობა მოთავსებულია ზუგდიდის სასახლის აღწერაში.

ბოდნენ, ესროდნენ ჯოხს, რომ თასი ძირს ჩამოე-
გდოთ. თუ ჯოხი ჭოკას მოხვედებოდა და იმის შე-
რყევით თასი ჩამოვარდებოდა ჯერი არ იყო, ჯოხი
უთუოდ უნდა თასს მოხვედროდა, რომ ამგვარად
გადმოგდებული თასი მსროლელს მოეგო, წარმდგა-
რიყო მთავართან მადლობის მოსახსენებლად და
მთავრისაგან მისი სიმარჯვის ქება მოესმინა. ამ
თამაშს ეტყვიან ყაბახს. ერთი საათის, საათ-ნახე-
ვრის განმავლობაში ორმოცდა ათზე მეტმა ცხენო-
სანმა სინჯეს თავიანთი მკლავის სიმარჯვე, მაგრამ
ამათში მხოლოდ სამმა ისახელა თავი: მალხაზ
ათაქიძემ, დავით ფაღავამ და ბათუ
ფაღავამ, რომელთაც ტაში დაუკრეს.

„სხვაგან, ბაზრის მხრით, ამართული იყო
სხვა ჭოკა, რომელზედაც დადებული იყო ვერცხლის
აზარფაშა. ეს აზარფაშა უნდა ჩამოეგდოთ შორიდან
თოფის სროლით, ნაცვლად იმისა, რომ ზეზე მდგარ-
იყვნენ და ისე ამოელოთ ნიშანში აზარფაშა, ესენი
ჯდებოდნენ, თოფის თავს უდებდნენ ორჯოხზე და
ისე სროულობდნენ, მაგრამ რამდენიმე საათის განმავ-
ლობაში ვერც ერთმა ვერ მოახვედრა ნიშანს,
მხოლოდ მეორე დღეს ჩამოაგდეს ეს აზარფაშა და
ისიც იმიტომ, რომ ამ დღეს უფრო ახლოდამ დაუ-
წყეს სროლა. ამას მოყვა ცხენების ქენება...

„ნაშუადღევის ორ საათზე დადიანმა მიიწვია
სადილად თავად-აზნაურობა იმ მშვენიერს ზალაში,
სადაც გათენებისას ვიჯექით საუზმედ და ხალხი—
ბალში. ვინ ჩამოთვლის რამდენი ხარი და ძროხა
დაიკლა ამ დღეს და რამდენი ბოჭკა ღვინო დაილია,
რომ დაეკმაყოფილებინათ შვიდის კვირის მარხვით

დამშეული წვეულები. სადილი გაგრძელდა 5 საათის განმავლობაში... დიმიტრი გურიელს მოეყვანა აქ განთქმული მომღერლები, რომელნიც ჯერ ლას დიდად მოსწონდა და რომელნიც მართლად ღირსნი იყვნენ ყურადღებისა. რა შეწყობილი სიმღერა, რა დაუღალავი ყელები, რა საკვირველი ჰარმონიული ხმა გამოდიოდა იმათის აღყვანებულის მკერდიდგან და ფარავდა ამ ვეებერთელა ლხინის ხმაურობას. უნდა ვთქვათ მეგრელთა პატივ-საცემად, რომ გარდა ხმაურობისა და სიხარულით აღტაცებისა თითოეულს ისე ზრდილობიანად ეჭირა თავი, რომ ქალები დაურიდებლად იღებდნენ მონაწილეობას საერთო მხიარულებაში. არც ზალაში, არც ბაღში, არსად, არსად მე არ შემინიშნავს ერთი კაციც, რომელსაც ღვინოში დაეხრჩოს თავისი ჭკუაგონება და ღმერთმა კი იცის რა ნექტარიც რამ არის ოჯალეში. მეტადრე ახალი, სხვა ღვინოებთან გარეული მთავარმან მოატანია ჩვენთვის 18 წლის ოჯალეში. სასმელად ცოტა მაგარი, მაგრამ კარგი, მე არ შემეძლიან არ შევადარო ის საუკეთესო ბორდოს; საქართველოში იმის მეტოქედ მე არ ვიცნობ სხვა ღვინოს, გარდა ატენის ღვინისა. მთელ დედამიწაზე იმას მართო ტოკაის ღვინო თუ სჯობია.

„მაგრამ კმარა ამაზე ლაპარაკი. მეორე დღეს ორშაბათს, იმავე ადგილს შეიკრიბნენ წინადლის წვეულები და გაიმართა ლხინი მიტროპოლიტის სახელით, მესამე დღეს წვეულება იყო სახლო-უხუცესისა.

„ყოველ საღამოს ხალხი იკრიბებოდა მინდორზე და იმართებოდა მეგრული ნაციონალური

თამაში—ფერხული. ფერხულს იწყებენ ორი-სამი წყვილი ერთიმეორესთან მკლავებ გაყრილი ან ხელებ ჩაკიდებული რითმიული მოძრაობით—ჯერ უკან დაწევით, მერე წინ წამოწევით და სიმღერით „ო, ა, ო, გორა და შარა“¹, რომელსაც იმეორებენ განუწყვეტლად. ცოტ-ცოტად დამწყებ წყვილებს ემატებიან სხვები და მალე იშლება ვეებერთელა მრგვალი წრე...

„ოთხშაბათს, 14 აპრ. ერთმა, დადიანის ძმამ გამართა ნადირობა, რომელსაც დაესწრო 200 ცხენოსანი კაცი...“

„ხუთშაბათს 15 აპრ. მე წავედი ზუგდიდიდამ აბხაზეთს...“

ბროსსეს აღწერილობას აქ უნდა დავუერთო ზედ ის ორი—სამი მცირე რამ, რომელიც მე ჩამიწერია ჩემს დღიურში სხვა და სხვა პირთაგან განაგონად.

ჯერ ერთი, მთავრის ძმის გრიგოლ დადიანის ნაამბობი: „ჩემი ძმა დავით სააღდგომოდ ხალათს გასცემდაო: აღმოსავლეთის წესის მიმსგავსებით ხალათს ეტყოდნენ ჩოხას, ახალუხს, შალს, ბაშლაყს და სხვ., რომლითაც ის აჯილდოვებდა მისს მეგობრებს და ერთგულებს.“

თავ. დათა სალიკის-ძე ჩიქვანმა მიამბო: დათა გუგუნიავას შეკაზმულ ცხენზე გალესილს ლეკურს დაუდებდენ პირ-აღმა და გუგუნავა იმას გადაახტებოდაო.

მანვე მითხრა: აღდგომის ღვინში, როცა ყოველი კაცი იძახოდა ურა—ურას, სიკოია გიგინეიშვილი ყვიროდაო: „გავხედნი, გავხედნიო“.

¹ მეგრულად მღერიან „გოო, რაშა“ და არა „გორა და შარა“, როგორც მოსმენია ბროსსეს.

VIII

საბარეო. საქმეები. რუსის მთავრობასთან განწყობილება. მეზობლის რიდი. საიდუმლო წერილი დავით დადიანისა. მთავრის ვაჟილავი სამეგრელოს ბაჰათ, — მათი იურისდიქცია.

რუსის მთავრობასთან, რომლის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა სამეგრელო, დავით დადიანს კარგი განწყობილება ქონდა, ბევრად უკეთესი ვიდრე მამა მისს ლევან დადიანს, რომელმანც არ დარიდა და მთავარ-მართებლისაგან გამოგზავნილი მოხელე სმიტტენი, რაღაც ურჩობისა გამო, გააწვინა და გააწკებლინა ნოჯიხევის სასახლეში, მარტვილის ახლო¹.

დავითის დროს კავკასიის მთავარ-მმართველად იყვნენ: ბარონი როზენი, გოლოვინი, ნეიდგარდი და ვარანცოვი. ყველა ამათთან დაახლოვებული იყო დავითი.

ბარონი როზენი, რომელიც დავითის გამზრდელად ითვლება, ეწვია სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანს 1836 წელს. დავითმა დააწყო თბილისში მთავარ-მმართველის მოგზაურობის მარშრუტი და გასწია ზუგდიდს, რომ აქ მოეწყო მართებული შეყრა მეფის მოადგილისა.

„12 ამ თვისას ვემგზავრები მე წინამსროლად ბარონისა მენგრელიად, — სწერდა დავითი თავის ძმას გრიგოლ დადიანს 12 სექტ. 1836 წელს. — სამის დღის უკან

¹ გრ. დადიანისაგან განაგონი.

ბარონიც წამობრძანდება, თანხლებული ვასილ ბებუთო-
ვით“.

ბარონ როზენი ჩამოვიდა ზუგდიდს და დაჰყო აქ
სამი დღე. მისი სამეგრელოში ყოფნამ ის ნაყოფი არ
მოიტანა, რასაც, ეტყობა, ელოდა დავით დადიანი.

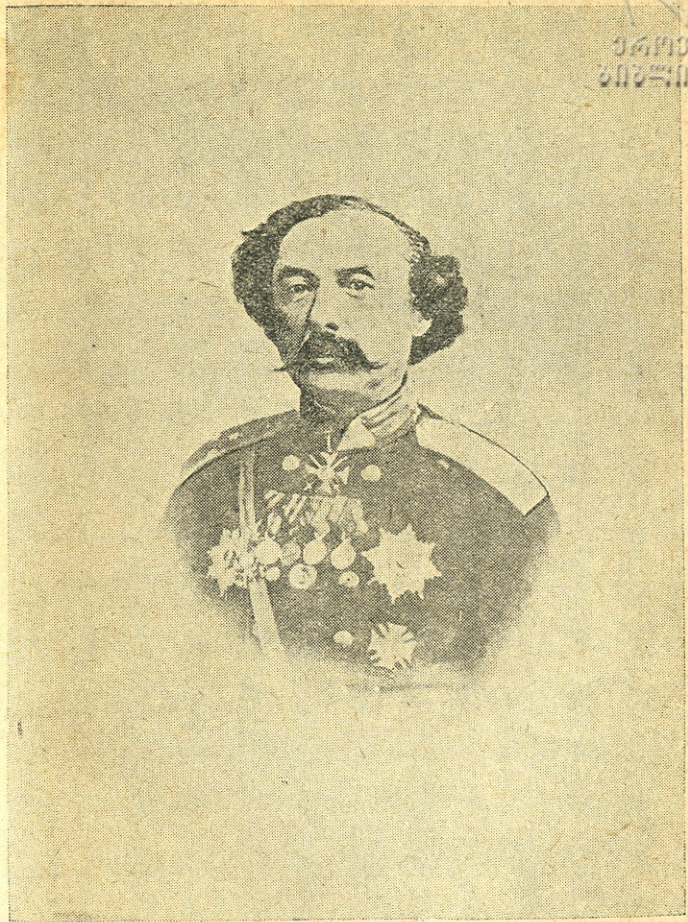
ის სწერდა თავის ძმა გრიგოლს: „გეკითხა მთავარ-
მმართველის იქ ყოფნამ რა შესძინა მენგრელიასაო და
რა საკითხავია? მე გკითხავ მგელი რომ შეიპყრა და
ოცდა-ათ წელს ღრამატიკა ასწავლო, რას ისწავლის, არა
თუ სამღლეობით ბარონის მენგრელიად ყოფნამ გამოი-
ღოს ესე ვითარი სასწაული. რას მკითხავ, დადექ შენ-
თვის, ჯერ ღპერთს ჩვენზედ არ მოუცლია და როცა მო-
იცლის მაშინ კიდევ გავკეთდებით. რაიცა გიხილავს იგი
არს და მომეტებული“¹.

1837 წ. მოვიდა ზუგდიდს ხელმწიფე იმპერატორი
ნიკოლოზ პავლეს ძე. კავკასიის მების-
ტორიე ივანენკო წერს ხელმწიფის მოსვლაზე:

1837 წ. ის (მთავარი ლევანი) შეხვდა იმპერატორს
ნიკოლოზ პავლეს ძეს თავის სამფლობელოს საზღვარზე
ჩვეულებრივი ჩოხით გამოწყობილი, მაგრამ გენერლის
ეპოლეტებით მხრებზე და ფრთით დაშვებული სამკუთ-
ხიანი ქუდით. ის და დედოფალი მუხლ მოყრილნი მიეგებ-
ნენ დიდებულ სტუმარს. ხელმწიფემ ორსავ აკოცა და
მათი ერთგულებითა და გულუბრალოებით კმაყოფილმა
მთელი სამი დღის განმავლობაში დარჩა ზუგდიდს, ლე-
ვანთან სტუმრად².

¹ წერილი 18 დეკ. 1836 წ.

² Гражд. упр. Закав. В. П. Иваненко, стр. 486.

სამეგრელოს მთავრის ძმა გრიგოლ დადიანი (1814 – 1902) — მწერლობაში კოლხიდელის ფსევდონიმით ცნობილი.

თუმცა დავითი მაშინ მთავარი არ იყო, მაგრამ ხელმწიფის დიდი ზემოთ მიღეა მისი საქმე იყო და მისის ხარჯით იყო მორთული.

1838 წელს დავითი წავიდა თბილისის ბარონ როზენის გასაცლიებლად და ახალის მთავარ-მართებლის გოლოვინის შესაყრელად. დავითი დიდად ნაღვლობდა, რომ როზენმა დასტოვა კავკასია. ერთს წერილში გრიგოლ დადიანთან (რომელსაც გაშავებულ ადგილზე წერტილები უზის), მთავარი სწერდა:

„სულო ჩემო გრიშა! მე ჩამოველ თბილისს, გასაცლიებლად უძვირფასესის ბარონისა, რომელიცა არის..... პატიოსანი, ხოლო სოფლის ამოებისაგან.. და კაცთაგან მისგან ნაკეთილმოქმედე[ბთა] დატევებული, გიობილი, განბასრული. ესთავე [შესაგებე]ბელად ლოლოვინისა. ხოლო რამდენსამე დღეს... მისის მოსვლისა უნდა წავიდე ექსპედიციად... საცა მიდის მხედრობა მენგრელთა რიცხვით ას ერგასი“¹.

რუსეთის მფარველობის ქვეშ მყოფს დავით დადიანს გარეშე მტრის შიში არ ქონდა, მაგრამ რამდენიდაც არის აბხაზეთის რიდი ქონდა. შიგ სამთავროში იმას სამეგრელოს ძლიერი ფეოდალები ეურჩებოდნენ, ეწყობოდნენ რა ესენი აბხაზეთს და აბხაზეთის მთავარს. ამათში პირველი ადგილი ეჭირა თავ. გიორგი ნიკოს ძე დადიანს და მერე თავადთ ჩიჩუებს. ჯერ კიდევ 1836 წელში, მემკვიდრეობის დროს, ის სწერდა თავს ძმას გრიგოლს:

„გიორგი აბხაზეთში აბრაგად რევეს მიხაილს და ბუნტობს აბხაზეთი, ქედ-ფიცხლობს ჩემზედ და ორნივე მექადიან სიკვდილს. გიორგის დადიანობა უნდა და თავიც მიაკარვა. როგორც უკუდო ვირი წა-

¹ წერილი 24 თებერვ. 1838 წ.

ვიდა კუდის საძებრად და ყურებიც მიაქრეს ისრე მოუვიდა“¹.

ორი წლის შემდეგ ის სწერდა მასვე:

„ჩიხუები ერთიანად აზუნტდნენ. რასაკვირველია გიორგი ნიკოს შვილი შუაში ურევია და დიდი აყალ-მაყალია სამეგრელოში. უთავესი დამწყებნი არიან კაცია ჩიხუა და გიორგი, ჩვენი დედინდაშვილის ქმარი“².

მას შემდეგ რა რომ დავით დადიანი გამთავრდა, მთავარსა და ფეოდალებს შორის თითქო ზავი ჩამოვარდაო, მაგრამ ბოლო დროს, ეტყობა, მათი განწყობილება ხელ-ახლა აიშალა. გარდაცვალებამდის ორი თვის წინად მთავარი სწერდა მის ძმას გრიგოლ დადიანს შემდეგ საიდუმლო ბარათს:

ასლი

ს ა ი დ უ მ ლ ო დ

**უფალს ღვარდიის პოლკოვნიკს და კავალერს
თავადს გრიგოლ ლევანის-ძე დადიანს**

მივიღე ცნობა რა ნიკოს-ძეთ თქვი გიორგი და პეტრე დადიანოვებთ აქვთ თურმე საიდუმლოთ გზავნა კაცებისა აფხაზეთში და საქმობა რაჟმე რომელთანა მე პირთა თანა და საეროდცა იხმიანებენ წინააღმდეგ აზსა აწინდელისა მართულობისა სამეგრელოს სამთავრომსასა და ვითომც ექმნასთ წინადადება, რომელთამე პირთადმი რაჟმე წინააღმდეგობისა სჯულებებისა უფლებებისა გარნა არა

¹ წერილი თბილისიდან გრ. დადიანს, 20 აგვ. 1836 წ.

² წერილი გრ. დადიანთან, 6 ოქტ. 1838 წ.

ჰყოლოდნენ, აგზავნიან თურმე აფხაზეთს ხშირათ
თაღს რომელღაც ჩიხუას, და ჩაჩიბაიას და ერთსაც
ბერიძე ხუცის შვილსა თუ ძმის წულს და კიდევ
ორს სხვას ვისმეს, რომელნიც თურმე ხშირად და
განუწყვეტლად დაიარებიან, აწინდელისა მართვე-
ლობისა მეგრელიის სახალხოდ ურიგოდ განმიანება
ადრევე ქონიათ მათ განსუწებულს ანტონ ჭყონ-
დიდელთან და შემდგომ შინაგან სამთავროსა თუ
გარეგან ხშირათ, ხო, რაღაც წინადადება სხუათა
შორის თღს საჭილაოს მაზრის 2 კლასის მდივან-
ბეგს თღს გიგო ფაღავასთან, რომელიც თურმე ყო-
ფილა წასულს მაისის თვეში საღაც სატირლად სა-
მურზაყანოში და იქედან გამოუარია მას გიგო ფა-
ღავას გიორგისას და იქ ქონიათ მოუბნება თღს
ბერ ჩიქოვანთან, თღს ალექსი ჩიქოვანთან, თღს
ელიზბარ დადიანოვთან და ოთხს ხუთს სხუა თავა-
დებთან. შემდგომად ამისა ერთს მათგანს თღს
გიგო ფაღავას, იმერეთში ყოფილან იქ ზოგნი ჩვე-
ნებურებიც, ულაპარაკნია სხუა და სხუა საწინააღ-
მდეგო აზრი; ესე ყოველივე მოწვენილი ჩემდამ
გარემოება გეუწყებისტ თქუენ რათამცა ყოთ ამა-
ზედ ბეჯითი კუალში ჩამდგომი და შეტყობა
რათა არა განძლიერდეს ბოროტი აზრი ბოროტის
მოქმედთა და ჟამსა თვისსა იქმნას მოსპობოლი.

მთავარი მენგრელიისა დავით დადიანი

№—905

ივნისის 27-ს
1853 წელსა

იმავე წელს, რა წელსაც ეს წერილი დაიწერა ატყდა აღმოსავლეთის ომი. ამ ომმა დაამტკიცა, რომ დავით დადიანს ტყუილად არ ქონია ფიქრი აფხაზეთის მტრობაზე.

სამეგრელოს მთავარი შინაური საქმეების გამგეობაში დამოუკიდებელი ბატონი იყო, რომელსაც მხოლოდ პოლიტიკური ერთგულება ეთხოვებოდა რუსეთისა. ამის გამო სამეგრელოს ქვეშევრდომთა ინტერესების დასაცველად სამეგრელოს გარეშე, მთავართა—ლევან და დავით დადიანებს ყავდათ იმ ადგილებში, საცა უფრო მიდიოდნენ მეგრელები სამუშაოდ, ან საცხოვრებლად, როგორც მაგ. თბილისში და კასპიის მხარეში, ქუთაისში, სოხუმს, მათი წარმომადგენლნი, ან როგორც მაშინ უწოდებდნენ იმათ, ვექილები, რომელთა ვალად ედვათ გაეწიათ სამეგრელოსთვის იგივე სამსახური, რა სამსახურსაც ეწევიან სხვა ქვეყნებში კონსულები. ასეთი წარმომადგენლები ყავდათ მთავრებს თბილისში, ქუთაისში, სოხუმს.

არსებობდა თუ არა დებულება მთავრის ვექილთა სახელმძღვანელოდ, ამაზე ცნობა არ მაქვს. მაგრამ ვგონებ, რომ ეს დებულება არ უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ერთ წერილში, რომლითაც დავით დადიანი აუწყებდა თავ. ლევან ჩიქვანს ვექილად დანიშვნას ის აძლევდა ახალ დანიშნულ ვექილს ვრცელ დარიგებას, თუ როგორ უნდა ემსახურნა იმას. მომყავს აქ ამის გამო ეს წერილი უკლისად:

ჩემს ვექილს, პორუჩიკს თავადს ლევან ჩიქვანს.

აღვირჩიეთ და ამასთანავე დაგნიშნეთ რა ვექილად ჩემად, საქართველოში და სხვათა კავკასიის გარდმოღმა ადგილებთა შინა გასრულთა სამეგრელოს

მცხოვრებელთა, ვალათ ვდებთ გაქვნიდესთ გულს-
მოდგინება სიწრფოებით აღსრულებასა ზედა ამის
დიდის ჩემის მინდობილობისათა, რომელზედაცა
სრულიად იმედნეულ ვარ პირადი მთნობი თქვენი
მარად შემისწავებებს რა თქვენ შორის სიწრფოება
და ერთგულება სრულ ყოფთ ჩემს მოლოდინებას,
ხოლო ხელ სამძღვანელად მოქმედებათა თქვენთა-
თვის მოგცემთ შემდგომს დარიგებას.

ა) პირველად უნდა გამოცხადდეთ თქვენ თა-
ნამდებობისამებრ თქვენისა უფალს სამოქალაქო
ნაჩაღნიკთან და მიიღოთ მასთან წარწერილობანი
რწმუნებულთა მისდამი მხარეთა ადგილობრივ მე-
უფროსესთან რომელ მიგიღებდენ თქვენ ვეჭილათ
ჩემსა და მოქცემდენ ჯეროვანს შემწეობას ვითა
წინამოადგილესა თქვენსა, რა ამისათვის ამასთანავე
ვწერე მისს ბრწყინვალებას უფალს სამოქალაქო
ნაწილის ნაჩაღნიკს და ტფილისის სამხედრო გუ-
ბერნატორს.

ბ) რომელნიცა მცხოვრები ჩემის სამთავროისა
არიან ან გასრულნი სავაჭროთ თუ სხუათა საქართვე-
ლოში მათი სია იქონიეთ და მისცემდეთ წლიურს
ბილეთს მათგანს თითოეულს და უბილეთოთ ნურავინ
ნუ დაგირჩებათ.

გ) ვინაიდგან გასვლითა მცხოვრებთასა ადგი-
ლობრივის სამსახურისათა გვაკლდების სამსახური
მის წილ ვისაც მისცემდეთ წლის ბილეთს, გამოართმი-
დეთ ფულს უკეთუ მოჯამაგირეთ აყოს თქვენის
მიხედვისამებრ სამის მანეთიდან ხუთ მანეთს და
სხვათა შემძლებელთა ხუთის მანეთიდან ათამდის.

დ) საბატონო ყმანი, რომელნიც იქნებიან შუნ და ისურვებენ მოქცევასა თავის ყმისას უნდა მაშინვე მიიღოთ საშვალება მოქცევისა მათისა უკეთეს არ ექნებათ მიზეზი ჯეროვანი.

ე) უნდა იქონიოთ წიგნი-რვეული, რომელშიაც უნდა ჩაიწერებოდეს თითოეული ბილეთის ნომერი და ქვეშ უნდა მოაწეროს მან, რომელსაც ბილეთი მიეცემა თავის სახელი და გვარი და რამდენი ფულიც შემოუტანია და ვინიცობაა თუ წერა არ იცოდეს იმ შემთხვევაშიდ მან ჯვარი უნდა დაასვას და მისს მაგიერ ვინც წერა იცოდეს მან ხელი მოაწეროს ორითა მოწმითა დამოწმებული.

ვ) ბილეთის შემოღებული ფულისაგან ხუთის თავი დამინიშნავს სარჩოთ თქვენისა.

ზ) ანგარიშს ბილეთისას და აგრეთვე თქვენის მოქმედებისას ყოვლის ოთხის თვის თავზედ წარმომიდგენდეთ.

ც) არიან რომელიმე ადგილობრივი მოსახლენი, რომელიც იძლევიებიან და ანუ უნდა იძლიონ ხარჯი და თავთავის დროს არ იძლევიან და უმეტეს საეკლესიოთ მიჩემებულთა რამდენიმე და ამაზედ თქვენის მიხედვისამებრ მომახსენებდეთ გარემოებასა ამათსა რაიცა ჩემდამო მოსაწვთნელ იყოს შემდგომის ჩემის განკარგულებისათვის.

თ) არიან მრავალნი ესე ვითარნიცა, რომელთაც დაუტოვებიეს ცოლშვილი და იქ სხვა ცოლი შეუერთავს, გინა სხვა დანაშაულობაში შეცვენილან, რომელთაც სჯული სდევნის საზღვეულათ და სახელი და გვარი გარდაუსხვავებიათ ამათი გარჩევა ხამს რათა მიეცეს კანონიერი განკარგულება.

ბ) იქონიეთ მკაცრი მხედველობა, რომელ თვინიერ ვაჭრობისა და ჯამაგირს ქვეშ ყოფნისა და სხვათა სასარგებლოდ წასრულთა უბრალოდ და უსაქმოდ რომ არვინ დაწოწილობდეს და თუ შეხვდეს ესრეთ ყოფა ვისმეს წარმოგზავნიდეთ თვისად აღგილად და თუ ბრალეულათ აღმოჩნდეს და შეეწამოს ურიგო ყოფა-ქცევა აღგილობრივ მართებლობას წარუდგენდეთ ესე ვითარცა მოქმედებისამებრ მისისა განსაკითხველად.

ი) უკეთუ შეხვდეს ვისმეს საქმე მცხოვრებთა ჩემის სამთავროისათა რომელ შეავიწროვოს ვინმემ ან წართმევით, ან ფულის დაკავებით, ან როგორმე სხუა, თქვენი პირადი ვალთა რომ შეხვიდეთ მის მდგომარეობაში და აღგილობრივ მთავრობასთან უშუამდგომლოთ.

იბ) არავის თავისთვისით არ ემძლავროთ არც-ლა შეავიწროოთ ვინმე, არამედ უკეთუ შეგხვდეს ვისმესგან უსმინარობა ან ესრეთი რამ საქმე ყოველსავეზედ მიიქცეოდეთ აღგილობრივი მეუფროსებთადმი და მათის განკარგულებით იქმოდეთ ჯეროვან შესახებელს.

იგ) აგრეთვე დაწესებულ სასამართლოებში შეიტანდეთ უკეთუ სასამართლო რამე საქმეები შეგხვდებათ ესე იგი აღრევე გარდასრულის კაცის ამოყვანა მოახლობით ისე რომელნაც ჩაწერილან უმართლოდ და მიჩენილა თუ სხვანი მსგავსნი ამისნი.

იდ) რომელიც გუბერნატორის შესახებელი საქმე იქნეს გუბერნატორთან მიიქცეოდეთ და საჭირო და მძიმე საქმეზედ თვით მთავარ-მართებულთან საქმის გარემოების მიხედვით.

მთავარი მენგრელიისა, ღენერალ-მაიორი და კავალერი დავით დადიანი¹

1851 წ. ზუგდიდი, აპრ. დღესა.

¹ Дело канц. влад. Мингр. № 602/1847.

თბილისში და კასპიის მხარეში სხვა და სხვა დროს იყვნენ ვეჭილებად ბერი ჩიქვანი, ლევან ჩიქვანი, გიორგი ხახუსძე ჩიჩუა და ბეჟან აფაქიძე, სოხუმს—ნიკო ხოფერია.

დავით დადიანის ვეჭილი ბეჟან აფაქიძე

მთავრის შემოსავალ-გასავალი. გადასახადები. სამთავრო
ფინანსები.

ღარიბ ქვეყანას მთავარიც ღარიბი ყავდა.

ჩემს ხელთ არის ნინო დედოფლის ბეჭდით დამო-
წმებული და შემდეგში ლევან დადიანისაგან დამტკიცებუ-
ლი თამასუქი (უთარილო), რომლისაგან სჩანს, რომ მთა-
ვარს გრიგოლ დადიანს აუღია სესხად გიორგი გუგუშვი-
ლისაგან ორი ქესა და ორასი მარჩილი (ექვსას სამოცი
მანეთი) და თვით ნინო დედოფალს მართებია მისივე
(გუგუშვილის) ვალი სამი ქესა და ოთხას სამოცი მარ-
ჩილი (ქესა სამასი მანეთია და მარჩილი ექვსი შაური)¹.

ლევან დადიანის და დავითის დროს მთავრების სი-
ღარიბე უფრო გამწვავებული იყო. თითონ დავით და-
დიანი აგვიწერს თავის სიღარიბეს და გაჭირვებას. იგი
სწერს თავის ძმას გრიგოლ დადიანს:

„მოგეწერა ფულისათვის ჩემთვისა. შენსა სიყვარულს
ვფიცავ, როგორც მილიონი ისე ერთი აბაზის მშოგნელი
მე ოდიშიდამ და სრულიად სამეგრელოდამ არ ვიყო,
არც მშობელთაგან ვიცოდე რამე. აქამდის თუ რასმეს
გიგზავნიდით, ჩემგან ნაშოგნი იყო, ზოგს ვაჭრობაში,
ზოგს სხვა რამეებში პოდრატულს საქმეებში ვერეოდი
და მათგან ვპოვნილობდი... მე თუ რამე მქონდეს ვის-
თვის მინდა, თუ არ შენთვის, რომელიც კვერთხად მე-

¹ ეს თამასუქი გადმომცა ალექსანდრე დიმიტრის ძე გუგუ-
შვილმა.

გულეები. თუთხმეტი ათასი მანათი მქონდა, ნინოს მზითევად მინდოდა, ხელმწიფის მოსვლაზე დაეხარჯე. ეს ფული ვაჭრობით და პოდრატიით მოვიღე. ერთი აბაზი არ დაუხარჯავს მამას და დახარჯვამ შენი ქირი წაიღოს, არც შემეწია მუშაობაზე და სწორედ გითხრა ჩენის უბედურებით ვერც მოიცილიდა ოჯალეშისაგან.... სამეგრელოდამ, მემოწმოს ამაზე სვინდისი და ჭეშმარიტება, ასი მანათი არ მეწოვნოს რაა შენ მოგშორებივარ. მე ვსცხოვრობ ჩემის ჯამაგირით და აწ ნივთებს უნდა დაუწყუო ყიდვა, საათს და ამისთანებს, რომ გამოვიკვებო თავი“¹.

სხვა დროს დავით დადიანი სწერდა გრიგოლ დადიანს:

„ფულის საქმე თეიმურაზსაც მოეწერა რომ გჭირია. მივსწერე შინ თუ გამიგონეს. მე ერთი გროში არ მაქვს ღმერთმან იცის. სანამ მქონდა არც მამას და არც დედას არ ვაწუხებდი, მოგართმევდი ხოლმე. ახლა რააცა აღარ მაქვს რა გამოგიგზავნო, როგორც შენ ასი მილიონი, ჩემი სახლიდამ თუშანი არ ვიცოდე, ღმერთია მოწმე. ახლა ვეცადე ბევრი, მაგრამ აღარავინ მასესხა და ერთს ადგილს მაქვს იმედი რამდენიმე ვიშოვო. მანამ, თუ გჭირია, ისესხე ქუთისოვიდგამ ან კორსაკოვიდამ და სააღდგომოდ მოგიხერხებ. ამაზე რატომ მამას არას სწერ წიგნს. არა თუ ფული, სულიც არა მშურს თქვენთვის და რათ მინდა რამე თქვენს გარეშე. ამისთვის გწერდი ჩამოდი მეტქი და ნახე აქაურობათქო.

იქნება მე შემდუროდე, დავითი ფულს არ მიგზავნისო. საილამ და სიღვან გამოგიგზავნო. სამეგრელოს შე-

¹ წერილი გრ. დადიანთან 14 სექტ. 1838 წ.

მოსავლიდამ არა თუ ეხლა რამ შამომდიოდეს, არც აბა-
ზი ვიცი შემოსრული: თქმა არ დამიკლია, მაგრამ საქ-
მით ბინა არ გაქვს მიცემული და ღმერთია მოწმე და
მე ძილი არ მქონდეს მწუხარებით. ერთი რომ თქვენს
საკადრისად არ ხართ, მეორე ნაკლულევანებაშიაც ხართ.

აი ამისათვის გწერდი ჩამოდითქო. შენს მერე ჩვენ
თუ რამე დაგვაკლდა თორემ არა გაგვიკეთებია რა. ასე
ქენი, მანამ ეგებ მოიხერხო და მაშინ უკანასკნელად ნივ-
თებს გაყიდი და მოგართმევ, თუ სხვა ვერ ვიშოვე¹..

ამას წერდა დავით დადიანი მემკვიდრეობის დროს.
შემდეგ, როცა ის გახდა სამეგრელოს მმართველად, ის
სწერდა გრიგოლ დადიანს იმავე კილოზე:

„მწერ ნუ ხარ პირშავიო და თუ მქონდეს და არ
გიგზავნიდე მაშინ ვიქნები შენთან პირშავად. ეხლა თუ
ვისესხებ თორემ არსაით ღონე არ მაქვს შენ ნუ მომიკვდე.
ეს ქალების დათხოვება, ამდენი სტუმარი, მასპინძელი,
მტერი და მოკვარე მე დამაწვა ყველა. რომ იცოდე ჩე-
მი ამბავი შეგებრალები. იმ საზომზე მივალ ხოლმე, ნეტა-
ვი შორს მქნა სადმე-თქო. შენი მოძულეებული მოგკვდე
თუ ჩემი ცოლის ძმა მეწვია და ერთი სატევრის მეტი
რამე მქონოდა მისაცემი, ან მით არ გამესტუმრებოდა.
შენ რძალს მიწისტრის მოსვლისთვის კაბა არა აქვს ძვე-
ლის მეტი ის შენი რძალი ნუ მომიკვდეს და ის ვერ უყი-
დე, დამიჯერე“².

ევროპიულად განათლებული ქალის, ალექსანდ-
რე ჭავჭავაძის ასულის სამთავრო სახლში დედოფ-
ლად შემოსვლამ, თითონ დავით დადიანის თბილისში
დიდხანს ცხოვრებამ, დაბადეს სამთავრო სახლში სხვა და

¹ წერილი გრიგოლ დადიანთან 25 ნოემბერს 1883 წ.

² წერილი გრიგ. დადიანთან სუჯუნიდან, 31 მარტს 1842 წ.

სხვა არაჩვეული ოდიშ-ლენჩუშისაჲის მოთხოვნილება,
რომლის დაკმაყოფილებამ დიდ-ძალი ხარჯი მოითხოვა
და ამ ხარჯს უღვევლი წყარო უნდოდა.

და სად იყო ეს წყარო?

დავით დადიანამდის სამეგრელოს მთავარი პირვე-
ლი მებატონე იყო ოდიშ-ლენჩუშისა და როგორც ეს-
რეთს იმას მარტო გლეხების გადასახადი და სამსახური
ყოფნიდა სარჩოდ. 1860 წლის კამელიარიის აღწერით
სამთავრო გლეხები ითვლებოდა სამეგრელოში 14 ათასი
სული¹, რომელნიც ერთი მეორეზე შეადგენდნენ 3 ათასს
ოჯახს. თითოეული ოჯახი იხდიდა მთავრის სასარგებ-
ლოდ ბევარას: საკლავს (ლორს, თხას, ცხვარს) ღვინოს
ერთიდამ ათ კოკამდის. ღომს—ერთიდამ ხუთ ქილამდის²
და ქათმებს. ამასთან ამავე გლეხებს ემართათ: საკურზუა-
ლო, საბაზიერო, სამეჯოგო, სამეჯინიბო, საკულუხო, სა-
ბოჭი ქათამი³ და სხვა ამგვარი გადასახადი და სამსახუ-
რი, რომლითაც მდიდარი იყო ფეოდალური ქვეყანა არა
მარტო ჩვენში. სულ ყველა ესენი, ფულად ნაქცევი საკ-
მაო სახსარს აძლევდა სამეგრელოს პირველ მებატონეს
ცხოვრებისათვის.

გარნა სამეგრელოს პირველი მებატონის სალაროს
ზოგი სხვა შემოსავალიც ქონდა, რომელიც ეკუთვნოდა
სამეგრელოს მთავარს საერო საქიროებათა დასაკმაყო-

¹ ამ აღწერილობით მთავარს ჰყავდა 14 ათასი სული, ეკლე-
სიას 15 ათასი, ბატონიშვილებს 22 ათასი და დანარჩენ თავად-აზ-
ნაურებს 60 ათასი. მალაღწოდებას შეადგენდნენ: თავადობას 1309 სუ-
ლი, აზნაურობას 10361 სული და სამღვდლოებას 2340 სული.

² ქილა—ორი ბათმანი ანუ ერთი ფუთი.

³ რაფაელ ერისთავის გამოკვლევით ლენჩუშში მთავარს გლე-
ხები ყოველთვეში თითო ქათამს აძლევდნენ (ნახ. Кавказская
Старина № 6).

ფილგებლად. ამ შემოსავალს შეადგენდნენ გლეხთა ზოგადი გადასახადი:

საური: ნახევარი მანეთი ფულად ოდიშში და მანეთ ნახევრის—ორი მანათის საკლავი ლეჩხუმში.

სახური: ერთი ბურაკი, ერთი თხა, ერთი კოკა ღვინო, ორი ბათმანი—ერთი ქილა ღომი, ერთი ქათამი. ეს გადასახადი შემოიღო ლევან დადიანმა ზუგდიდის ეკლესიის აღშენების დროს და სანამ მთავრობა იყო, ხდებოდა ყველა გლეხებს.

საციხო: ერთი კოკა ღვინო, ერთი ქილა ღომი, ერთი ქათამი (ეს ხდებოდა ციხის რაიონში).

ამას გარდა მთავრის სალაროს შემოსდიოდა: ნაგების ბაჟი, პარომის ბაჟი, ტყის ბაჟი (თუ ტყეს სამთავროს გარეთ გაიტანდნენ ბაჟი ათის-თავი იყო), პირუტყვის ბაჟი (ათისთავი) და ტამოყნის ბაჟი. მას აქეთ რაც ანაკლია და ყულევი ლევან დადიანმა დაუთმო რუსის მთავრობას, ამ ადგილებში რუსებისაგან გაკეთებული სადამოყნო ზასტავეებისათვის რუსის ხაზინა აძლევდა სამეგრელოს მთავარს წლისთავზე თორმეტ ათას მანეთს.

მაგრამ დავით დადიანს სულ ყველა ეს შემოსავალი ეკოტავებოდა და იმან მთავრის უფლებით დაბეგრა მთავრის სასახლის სასარგებლოდ საბატონო და საეკლესიო გლეხები, შეაწერა ამ გლეხებს ახალი გადასახადი—**საუდიერო**, რომელსაც ერთი მეორეზე შეადგენდნენ: ერთი ღორი, 10—15 კოკა ღვინო, ერთი—ხუთი ქილა ღომი და ერთი ქათამი. ვ. ნ. ივანენკოს ამოუკრეფია მთავარ-მართველის კანცელარიიდან ცნობა, რომლისაგან სჩანს, რომ დავით დადიანს შეუწერია საუდიერო ექვსი ათასი საბატონო გლეხთა ოჯახისათვის¹.

¹ იხილეთ Гражданское управление Закавказья. В. Н. Иваненко, გვ. 488.

თუ რა შეაწერა სახელდობრ საბატონო და საეკლესიო გლეხებს დადით დადიანმა ამის მაგალითად და ნიშუშად მომყავს აქ ერთი საბატონო გლეხის და ერთი საეკლესიო გლეხის გადასახადის აღწერილობა იმ სიღამ, რომელიც შეადგინა 1-ლ მარტს 1848 წ. სახლთუხუცესმა თავადმა დათა ჩიქვანმა სოფელს ცაიში. ამ აღწერილობიდან ჩანს, რომ ცალ ცალკე იყვნენ აღნუსხვილნი: ცაიშის მონასტრის მიჩემებული გლეხები, რიცხვით 94 და საბატონო გლეხები, რიცხვით 45. სიებში გლეხები და მათი გარდასახადი ამ გვარად არიან აღწერილნი.

ცაიშის მონასტრის მიჩემებული გლეხი ქუჩუია ქირია (№ ა) „არს მამრითი სქესი ექვსი სული, რომელსაც მართებს სამთავრო გარდასახადი ერთი ბეგარა ღორი, ერთი ქილა საუდიერო ღომი, ორი ქილა ბეგარა ღომი, აგრეთვე ხუროს ხარჯი მართებს ერთი საკლავი, ერთი ქილა ღომი და ერთი კოკა ღვინო, ექვსი კოკა ბეგარა ღვინო და ერთი კოკა საუდიერო ღვინო, ერთი კოთხო ღობიო, ამასთან ერთი ლანდი აბრეშუმი მართებს ცაიშის ეკლესიისა, ეგრეთვე, ახლის პურის ძღვენი მართებს ოთხი დედო-პური, ოთხი სულუგუნი, საბოჭი ქათამი, ცხენის ჩაბმა, ტვირთობა, ნადობა და მუშაობა“.

საბატონო გლეხი ქვატა წიწავა (№ ა).

„არს მამრითი სქესი სამი სული, რომელსაც მართებს სამთავრო გადასახადი ერთი საუდიერო ღორი, ერთი ქილა ღომი და ერთი კოკა ღვინო საუდიერო, აგრეთვე ხუროს ხარჯი მართებს ერთი საკლავი, ერთი ქილა ღომი, ერთი კოკა ღვინო, ერთი ლანდი აბრეშუმი მართებს ცაიშის ეკლესიისა, საბოჭი ქათამი, ცხენის ჩაბმა, ტვირთობა, ნადობა და მუშაობა“.

სრულიად საეკლესიო გლეხთა გარდასახადმა სოფ. ცაიში შეადგინა სახლთუხუცესის აღწერილობით: სამი დიდი ძროხა, სამი ქაბულა¹, ორი ხბო, 84 ბეგარა თუ

¹ ქაბულა — უშობელი.

საუდიერო ღორი, 127 ქილა ღომი, 199 კოკა ღვინო, 8¹/₂ ქილა ლობიო. აგრეთვე ხუროს ხარჯი 19 საკლავი, 19 ქილა ღომი, 19 კოკა ღვინო, 68 ლანდი აბრეშუმი ცაიშის ეკლესიისა.

საბატონო გლეხთა სამთავრო გარდასახადმა მთავრობისა დგინა: ოცი საუდიერო ღორი, 24 ქილა ღომი, 24 კოკა ღვინო, აგრეთვე ხუროს ხარჯი: 11 საკლავი, 11 ქილა ღომი, 11 კოკა ღვინო, ცაიშის ეკლესიისა 22 ლანდი აბრეშუმი.

საეკლესიო გლეხები დავით დადიანს სულ უნდოდა ჩამოერთმია სამღვდელთა მთავრისა, მაგრამ ეს იმან ვერ მოახერხა. მარტვილის ეპისკოპოსს, რომელსაც დიდი მამული ქონდა საჭყონდიდლოში, მთავარმა შეაძლია იჯარით 12 ათასი მანეთი იმ პირობით, რომ გლეხები სულ შემოსულიყვნენ მთავრის უწყებაში, მაგრამ თითონ საჭყონდიდლოს გლეხებში ასტეხა ამან უკმაყოფილება და მისი განზრახვა ჩაიშალა.

სახლთ-უხუცესმა დათა ჩიქვანმა მიამბო: დავითს ისეთი კარგი მრჩეველები ყავდა, როგორც იყვნენ ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ივანე და გიორგი მუხრან-ბატონები, ბარონ ნიკოლაი და ვასილ ბებუთოვი და იმათგან იცოდა, რომ სამეგრელოს სამთავრო დიდ-ხანს არ დარჩებოდა დამოუკიდებელ სამთავროდ, რომ საბოლოოდ ამას და მისს შვილებს მარტო ის დარჩებოდა, რაც ექნებოდა ხელში სამეგრელოს სამთავროს გაუქმების დროს და ამის გამო დავითმა მამულის და სხვა ქონების შეძენას მაგრად მიჰყო ხელი. მთავრის ამგვარმა სამეურნეო პოლიტიკამ ასტეხა დიდი უკმაყოფილება, როგორც თავად აზნაურთა შორის, ისე სამღვდელთაში და გლეხ-კაცობაში და ამ უკმაყოფილების შედეგი იყო გლეხების ამბოხება ჯერ საჭყონდიდლოში და შემდეგ მისის სიკვდილისა მთელს სამეგრელოში. ამ ამბოხებას მოჰყვა მისგან გამოწვეული სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმება.

კონსტანტინე დადიანი (1819—1889) უმცროსი ძმა დავითისა.

X

იქონის მიუხედავად: სიმინდი, კურის ჯიშები, მებაკოეუმიოზა
სხვადასხვა კულტურები.

თუ არა უმეტესი ნაწილი სამეგრელოს სამთავროს
ნიადაგისა, ნახევარი მაინც ხომ დღესაც მოფენილია
გვიმრით, ეკალით, ბარდ-მაყვალით, ბუჩქნარით, ისლით,
ტყე ტევრით. დავით დადიანმა სამთავროს გამგეობას
რომ მიჰყო ხელი ამ სამოცდა ათი წლის წინათ კაცის
ხელით მოწვენილი მიწა ბევრად უფრო ნაკლები იყო,
ვიდრე ახლა არის, დავითის მამა ლევანი ზუგდიდის ნა-
პირას ირმებს ნადირობდა. იმ დროს ხალხიც ცოტა იყო
სამეგრელოში და სიმინდს—ამ უმთავრეს საზრდოს ხალხი-
სას — მარტო თავის სარჩოდ იწვევდნენ, რადგანაც მაშინ
გარეშე ქვეყნებში სიმინდს არ ეზიდებოდნენ, როგორც
დღეს.

ხშირად სამეგრელოს ქაობიანი და ცოტად დამუ-
შავებული მიწა სამეგრელოს მკვიდრთ საკმაოდ საზრდო-
საც არ აძლევდა. სამეგრელოს მთავრის კანცელარიის
საქმიდამ ჩანს — ხსენებული კანცელარიის საქმეები დღეს
ქუთაისის გუბერნიის სამმართველოში ინახება, — რომ 1851
წელს სამეგრელოში სიმინდი ნაკლებ მოსულა და დავით
დადიანს კაცები გაუგზავნია სათათრეთში სიმინდის მო-
სატანად¹.

¹ Дело канц. влад. Мингр. № 1188

იმ ქვეყანაში, სადა არც გზები იყო, არც არხები, არც ფაბრიკები და ქარხნები, დადიანისათვის ცხადი იყო, რომ სამთავროს მკვიდრთა წინ-წაწევა კეთილდღეობისადმი შეეძლო მხოლოდ მიწის მუშაობას და მთავარმა ამ მიწის მუშაობას მიაქცია განსაკუთრებული ყურადღება.

შემოიღო სამეგრელოში კომბოსტოს თესვა და კარტოფილის მოწევა¹.

კუბილამ მოაყვანია მცოდნე კაცები და სენაკის მიდამოში დააწყებინა ენდროს პლანტაცია².

აბასთუმანში გააშენებია ზეთის-ხილი.

ხელი მიჰყო სამთავროში თუთის გაშენებას და 1850 წელს ზუგდიდში ააშენებია აბრეშუმის ამოსახვევი ფაბრიკა³.

გამოაწერია კავკასიის სამეურნეო საზოგადოების საშუალებით სამი ამერიკული გუთანა⁴.

ცდილობდა კარგი ჯიშის ხარი და ძროხა გაემრავლებია სამთავროში⁵.

ერთს შესანიშნავს „უსტარში“, რომელიც არის შედგენილი 1852 წელს და გადასწორებული თითონ დავით დადიანის ხელით, არის აწერილი დაწვრილებით, თუ რა მოიწეოდა სამეგრელოში მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. ეს „უსტარი“ არის დაწერილი 1852 წელს პასუხად თავადის ვასილ ბებუთოვის წერილისა. 28 დეკემბერს 1951 წელს ბებუთოვი სთხოვდა სამეგრელოს

¹ Дело канц. влад. Мингр. 1852 № 1443.

² Дело канц. влад. Мингр. № 1128.

³ იქვე.

⁴ იქვე 1443.

⁵ დათა ჩიქვანისგან განაგონი.

მთავარს—გაეგზავნა „რუსეთის გეოგრაფიულ საზოგადოებ-
ბისათვის“ სამეგრელოს მოსავლის და ვაჭრობის აღწერი-
ლობა, რომელიც ამ საზოგადოებას უნდა მოექცია რუსე-
თის ვაჭრობის აღწერილობაში.

ამ წერილის პასუხში აი, რა გვარად არის აღწერილი
სამეგრელოს მიწის მეურნეობა:¹

„ლომი: ძველთა ჟამთა შინა, უხსოვარის დროიდგან სა-
მეგრელოს სამთავროსა შინა მიღებულ არს თესვა ლომი-
სა; ამას სთესენ სიხშირით და ხმარობენ პურის წილ,
ხოლო გარემოებასაცა შინა სყიდიან მებრ-საჭიროებათასა,
აფხაზეთს, გურიას და იმერეთს. რიცხვი გასაყიდელთა რა-
ოდენობისა მიზეზის გამო ცნობასა არ მოყვანილებისასა
შეუძლებელ არს, ხოლო ნაყოფი ესე არს სიუხვით მომცე-
ნარე და თავსა შორის თვისსა ხუთასჯერ მამრავლი.

ლომის ჩალასა თივისა წილ ხმარობენ საზამთრო
საკვებად უსიტყვოსათა და ყანასა მარგვლენ მცხოვრებნი
თონითა ორგზის, ვიდრემდე მოიკრიფებოდეს. ტომი ლომი-
სა ორგვარობენ: ერთი ზედ იწოდების მოცოროზათ.
ესე მოცოროზი არს საადრეო, გარნა უმცირესსა ნაყოფისა
გამომღებელ, ხოლო მეორე ლომი მოგვიანებო, რომელი
ოქტომბერში მოიწვევის განალა უუხვესი და ითესების
ივნისის განსაშვალებამდე.

სიმიინდი. სიმიინდისა თესვა სამეგრელოსა შინა,
ვითა მასმიეს მოხუცებულთაგან, იქნების ოთხმოცდა-ხუთი
წელი რაც შემოუღიეს დუნაიას სამფლობელოთაგან²,

¹ ნახ. გუბერნ. სამმართველოში: Дело. канц. влад Мингрелии № 1443/52.

² ამრიგად სიმიინდის თესვა უნდა იყოს შემოღებული სამეგრე-
ლოში 1767 წელს. მაგრამ ეს ასე არ არის. იტალიის მისსიო-
ნერი ლამბერტი, რომელმაც 1633 წლიდან 1653 წლამდე—18 წე-

რომელიც მოზავეებისა ძალით ავასა და ნოტიოსა შინა უგამძლისობითსა ფესვისა და კაკალთა სიუხვისა ჟამად- ჟამად განუფრცელებით მცხოვრებთა მოწვევა მისი და აწ გარეშე იმისა რომელ ზოგად იზრდებიან ამა ნაყოფითა, რომელსაც აცხოზენ პურსავით და აგრეთვე ღომებზედა შებოლვენ. ჟამსა კეთილ ნაყოფიერებისასა საზღვარგარეთსა სათათრეში სციდიან, რაისაცა რაოდენობა არა ეგრეთ ცნობილი არს ესთავე მეზობელთა ქვეყნებთა ქველყოფენ მიხედვისამებრ მუნ შინათა მოსავლისა და მათ შორის საჭიროებათასა, ნაყოფი ესე თავისა შორის თვისსა მიხედვისამებრ პოხიერისა აგარაკისა, გინა მწირისა ერგასითგან ვიდრე ორასამდე თავისა შორის თვისისა გამომღებელობით მამრავლობელ არიედ: ყანისა გამარგლილობასა სამეზის მოითხოვს—ესე მცენარე მოიწვევის დამლევე ეკენისთვიდან ოქტომბრის შვამდის და მაშვინ მოსტეხენ ხოლო ნაქრცველთა ინახვენ საზამთრო საკვებად ძროხათა და თხათა და აგრეთვე ჩალასა სიმინდისასა მოსჭრიან ესე ვითართა თვის საჭირო სახმეველთა: მსუხე აღვილთა შინა აღიზრდების ესეოდენ სიმალეზედ რომელ ცხენოსანი კაცი ჩალასა შორის ვერ გამოჩნდების, ხოლო ოთხსა და ზოგი ხუთსაცა ტაროსა გამოიღებს თითოეული ლერწამი და არს ორგვარი: ერთი საგვიანო და უხვად გამომცენარე მოყვითანო, მეორე თეთრი პაწაწა ტარო, გარნა ორმოცს დღეზედ მოიწვევის დათესვის შემდეგ.

პური: იფქლსა და პირად პირადთა ხორბალთა სთესენ მხოლოდ ზემო მეგრელიისა შინა მხარესა,

ლი იცხოვრა სამეგრელოში, წერს თავის სამეგრელოს აღწერაში: „პირველს წელიწადს აქ სთესენ ღომს, მეორეს სიმინდს და მესამეს პურს,“ ნახე (ალ. ჭყონიას გამოცემა გვ. 58) მაშასადამე, სიმინდი სამეგრელოში 134 წლით ადრე იყო ცნობილი.

რომელსა ეწოდების ლეჩხუმი, რამეთუ ქვეყანასა მენგრელიის ქვეყნებთა აღდილებს იფქლსა ძნადრე და ვერა მარადის მოიყვანენ რამეთუ სინოტიისა ძალით ვერძო —ესე ექვემდებარება გაზაფხულის წვიმიერობასა და წყალდიდობასა, ესთა რა მზე მოიქცევა გაზაფხულისა იწყებს ხშირთა წვიმათა აღიდროვლებიან მდინარენი და ლანქერი ჩამომავალნი მათთაგან საშინელისა ოხვრითა ჩამოედინებიან მიდამოთა ველთა ზედა და მორწყავენ ყოველთა ვაკეთა, ხოლო მთის კალთისა ფერდობთა ჩამორეცხენ და მოხვეტს. ესე გაგრძელებების უხშირესათ მარტის ცხრიდან მაისის შვამდე. ამისთვის მცხოვრებნი შემდგომად გაზაფხულის წვიმებისა რაც ჩამოიდინებიან ლანქერი, დასთესვენ სიმინდს ვიდრე ათს ივნისამდე და ღომს პირველ რიცხვს ივლისამდე, რომელიც არღა უკვე ქვემდებარებიან შიშსა წალანქერვისასა გარნა ზემოსა სამეგრელოსა ლეჩხუმისა მდებარეობა ესე ვითარ არს, რომელ არც ეგოდენ ხშირად წვიმს როგორცა ქვემოსა მეგრელიასა ოდიშს და არცა მდინარენი ჟამსა აღიდროვებისა გარდივლენ, რამეთუ აქვს დივილნი ლოდნაროვანსა შორის კალაპოტსა. ქვემოსა მეგრელიასა ოდიშს რამოდენიმე ითესვის იფქლი, განა სხვა ხორბალი ზემოთქმულთა მიზეზთა გამო უხშირესათ შორს ვერ გამოიტანენ აღდგინებსა ნაშრომთასა ხოლო ზემოსა მეგრელიასა ლეჩხუმს ითესებიან ხორბალი შემდგომისა ტომისანი: ა) იფქლი, ბ) მახა, გ) ზანღური დ) ხულუგო ე) ქუბა. იფქლი მისცემს ხუთგზის სიმრავლით და ითესების შემოდგომაზედ, მახა ითესების შემოდგომაზედ და ერთი სამათ ნაყოფიერ არს მზგავსათ იფქლისა, ფქვილი მისი არს სპეტაკი, მარცვალი მსხვილი და მოკლე და არ მომკიან მას არამედ მოსჭრიან ხუფლსა და კოროლსა მისსა ხმარობენ დასახუ-

რა ვათ სახლთა და საბძელთა ხოლო უადრეს იფქლისა მოიწვიის და არ გაერევის მაგნებელი ვითარ იგი დღვარძლი და მსგავსნი. ზანდური ითესვის მარტში გაიზრდების სი-
მალლით ვიდრე ორ ალაბ ნახევარი, თავი აქვს მობრტყელი მოიწვევა აგვისტოში მოკრეფენ მახსაებრ და ნაყოფიერობს ერთი ოთხათ. ხულუგოს სთესვენ მარტში მარცვალი აქვს სხვილი, გალწვენ იფქლსავით, მოსავალი აქვს ერთი ხუთათ და ოდეს ცუდის ზამთრის ძალით იფქლის მოსავალი და-
ზარალდება, მაშინ უმეტეს დასთესვენ მარტის თვეში, გარნა უხმს-ყე ფრიალი სიმკაცრე და დარაჯი რამეთუ დათვს მწიფეთ უყვარს და სჭამს მას. ქუბა, რომელ არს არ-
ჟანოი. ქუბასა სთესენ სამეგრელოსა სამთავროსა სვანეთსა, აქვს ნაყოფი მომცემლობა უხვი ვითა ერთი ათათ, თავი მსხვილი და მოგრძო და არს შავი ფქვილი მისი, ამისათვის სთესვენ მრავალსა. არა უწყებულ არს რიცხვი თუ რაოდენ ისყიდება, ხოლო სყიდიან იმერეთში და უმეტეს რაჭაში და ზემოსვანეთსაც სიმრავლით გააქვს. ქერსა სთესვენ ზემო მეგრელიასა შინა ლეჩხუმსავე და უხვს თავსა შორის თვისსა ერთს ათ თუთხმეტამდე, სყიდიან რაჭასა და სვანეთში.

მუხუდო, ოსპი, ლობიო და სხვა. მუხუდოს სხვა და სხვა გვარს, ოსპს, ზანდურს სხვა და სხვა გვარს, ლობიოს სხვადასხვა გვარს, დოგეს სთესენ ლეჩხუმში მრავალს, აგრეთვე ქვემო ოდიშს მეგრელიას ხანდურს ლობიოს, ხანჭკოლას მრავალს სთესვენ და სყიდიან იმერეთში, რაჭასა და გურიას. კომბოსტო ყვავილოიანი, კარტოფილი და სხვანი მებრნი საბახეულო მრავალი ახლად შემოდებული არიან და გამოცდილება ქმნილ არს თვით მთავრის დადიანის მიერ და მარჯვეთ მოეზავა ავასა, გარნა ჯერეთ არა განუფრცელებელ არიან ესენი საზოგადოდ მცხოვრებ-
თა შორის.

ბრინჯის თესვასა განირთვიან სამეგრელოს სამთავროსა შინა ძველთაგან ძველ უხსოვარის დროიდან მხოლოდ ორი, ზუგდიდის მაზრის სოფელს ხეთისა და ხორგის მცხოვრებნი; ბრინჯსა ამას არა რწყვენ, არამედ უძებნიან ნოტიო ალაგს და არს ფერით მოწითანო, ნოვგათ გემრიელ წვრილი მარცვლები, სთესენ დამლეფ მარტს, მოიწვევის ოქტომბერში, ნაყოფ გამომღებლობა ერთი ათათ და ისყიდება ყოველსა მეგრელიას მკვიდრთა შორის და უმცირეს ნაწილს იმერეთსა შინა.

ფეტვსა სთესენ დადა თუ ზოგათ მცხოვრებელნი, არამედ უმეტეს საკენკად ბუმბლართა და ნაკულევენების დროს გამოაცხოებენ ფქვილს პურებ, გარნა არა ეგოდენ ნოყიერ და გემრიელ არს, ვითარ სიმინდისაგან ქმნული უცომოთ. ორი გვარი არს ფეტვი თეთრათ და შავათ წოდებულნი, თეთრი ფეტვი უფროს შავისა ნაყოფიერ არს არამედ შავს აქვს თვისი სასარგებლო ხასიათი, რომელ თვენახევრით უადრეს თეთრსა მოიწვევის.

კვახი. კვახს უწოდებენ ვოგრათასა და არს სხვა და სხვა გვარისა ძლიერ დიდ-დიდისა და მცირე-მცირესი და სთესვენ ზოგად მცხოვრებნი სამეგრელოისანი და ხმარობენ საზრდოთ სხვა-და-სხვა მაგვართ, ხოლო არს გემრიელი ნოყიერი და შემრგე.

ვაზი. სავენახე არს ორ გვარი: დობილო და სავენახე. დობილოდ უწოდებენ ვაზთა მათ აშვებულთა მაღალთა ხეთა ზედა, რომელთაცა აშვებიდან ხეზედ არლა გასხვლენ ათ-თორმეტი წლის და ადგილ-ადგილ ათ-თუთხმეტის წლისაც განმავლობაში და მერმე გადაჭრიან რტოთა რომელნი ნამეტნავათ აღორძინებულ იქნებიან და დამარჩრდილობელ ვაზთა და თვით ვაზთაცა გასხვლენ და მესამეს წელს კვალადვე გამოიღებს ნაყოფსა ნასხლე-

გი იგი და ადგილთა მათზედა დასთესვენ მას წელიწადს
ლომს თუ სიმინდს და ესრეთითა სახითა ისხვლები მარა-
დის ვაზი და ესრეთ ყოფენ ამას, რამეთუ კერძო ქვემო-
სა მეგრელიისა არს დაბლობი და ქვემდებარე სარწყუ-
ლობათა და ამით ძლით ნამოანთა ბუღთა, რომელსაც და-
ლათუ უმაღლეს ძლიერისა ბუღისა ამოორთქლილის ქენჭყო-
ბთაგან არა იქნა: ისურში (?) ერთიან გაშავჭანდებიან
და მით დასნეულებულ ჩამოცვივდებიან, მაგრამ რა მალ-
ლობზედ იქნება მტევანი ვაზისა მას მზე და ქარი
უადვილესათ გააშრობს და მის ძალით დაცამწიფდის
ჟამსა თვისსა, სხვები, ყურძენი ექვემდებარება ყოველსა
გვარსა სნეულებასა ვითარცა ევროპასა შინა და სხვათა
მხარეთა. ვენახი ეწოდების მას სადაც ქვემდებარება
ადგილი უმცირესსა სინესტეს და არს აერი მშრალი მუნ
დაბალს ვენახს აშენებენ ვითარ იგი ზემო მეგრელიაშიდ
ლენხუმს უმეტეს ნაწილში ადგილებთა ბანძისათა ქვემო-
მეგრელიაშიდ და მას წელს, რომელსაც გვალა იქნების
საკმაო მოსავალი მოიწვევის და უპირველესი ღვინო არს
ოჯალეშისა, რომელიცა მოდის სალხინოს მალალს ხუზრმის
ხეებზედ შეშვებულს ვენახის ნაყოფთაგან. აგრეთვე სხვა
ღვინოებიც კარგი ზოგ-ზოგ ალაგს და ზოგ-ზოგ ალაგს
მდარე, გარნა ყოველგან მრავალი და სყიდნიან იმერეთს და
შავს ზღვის ნაპირას ციხეებში და შინაგან სამთავროისა
მცხოვრებელნიცა დიდძალსა სმენ, ასე რომე არცა დიდი, არ-
ცა მომცრო მოხუცებამდის ყმათაგან არ არიან დარჩენილი
რომ ყველანი არა სვამდენ საკმაოდ, აგრეთვე მთხლისა და
ჭაჭისაგან ხდიან ოტკას, რაოდენობა გასასყიდელისა და
მოსავლისა განსაზღვრა შეუძლებელია, ხოლო სთელვენ
ყურძენს ოჯალეშისასა დეკემბერს პირველს რიცხვში სხვა
ყურძენთა უადრეს ვითა და სად რა ჟამს მოიწვევის, არიან

კვალად თეთრი ღვინოცა ნაქები: ჭკვიშური, წილანჯიხუ-
რი, ჭაქვიშური და ჭიტლოური.

აბრეშუმი: ძველთა დროითაგანვე გამოაქეთებ-
დიან მომცრო მომცრო თავის ოჯახის საჭიროებებ-
სათვის ჩასაცემლათ, გარნა ეს მეშვიდე წელიწადია
განამრავლეს თუთის ხეები მცხოვრებთა და ეს მეორე წე-
ლიწადია ფაბრიკაც გაკეთდა ზუგდიდს გრაფ როზმორ-
დუქის მიერ, რომელიც სყიდულობს პარკსა და ახვევს
ფრანციულ გვარათ. ამან მოიყვანა თან ორი დედაკაცი
ფრანციიდან აბრეშუმის ამოხვევის ოსტატნი და პირველ
წელიწადსვე ასწავლეს ამათ სხვათა ქალთა აქაურთა
გვარი ხვევისა და აწ უკვე არიან ათ-თუთხმეტი მცოდნე
ქალი აქაური, რომელნიცა მსგავსათ ფრანციული ქალებისა
ახვევენ. ეხლა შენდება დიდი ფაბრიკა, სადაცა დაიდგმის
თავის გამართულობით სამოცი მაშინა და წელსავე
იწყებს მოქმედებას. შარშან პირველათ ამოიხვა ათსა-მეტი
ფუთი ძაფი აბრეშუმისა და გაისყიდა ლიონსა შინა
ორას ერგასის მანეთად თითოეული ფუთი. წელს ამონა-
ხვევი ათის გორგლისაგან შეაწევს ოცდა-ათ ფუთამდე;
მცხოვრებთა უწინ არ ესიამოვნებოდათ ფაბრიკის გაჩენა
ზუგდიდს, რამეთუ არა იცოდნენ ნაყოფი სარგებლობისა მი-
სისა და იყვნენ დიდი წინაამდგომი, გარნა რა გასინჯეს
ორის მოსავლის პარკათ გასყიდვის სარგებლობა, ახლა
განამრავლეს მოწვევა პარკებისა და ქალნიც წადიერათ
გამოდინ მხვევლებათ, ხოლო მცხოვრებთა ოჯახში გა-
კეთებული აბრეშუმი ისყიდება თბილისს, გააქვსთ ოსმა-
ლოში, აგრეთვე აფხაზეთში ვიდრე სამი ათას ფუთამდე
კარგს მოსავალზედ ფასი ორმოცის მანეთიდან ფუთში
ვიდრე ერგასისამდე უმეტეს ნაწილს ხმარობენ მცხოვრე-
ბნივე გამოიქმან მისგან ღარაიას, სამალაჯას, ქათანას

ქვეშაგებათ, პერანგებათ, კაბეებათ და სარტყელებათ, სამალაჯა ისყიდება ორ მანეთად და სამათ, ქათანა შვიდ აბაზათ, დარაია მანეთათ. თვალსაჩინოა განდიდებასა თანა სახვეველს ფაბრიკის გრაფის როზმორდუქისა, მცხოვრებელთა და მსყიდველობასა პარკთაგან მრავლებისათა, მცხოვრებელნი განამრავლებენ მოწვევასა მისსა. რამეთუ წასულ წელს მცხოვრებთა მარტო სოფელს ზუგდიდისათა მოუვლინეს მოციქულნი გრაფს როზმორდუქს თხოვნად მისსა, რათამცა მარტო იმათგან ისყიდოს პარკი რაც ზაოდისათვის დასჭირდებოდის მაშინ.

თამბაქო. თამბაქოს თესვა მცხოვრებელთა შორის მოღებულა სათათრეთაგან მთავრის დადიანის კაციას ბატონობაშიდ. და აწ ჟამთა ჟამად ვრცელდების. საუმაჯობესო თამბაქო მოდის მხარეთა წალენჯიხისა და ჯგალისათა და გაისყიდების წელიწადში ვიდრე თუთხმეტის ათასიდან ოცს ათას ფუთამდე; ეხლა წესდება სიგარის ფაბრიკა ზუგდიდსა შინა ზედა-მხედველობასა ქვეშე გრაფის როზმორდუქისა,

ენდრო. ენდროს ოსტატი მოყვანილ არს მთავრის მიერ კუბიდგან ხელოვანი ოსტატი ებრაელი ნათესავით, და თესლი დაბარებული კუბითგან რომელმანც დაბანსა სენაკს გააკეთა ენდროს პლანტაცია, და იპოვა მარჯვე და ვარგისათ რამეთუ აქა ავაცა შესწევს ესე ვითართა ნაყოფ გამოძღებლობათა, ვინაიდგან ველური ენდრო მრავლათ აღმოცენდებიან ველსა და სოფლისანი სთხრიან და ხმარობენ თავიანთ საჭიროებისათვის.

კანაფი სელი და ბამბა. კანაფს სთესვენ ლეჩხუმში ყოველი მცხოვრებელნი და სყიდიან იმერეთს და რაჭას. სელს მრავალს ადგილს სთესენ და ხმარობენ ძაფათ თუ ტილოთ და არ ისყიდება გარეშე. ბამბა, ითე-

სება არა მრავალთა შინა სოფელთა, მოდის კეთილად და თავიანთ საჭიროებათ ხმარობენ.

ხეხილი. ნიგოზი, ზეთისხილი, ბრეწოული, კომში, ვაშლი, მსხალი, ქლიავი, ტყემალი, ლოდნაშო, შინდი, წაბლი, ჯონჯოლი, თხილი, ხურმა; ნიგოზს სყიდნიან კაკლათ, ხდიან მისგან საუცხოვო ზეთს და აგრეთვე თვით ნიგოზის ხესაც სყიდნიან: ზეთის ხილი მოდის მთასა ზედა ურთისასა, სადაც ძველთაგანვე უხსოვარს დროიდგან ყოფილა ნერგოული გარნა არ ისყიდება გარეშე სამთავროსა, აწ მახლობელ ზუგდიდისა სოფელს, აბასთუმანს, კუთვნილსა სამეგრელოს მთავრინასა, კეთდება დიდი პლანტაცია ზეთისხილისა. კომში, ვაშლი, მსხალი სხვა და სხვა გვარისა ისყიდება იმერეთს და რაჭას; ქლიავი სხვა და სხვა გვარის კეთდება ჩირად და ისყიდება და ტყემალისა, ლოდნაშოსა და შინდისაგან კეთდება ტყლაპი და ჩურჩა, ხოლო ისყიდება იმერეთს და უმეტეს სათათრეში. ჯონჯოლი შინაგან იხმარება, თხილი ოსმალში, ხურმა დიდძალი ისყიდება სათათრეში, აგრეთვე წაბლის ხე.

ხენი არიან: მუხა, წიფელი, დაფნა, ბზა, ურთხველი იგივე ულპობელი, ძელქვა, ნაძვი, ფიჭვი, თელა, ლიფონი, ცაცხვი, რთხმელა, და სხვანი. ამათგან ბზა ისყიდება და იზიდება ზღვის ნაპირს, დაფნა ისყიდება ფურცლათ და კაკლებათ და არს გაცემული მთავრის საკუთარი ტყენი დაფნისსანი იჯარათ, ცაცხვისაგან აკეთებენ საწნახელებს და სყიდნიან იმერეთს.

პირუტყვი და თევზი. პირუტყვი: ჯოგები ძროხის ქვემოსა მეგრელებისა ყავსთ სიმრავლით უმეტეს ზუგდიდის მაზრას შინა, სადაც გლეხთა ყავს ასობით უმეტესი და უნაკლესი ძროხები აგრეთვე ღორები და თხები, ცხვარი მცირედ, კამეჩი საკმაოდ.

თევეზნი: თევეზის სიმრავლე არის ტბასა შინა პალი-
ასტომისასა, რომელიცა ეკუთვნის სამეგრელოს მთავრინას
და იჭირვიან: ზუთხი, კობრი, მაზიდა, კაპარკინა და ის-
ყიდება იმერეთს გურიას და შინაგან სამთავროსა, იმერეთსა
თვე პირად პირადთა მდინარეთა შინა იჭირვიან: ზუთხი,
ფოროჯი, კალმახი, ორაგული, წვერა, ტოფი, რცამი
ღლაფი და სხვა და სხვა ტომი თევეზთა.

სანთელი და თაფლი. მრავალთა ყავს ფუტ-
კარი და გამოიღებენ ტყით გინაცა ველურსა თაფლსა
და სანთელსა და სყიდიან ყულევს გურიას და იმერეთს
ხოლო თაფლისაგან იქმონან თაფლუჭას და რამდენიმე,
გამოდის კიპრუჭი..

ბეწვეულებანი. კვერნას, წავს, მელას და
დათვს, მოინადირებენ და სყიდიან სიმრავლით“.

XI

ბზები და არხები. არხის გაშვანაზე მომუშავე ბლესთა
ბასამრჯელო.

დავით დადიანის დროს ოდიშში შემდეგი გზები
იყო:

შუა სამეგრელოს გზა: ზუგდიდი—ჭაქვინ-
ჯი—ლესიჭინე—ჯოლევი—ნოჯიხევი—ხონი. ამ გზით წა-
ვიდა ზუგდიდიდამ ქუთაისს ხელმწიფე იმპერატორი
ნიკოლოზ პავლეს-ძე 1837 წელს და ამის გამო ეს გზა
მაშინ ძლიერ კარგად იყო შეკეთებული.

ზუგდიდი — ცაიში — ხეთა — ნოჯიხევი,
აქედამ ერთი ხაზი მიდიოდა ყულევს და მეორე საჭილაოს.
საშუალო სამეგრელოს გზა მთავარიანი იყო და მთავ-
რობას უნდოდა უფრო სწორის გზით შეერთებია ზღვა
ხონთან, ქუთაისთან და იქით. ჩვენი ქვეყნის მეისტო-
რიეს ბროსეს შეხვედრია 1848 წელს ხობის წყალზე პოლ-
კოვნიკი თავ. გალიცინი, რომელიც განაგებდა მაშინ
ამ გზის კეთებას¹, ხსენებული პოლკოვნიკი სწერდა დავით
დადიანს 10 მარტს 1847 წელს: „მთავარ-მართებლის
მონდობილებით ვაკეთებ გზას ყულევიდამ სურამამდის.
გთხოვთ თქვენი სამთავროდამ დღეში 150 მუშა დამახმა-
როთ და 60 ურემი. მუშებს საჭმელი ექნებათ და მიეცე-

¹ Rapports sur un voyage archéologique dans la géorgie.
ნაწილი პირველი, მეშვიდე მოხსენება, გვერდი 52.

მათ დღეში თითო შაური. საქმლის კმევა აქვს მინდობილი აკოფოვს. წელს მუშაობა უნდა მოხდეს ცხენის წყლიდამ ნოჯიხევამდის და რის გამოგზავნასაც ინებებთ ნოჯიხევს უნდა მოვიდეს“¹.

ზუგდიდი — რუხი — ოცარცე — ოქუმი — ბეღია — ოჩამჩირე. ენგური გაჭედილი იყო რუხის ციხესთან. ჯერ კიდევ მემკვიდრე დავით დადიანი სწერდა მისს ძმას გრიგოლს: „გზა კი ჩინებული კეთდება, ხიდიც ჩინებული ოცარცეს, რუხის მახლობლად უჩინებულესი“².

ზუგდიდი — დარჩელი — ანაკლია —

სენაკი — ნოქალაქევი — მარტვილი — ბომბუას ხიდი — გორდი.

ნოქალაქევი — სალხინო.

ლეჩხუმში:

ოყურეში — ცაგერი — მური.

მური — ლენტეხი — ჩოლური — ლაშხეთი.

მური — ლაილაში — ჟოშხა — ჭრებალო . . .

დავით დადიანის დროს განახლდა არხი, რომელიც ერთ დროს აერთებდა ხობას-წყლის ტოტებს ცივს და ციას (ცივა) რიონთან ახლანდელ ჭალადიდს ახლო. როგორც მოწმობს კავკასიის პირველი მთავარ-მართველი თავ. ციციანოვი (1802—1806), ამ არხის გაყვანის აზრი დაებადა თავდაპირველად სამეგრელო-იმერეთში გაგზავნილს რუსი მოხელეს ლიტვინოვს. რადგანაც იმ დროს ფოთი თათრების ხელში იყო და ჯარების პროვანტისა და სხვა საქონლისათვის მეტი გზა არ იყო მარჯვე მოწვენილიყო ორპირამდის, ლიტვინოვმა მიანდო

¹ ნახე Дело канц. влад. Мингр. № 497/47.

² წერილი 13 იანვ. 1836 წ.

ინჟენერს ლაშქარევეს შეერთებია ყუღევი ჭალადიდთან არხით, რომ ამ გზით ეზიდნათ ზღვით მოტანილი საქონელი იმ ადგილამდის, საიდანაც ადვილად შესძლებოდათ დაერიგებიათ პროვიანტი, როგორც სამეგრელოს სხვადასხვა ნაწილებში ისე, თუ დასჭირდებოდათ, გურია-სამეგრელოშიაც. თუ მართალია ბ. მორენასის ცნობა, ეს არხი დაუმთავრებია საბოლოოდ სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანს 1824 თუ 1825 წელს. აი რას სწერდა ეს კაცი კავკასიის მთავარ-მმართველს პასკევიჩს (1827-1831) 5 აპრილს 1830 წ.: „ჩემის აზრით უფრო შესაფერისი იქნება ფაზისი (რიონი) ზღვას შევეუერთოთ მდინარე ხობისწყალისა და ცივის საშუალებით. ცივი—პატარა და ღრმა მდინარეა და შეერთვის ხობის წყალს და ამ ადგილიდან თოფის სასროლი მანძილია ზღვამდე. ამ წყალზე შეიძლება მოეწყოს ნაგებით ზიდვა საქონლისა, თითო ნავს 3000 ფუთამდე ტვირთის გადატანა შეეძლება. მენაგეობა ამ მდინარეზე შეიძლება ჭალადიდამდე ვერსახევერის მანძილზე. თვით ჭალადიდი რიონის მარჯვენა ნაპირზეა, 25 ვერსზე ზღვასთან შესართავიდან. თავადმა დადიანმა ცივიდან ფაზამდე 1824 თუ 1825 წელს არხი გააყვანინა მდინარე ცივიდან რიონამდე, რომლითაც წყალდიდობის დროს დადიოდნენ ნაგები 2500 ფუთამდე საქონლით დატვირთულები. ამ ნაგებით დღეს გადააქვთ სახელმწიფო ფქვილი ფოთიდან მარანში. ამ არხს მარტო შეკეთება და მოგლა დასჭირდებოდა, რომ თხელი წყლის დროსაც შესაძლებელი ყოფილიყო იმით სიარული“¹.

ამას სწერდა მორენასი მაშინ, როდესაც ფოთი უკვე რუსების ხელში იყო.

¹ АКТЫ арх. комиссии— т. VII 88, 210, 1878 წ.

არა სჩანს საქმიდამ რა განზრახვით მოკიდა ხელი ვარანცოვმა ამ არხის განახლებას, მაგრამ ეს კია რომ მთავარ-მმართველი დიდ ყურადღებას აქცევდა ამ არხის განახლებას და მთავარი დავით დადიანი დიდად ხელს უწყობდა ამ განახლებას.

მთავრის კანცელარიის საქმიდამ ჩანს, რომ დავით დადიანისაგან დანახმარ მუშებს დღეში ეძლეოდათ სამსამი შაური. ამ ფულით თითოეული მუშისათვის ყიდულობდნენ დღეში ორ გირვანქა ლომს, ნახევარ გირვანქა ხორცს, ნახევარ გირვანქა ლობიოს, და ერთ მანერკა ღვინოს. და რაც ფული გადარჩებოდა ამათ სყიდვას, მუშებს იქვე ურიგებდნენ¹.

ამგვარი დახმარებისათვის მადლიერი ვარანცოვი სწერდა დავით დადიანს:

„პოდპოლკოვნიკმა პოტოცკიმ შემატყობინა, რომ თქვენ სურვილი გამოგიცხადებიათ გამოგვიგზავნოთ მეგრელები მუშებად არხისა და მდინარე ხობის წყალის კალაპოტის გასაწმენდად ყულევსა და რიონს შუა, დღეში სამ შაურად. ჩემს თავს მოვალედა ვსთვლი თქვენს უგანათლებულესობას უდიდესი მადლობა გამოვუცხადო დახმარებისათვის ამ ყველასათვის სასარგებლო საქმეში.

მთავარ შტაბის უფროსმა თქვენ უკვე მოგახსენათ ჩემის მხრით რა და რა განკარგულებაა გაცემული იმის თაობაზე, რათა თქვენს ქვეშევრდომებს, ვინც აქ იმუშავებენ, ქირა მაშინათვე მიეცეთ, მე ვუბრძანე სამუშაოთა ხელმძღვანელს პარუჩიკს ცილლეს მუშებს ქირა ყოველდღე მისცეს პირადად ხელში.

გაუწყებ რა ამას თქვენს უგანათლებულესობას,

¹ ნახე შტაბის ნაჩაღნიკის კოცებუს წერილი დავით დადიანთან, 28 იანვარ. 1847 წ. Дело канц. влад. Мингрелии № 442/1846 г.

გთხოვთ მიიღოთ რწმუნება ჩემის თქვენდამი პატივისცემისა და ერთგულებისა, თავადი მ. ვორონცოვი“¹.

ამ არხის რიონთან შესართავზე იყო საბაჟო, საცა მთავრის მებაჟეები გუკოჩია ჭოჭუა, იესიკა ჭოჭუა და მახუია გვიჩია ახდევინებდენ მთავრის სასარგებლოდ ბაჟს.

ამას გარდა დავით დადიანის დროსვე განიზრახა კავკასიის მთავარ-მმართველმა ვარანცოვმა გაეუმჯობესებია ნავთ-სვლა რიონით იმ ადგილიდამ, საცა ამ მდინარეს ერთვის გუბის-წყალი ცივის არხამდის და ფოთამდის² მთავარ-მმართველმა დააწესა „Комиссия для устройства судоходства по р. Риону“ და ამ კომისიის მხედველობის ქვეშ სწუმენდნენ რიონს, იღებდნენ იმისგან შიგ ჩასილულს და ჩაძირულს ხეებს, აშიშვლებდნენ წყლის ნაპირას ხე-ტყიდან 10—12 საჟენის სიგანეზე, რომ დაუბრკოლებლად ეტარებიათ იქედამ ნავები. რომ მიწის პატრონები ზარალში არ შეეყვანათ ხეების მოჭრით, კომისიას ფასი ქონდა დადებული თითოეულ ხეზე, რომელიც მოიჭრებოდა რიონის ნაპირად,—შეთასებული იყო:

კაკლის ხე 6	მანეთად
ბულოს	„ 1	„
მსხალი	„ 2	„
ვაშლი	„ 2	„
ბია	„ 3	„
ბროწეული 2	„
ვაზი 3	„
ატამი 1	„
ლელვი 2	„

¹ Дело канцелярии влад. Мингрелии, № 442/1846 г.

² ნახე Отчет кн. М. С. Воронцова, 1849—1851 г. Алаты арх. комиссии ტ. X გვ. 890.

29 იანვარს 1847წ. თავ. ვარანცოვმა გამოუგზავნა
დავით დადიანს მიწის პატრონთათვის დასარიგებლად
1903 მანეთი¹.

მთავრობისგან არხების გაყვანით წაქეზებულმა და-
ვით დადიანმა თითონ განიზრახა გაეყვანა არხი ჯუმიდამ
ჭურჩას შტომდის, რომ ამგვარად გაეადვილებია საქონ-
ლის მოტანა ზუგდიდს და რამდენიმე ვერსტი კიდევ გაათხ-
რევენა ეს არხი, მაგრამ იმის დამთავრება მას არ დას-
ცალდა.

არხებში მუშაობა ერთობ მძიმე მუშაობა იყო, იმ
დენად მძიმე, რომ იქ გაგზავნილ კაცებზე ამბობდნენ
კატორღაში გაგზავნესო. ერთხელ აღდგომის წინა დღეს
ამ არხის გაყვანის დროს ერთი საქყონდიდოელი კაცი
ჩამოვარდა ხილამ და მოკვდა. მკვდარი ნოჯიხვეს გაგ-
ზავნეს ბეჩუნა ჯორჯიკიასთან, მოურავთან. მან მა-
შინვე გაგზავნა განსვენებული თეკლათს ჯარუკია თევ-
ზაიასთან და ნიკოლა სალაყაიასთან. აღდ-
გომის დღე იყო, როცა სხვისი გარდაცვალებულისთვის
მოცალეობა არავის ქონდა და ამით მკვდარი ისევ უკან
დაუბრუნეს ჯორჯიკიას. ეს, რომ მოხსენდა მთავარს, დი-
დად განრისხდა და ბოქაულთ-უხუცესს კონსტანტინე და-
დიანს უბრძანა თევზაიასთვის გადაეხდევინებია ასი მა-
ნათი და სალაყაია საშავალითოდ დაესაჯა.

¹ იხ. Дело канц. влад. Мингрелии № 477/18747 წ.

XII

ადმინისტრაცია. დავით დადიანის მიერ ოდიშ-ლეჩხუმის რვა მაზრად დაყოფა. ამ მაზრების ხელისუფალნი.

დავით დადიანმა ოდიშ-ლეჩხუმი დაჰყო რვა მაზრად (დღეს ოდიშ-ლეჩხუმი არის დაყოფილი 9 საპრისტაოდ). ამ მაზრებს შეადგენენ:

ზუგდიდის მაზრა სოფლებით: ზუგდიდი, ცაიში, ხობი, ნოჯინევი, ბია, ხორგა, აბასთუმანი, ლედგებიე, კორცხელი, ახალდაბა, ყულისკარი, ხიბულა, კირცხი, ოჩხომური, ჭაქვინჯი, შამგონა, დიდი-კოკი, კახათი, დარჩელი, ჭითაწყარი, განარჯიას-მუხური, ორსანტია, პატარა-კოკი, ანაკლია.

ჯვარის მაზრა სოფლებით: ჯვარი, ხუდონი, ღია, ნაგუროუ, კუხეში, საჩინო, ჯგალი, წალენჯიხა, ობუჯი, ზუბი, ჯუმითი, ლეწურწუმე, ალერტი, გურძემი, ნამიკოლოუ, თამაკონი, ჟინოთა, ლეცავე, წაჩხური, კურზუ, ხანჭვი, ოცინდალე, ჭოლა, მუხური, ლექარჩე, ნაკიკიანო, ნაჯაგოუ, ახუთი, სავეკუო, ლეგერსამე, დოშაკი, კიწია, მოიდანახე, ნოლა.

ზუბის მაზრა სოფლებით: ზუბი, ზენი, ქვალონი, საგვასალიო, ხორში, საგაბესკირიო, ახალ-დოხორე, ციზეთი, მეორე ხორში, მაცხოვრის-კარი, საჩიჯავო, ზანა, საწულეისკირო, ეკი, იმანიერი, საფალავო, უფალ-კარი, უშაფათი, ლეძაძამე, ნასაჯოგუ, ფოცხო, მოხაში, ლესიქინე, ოჩხომურის-პირი, სააფაქიო ზანა.

სუჯუნის მაზრა სოფლებით: სუჯუნა, ეწერი, ესაკეთი, ზანათი, მთავარ-ანგელოზი, მაცხოვარ-კარი ანუ კაპანა, რობა, ონტოფო, სეფიეთი, კადარი, აბაშა, გულუხეთი, სამიქაო, ონოღია, ნაგიბეროუ, ბანძა, ორქა, ჯოღლევი, კვაუთი, ნოქალაქევი, კოტიანეთი, სორტა, სენაკი, გეჯეთი, წყემი, ნოსირი, შხეფი, თეკლათი, სახარბედიო.

საჭილაოს მაზრა სოფლებით: ილორი, ნაფალოუური, სანავარდო, ნაჩხიტური, ქვიშანჭალა, ქორეისუბანი, ტოლები, ეკალე, გულეკარი, კეთილარი, ნაფარცხევი, ტყვირი, ცილორი, კოდორი, შვაქალაქი, კვათანა, წალიკარა, სირიაჩქონი, საქოჩაქიძო, წყაროძვა, მუხტური, სალდამიჩაო, ჭალადიდი, პატარა-ფოთი.

მარტვილის მაზრა სოფლებით: მარტვილი, გორდი, იჩხტური, ხუნწი, ჟუშქი, კინჩხა, დიდღვაბუნა, ბალდა, საელიავო, ქვაითი, სუჩხე, საწისქვილო, რონდიში, ღვედი, ბომბოთი, ნალეფსოუ, I ნახუნოუ, II ნახუნოუ, III ნახუნოუ, აბედათი, ნაჯავახოუ, I ნაგვაზოუ, II ნაგვაზოუ.

ლაილაშის მაზრა სოფლებით: ლაილაში, ლაჯანა, ღუ, სურმუში, თაბორი, გენდუში, ჭყვიში, საირმე, ლაბეჭინა, ჟოშხა, ზედა-ღვარდია, ზოგიში, ცაგერი, ალპანა, აჯარა, დღნორისა, საჩხეური, ჩორთისა, ჭამლეთი, ონჭყიში, მექვენა, ვანი, ქორენიში, ტვიში, ორხოვი, დერჩი, სასაში, მედეცი, ჭახუნდერი, ჩუკული, ხერია, ახალშენი, ჩიხარეში, შექედი, ნაცველი, მელე-მახაში, საყდარი, შვიდილა, ჭველიერი, მამა-ტვიში, მოწდი, და

მურის მაზრა, ორმოცდა ხუთი სოფლით ლეჩხუმსვანეთში.

მაზრების უფროსებად იყვნენ დანიშნული მაზრის მდივანბეგები, ან მეორე ხარისხის მდივანბეგნი. სხვადასხვა დროს მაზრის მდივანბეგებად იყვნენ:

ზუგდიდს—თეიმურაზ აგიაშვილი, კაცია ჩიჩუა, დუტუ დადიანი.

სუჯუნას—ალექსი ბატონიშვილი, ტაია (ტარიელ).

მარტვილს—ანტონ ახვლედიანი, მაქსიმე ქაჩაქაძე.

ლაილაშს—ფარნაოზ გელოვანი, მურს—ალექსი ჩიქვანი, დუტუ ფალავა.

საქილაოს—გიგო ფალავა, ზუბს—ანტონ ჩიქვანი.

წერილობითი დებულება, რომელსაც უნდა განესაზღვრა მაზრის მდივანბეგების მოვალეობა არ არსებობდა. მაზრის მდივანბეგებს თითქმის იგივე მოვალეობა აწვიათ, რის მოვალენიც არიან დღევანდელი პრისტავები. განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ მაზრის მდივანბეგები წერილმან საქმეებსაც სწყვეტდენ, რომლის გარჩევა დღეს ეკუთვნის სოფლის სასამართლოს და მომრიგებელ მოსამართლეს.

თითოეული მაზრა იყო დაყოფილი რამდენიმე სამოურაოდ. ბროსე წერს თავის მოგზაურობაში, ოდიშ-ლენჩხუმში სულ 12 მოურავი იყო, მაგრამ მითხრეს, იმათი რიცხვი მეტი იყო. თითოეულ დიდ სოფელს და რამდენსამე წვრილს თითო მოურავი ყავდა. მოურავები, ან როგორც დავით დადიანი უწოდებდა მათ საქართველოს მიმსგავსებით, ნაცვლები, სამოურაოში იცავდენ წესიერებას და ასრულებდენ უმაღლესის მთავრობის მოწერილობას. წერილობითი დებულება არც მოურავების მოვალეობას საზღვრავდა, მაგრამ რა ევალეობდა ნაცვალს ეს სჩანს ერთს წერილიდამ, რომელიც მიუკია დავით დადიანს 1847 წელს ხობის სოფლის ნაცვლის ბეჩუანა ჯორჯიკიასათვის. აი რას ავალეებს მთავარი მისგან ახლად არჩეულს თანამდებობის პირს:

¹ მამა პოეტი გ. ჭალაღიდელისა.—ს. ც.

კეთილშობილს, ხობის სოფლის ნაცვალს
ბეჩუნი ჯორჯიძის

აღმოვიჩინეთ რა ნაცვლად გიორგი ჯორჯი-
კიასი ნაცვლის წოდებაშიდ ხობის სოფელში, გაძლევთ
შემდგომს დარიგებას:

ა) აღასრულებდეთ სიმართლით და გარდაუხვევლად
ბრძანებათა და ნონდობილებათა ჩემთა და მაზრის მდი-
ვანბეგის თქვენდა რწმუნებულ სოფელში.

ბ) რომ დღესასწაულზედ და ვნებათ კვირაში წირვა-
ლოცვას არ დააკლდეს ერთი მცონარებით, თუ არ შე-
ხედეს დამაბრკოლებელი მიზეზი.

გ) იქონიეთ თვალ-ყური, რომ უზიარებელი არავინ
მოკვდეს, და თუ წირვა-ლოცვის გაცდენა ან უზიარებლად
ვინმეს სიკვდილი მოხდეს და ბრალი დარჩეს მღვდელს,
მაშინ არქიმანდრიტს აცნობეთ პირდაპირი მიწერილობით.

დ) უკეთუ სნეულება რაიმე გაჩნდეს კაცთა შორის
თუ პირუტყვთა შორის, მაზრის მდივანბეგს მოახსენეთ
და მეც მომახსენეთ მაშინვე დაუყოვნებლივ.

ე) ქურდობისა და მსგავსის მოქმედებისაგან დაი-
ფარე ხალხი და თუ იმისთანა მოხდეს რაიმე, პირდაპირ
მომახსენე მაშინვე.

ვ) გლეხი-კაცი არაფელზე შემეწუხო დე-
ბულ გარდასახადის გარდა, აგრეთვე დაუნაშავლათ არა-
ვინ დაისჯება, კაცს თავის დანაშაული დასჯის ღირსე-
ბისამებრ. თუ ამას გარდახვედი ჩემთან საშველი აღარ
გაქვს, ვერავინ ვერ გიშველის ჩემგან.

ზ) მუშათა გამოწვევა თუ საზოგადო რამე შეხვდება
მოთხოვნილება სოფელს, ზომიერათ იქმნას გაყოფილი, რომ

აქამდი იცოდენ, ზოგს ხელს უფარავდენ და არ გამო-
ყავდათ და ზოგი გამოყავდათ, ამათ ჯაფა მეორეთ ედე-
ბოდა და სიმძიმით უჩნდათ, ამიერიდგან ეს არ მოხ-
თეს, თორემ ყოფაცხოვრებისაგან განგაყენებ.

ბ) ჩემი შემოსავალი არაფერი დამაკლდეს, უმცირესიც.

თ) თუ ვინმე გაიქცეს სადმე გლეხი კაცი, გაქცევის მიზეზი, აგრეთვე სად წავიდენ, მყისვე მომახსენე რა რიცხვში და რამდენი სახელდობ.

ი) რაზედაც დათხოვილი ხარ თუ ის ქენი, ჩემი ორგულება იქნება და როგორც ორგულს ისე მოგეპყრობი და თუ აღასრულებ, მაშინ ერთგულება იქნება და როგორც ერთგულს ისე წყალობას და სიბრალულს მიიღებ ჩემგან.

მთავარი მენგრელიისა დავით დადიანი¹.

№—1941. ჩემს-ს წელსა კზ-ს ივნისს, გორდს.

მოურავების ხელ-ქვევით მსახურებდენ მოხელეები. ესენი იყვნენ დაბალი ხარისხის ხელისუფალნი, რომელთაც მოყავდათ სისრულეში სხვადასხვა გვარი განკარგულებანი მთავრობისა. მოხელენი, როგორც მოურავნი, უმეტეს ნაწილად კეთილშობილთა წოდებას ეკუთვნოდნენ.

დუბროვინის და ივანენკოს გამოკვლევით ქართლ-კახეთში და იმერეთში „საბატონო სოფლების სამსაჯულო და საპოლიციო გამგეობა ებარა ბატონს, მემამულეს, ხოლო ქალაქებსა და სახელმწიფო და საუფლისწულო სოფლების—მოურავებს. ეს პირნი ან თვითონ არჩევდენ საქ-

¹ დედანი ამ წერილისა იპოვება ქუთაისის დეპუტატთა საკრებულოში.

მეებს, ანდა მომჩივან-მოპასუხეთ ურჩევდენ მედიატორე-
ებთან მიმართვას. სასამართლოს ასეთი გადაწყვეტილებით
უკმაყოფილოდ დარჩენილ პირს შეეძლო საქმე მეფესთან
გაესაჩივრობია“.

დავით დადიანმა ამის მიმსგავსებით დააწყო სამეგ-
რელოს დაბა-სოფლების ადმინისტრაციული გამგეობა.
მოურავებზე საჩივარი ან მაზრის მდივანბეგთან შეჰქონ-
დათ ან მთავართან.

სამეგრელოს უმაღლესი სამმართველო დაწესებულე-
ბა იყო, „უზენაესი სასამართლო“, რომელიც შესდგებოდა
მდივანბეგებისაგან. ეს სასამართლო უფრო სამსაჯულო
დაწესებულება იყო, ვიდრე ადმინისტრაციული, მაგრამ
როგორც მოხსენებულია ამ წიგნის XIII თავში ამ სამსა-
ჯულო დაწესებულებას ადმინისტრაციული მოვალეობაც
აწვა. 1842 წელს, როდესაც დავით დადიანი თბილისს
წავიდა, სამეგრელოს უმაღლესი მმართველობა მიანდო
უზენაესს სასამართლოს. წასვლის წინ მთავარმა შემდეგი
ბრძანება გაუგზავნა ხსენებულს სასამართლოს:

მენგრელიის უზენაესს სასამართლოს

ჩემის ტფილისის წარსვლისა გაპო ვიდრე ჩემს
შემოსვლამდე ჩემს სამფლობელო მენგრელიაში მო-
ვანდობ მას სასამართლოს შინაგანთა საქმეთა მარ-
თვიდან ერთად რომლისათვის ამასთანავე მივსწერე
ყოველთა მაზრის მდივანბეგებთა, რომელ იგინი მოხ-
სენებითა მას შინა მიიქცნენ საქმეთა თვითცა სამმარ-
თველოისა ვიდრე ჩემს მობრუნებამდე, ხოლო სასა-
მართლო უაღრესთა საქმეთა თვისისა შესახებელისა-

თა წარმომიდგენდეს მე ტფილისსა შინა უკეთუ
შეხედეს რაიმე ესრეთი საშური.

მემკვიდრე მენგრელიისა დავით დადიანი¹,

№ 1159. ა-ს მაისს ჩემზ. წ. ზუგდიდს.

როგორც სხვა ადგილას გვაქვს მოხსენებული ამ
წიგნში დავით დადიანის დროს უზენაეს სასამართლოს
წევრებად იყვნენ მდივანბენი: სიკო ჩიქვანი, ანტონ
ჩიქვანი, ანტონ ახვლედიანი, გიგო ფაღავა, ივანე ჩიქ-
ვანი და ვახტანგ ჩიქვანი.

უზენაესი სასამართლოს თავმჯდომარე იყო, მსა-
ჯულთ-უხუცესი თავ. როსტომ ჩიქვანი.

ადმინისტრაციაზე ლაპარაკი არ იქნება სრული თუ
აქ არ მოვიხსენიებთ რა გვარად სდევნიდა, დავით დადი-
ანი ქურდობას.

დავით დადიანის დროს სამეგრელოში ქურდებად
ასახელებდნენ: ბანძაში ზურაბ ფაღავას, ონოლიაში რო-
მელილაც გაბუნიას, ნოჯიხევში უჩა ჯორჯიკიას, ცაიში
გიორგი ჟორდანიას. მოპარული ხარ-კამეჩი და ცხენი
ამათ ეკითხებოდათ. მათი გზა იყო: ხონი, ბანძა, ნოჯი-
ხევი, ცაიში, და სამურზაყანო².

წერილობითი საბუთი არ ეთანხმება ამ ცნობას,
თუმცა ეს ცნობა ეკუთვნის უზენაეს სასამართლოს წევრს
თავ. პეტრე დადიანს. ქუთაისის გუბერნიის სამმარ-
თველოში არის საქმე დაწყებული 1852 წ. № 455 სამეგ-
რელოს უზენაესი სასამართლოსი, რომლისაგან სჩანს,
რომ იმ წელს მარტო ზუგდიდის მაზრიდამ დაუბარებიათ
104 კაცი და ამათ ფიც ქვეშ უჩვენებიათ მაზრაში 50 კა-

¹ Дело канц. влад. Мингр. № 37/1842.

² პეტრე დადიანისაგან განაგონი.

ცი ქურდობით განთქმული, რომელთა სია ამ საქმეშია მოყვანილი.

თუმცა ლევან დადიანის დროიდან სისხლის სამართალი, როგორც ეხლა, სამეგრელოს დამნაშავეთათვის სწარმოებდა ქუთაისის ოლქის სასამართლოში, „В кутаисском индустриальном суде“ დავით დადიანმა ქურდობას ადმინისტრაციული სასჯელით დაუწყო ღევნა.

კორცხელის მცხოვრებს მაკარაძეს დაუცხრომელის ქურდობისთვის მთავარმა, ვახტანგის კანონის ძალით, ხელი მოსჭრა.

სენი თოფურია, ფაღავას გლეხი, გავარდნილი ქურდი, მთავარმა ჩამოახრჩო ხეზე ქვატახტს, ჭაქვინჯის საზოგადოებაში. რომ დასჯა სამაგალითო ყოფილიყო, მთავარმა თოფურიას ჩამოახრჩობაზე დიდძალი საზოგადოება შეკრიბა. თოფურიამ, რომ მოკიდეს იმას ხელი მალლა ასაყვანად, დაიწყო მთავრის გინება და ამ გინებაში იმას სული ამოხდა.

რუსის მთავრობამ დავით დადიანს ამ სასჯელის გამო პასუხი მოსთხოვა. მთავარმა მოკლედ მოახსენა: ქურდი ხალხმა დასაჯაო.

ქურდობის ასალაგმავად დავით დადიანმა უბრძანა ზუგდიდის მაზრის მდივანბეგს კაცია ჩიჩუას, დაეწვა ოჯახი ქურდებისა: დავით სოლომონის-ძის ჩიჩუასი, ბასა ლოლუასი და უტა ლოლუასი¹.

ქვალონელი დავით ჩიჩუა დასტუქსა მთავარმა: წუწუკი ხარ, ქვეყანა შეაწუხეო და როცა ჩიჩუამ სიტყვა შეუბრუნა, ჯაჭვი შეება იმას და ციხეში გაგზავნა.

1842 წელს მსაჯულთ-უხუცესს თავ. ნიკო დადიანს წარმოუდგენია მემკვიდრისათვის სოჭაში ჯარის ცხენის

¹ მიხა ჩიჩუას და დავით გვათუას ნამბობი.

ქურდი უტა ლოლუა, მემკვიდრეს რეზოლუციად დაუდ-
ვია: „ლენტეხს გაიგზავნოს და ეცნობოს ნიკოს“¹.

ერთხელ ყულევში ტამოქნის მოხელე გოგი ჯანოევი-
სას, საცა იყო ჩამომბტარი, დავით დადიანს ორი მისი
ნათესავი ყმაწვილი კაცი მოგვარეს: ნიკო და იოსებ ჯა-
იანი, რომელთათვის მოხსენდა, რომ ქურდობენო. ამის
გამგონე დადიანმა წამოავლო ხელი ჩიბუხის ტარს და
ორივე ძალზე დაზილა².

ზუგდიდის მაზრის მდივანბეგის თანაშემწეს თ. პეტ-
რე მხეიძეს სწერდა მთავარი საკუთარის ხელით:

„ეს რამდენიმე ხანია გაძლიერდა ისევე ქურ-
დობა ანაკლიის გზაზე და ქურდობის გარდა
მგზავრთ რომ დაიხელებენ ხელ-გამოუღებლად წა-
ართმევენ რამეებს. უმეტეს სხვათასა უწესოებანი
წარმოებენ გზაზედ მცხოვრებელთა ჭითაწყარელთა
და დარჩელთაგან. გარემისაქცევლად გულვებათა
უწესოებისა განუფრცელობათა და უსმინარობათა
მოგიწერთ, თქვენო ბრწყინვალეზაჲ, სოფლის ანაკ-
ლიის და ჭითაწყარის სამზღვარზედ, სადაც დათარ-
ჯულია განსვენებულის ბატონის მამის ჩემისაგან და
მიჩენილი ორთავე სოფლების ადგილები, იქ გააკე-
თეთ კარგი ჯიხური ვიწრო გასავალში და დააყე-
ნეთ რიგიანი და სიმართლის მქონებელი კაცები
დარაჯად, რომ ვინც ნახონ საეჭვო კაცები წარმა-
დენელი ცხენტა და რქიან პირუტყვთა შეაკავებენ
და არ გაუშვებდნენ გარემოების შეტყობამდე და

¹ Дело канц. влад. Мингр. о разн. предметах по до-
несению верх. правл. на—7 акт. 32.

² ბესარიონ ხოფერიასაგან განაგონი.

აქვანდესთ მხედველობაცა იმა სოფლებთა მცხოვრებელთა გამველელ-გამომველელთა საეჭვოთა კაცთ საქონელთა ზედა და აღსრულებებისათვის მომახსენეთ“¹.

წერილები
წიგნიანთა

ქალ ანა

რა ჩინებდნ
ხოლო (მარტინის
კოხეთ - ანა პარონი შარ
კვირის და კვირის დღეს
შარკო პარონი და კვირის
რეპრეზენტაციის -
კვირის დღეს. თვეთ ვა
თვეთ. რამე ჩინებდნ
კვირის დღეს. რამე ჩინებდნ
კვირის დღეს. რამე ჩინებდნ
1853 წ. შარკო პარონი და კვირის
იგი
რამე ჩინებდნ -

დავით დადიანის ფაქსიმილე.

¹ წერილი დავით დადიანისა 18 მარტიდან № 399.

XIII

სასამართლო. ძველი და ახალი კანონები. როსთო ჟულა.
რუსული კანონის შემოსვლა. პანკრატიევის რაკორტი.

სამეგრელო რომ შეუერთდა რუსეთს, პირობა და-
იდვა, სამთავროში იგივე სამართალი დარჩენილიყო, რა
სამართალიც იყო ძალაში წარსულის საუკუნის დამდეგს.
ცოტა შემდეგ, 1816 და 1825 წ. აღიძრა საკითხი: კაცის
კვლა, ტყვეთა ყიდვა და ავანაკობა გარჩეულიყო რუსის
კანონის ძალით ქუთაისში, სამხედრო-სამსჯავრო კომი-
სიაში და მთავარმა ლევან დადიანმა ამაზე თავისი თანხ-
მობა განუცხადა რუსის მთავრობას.

სამოქალაქო საქმეების და წვრილმანი დანაშაულე-
ბის სამართლის გაჩენას ეწეოდა ოდიშ-ლეჩხუმში, ისე
როგორც იმერეთში, მდივანი, ან რჩევა, რომელსაც და-
ვით დადიანი უწოდებდა ჯერ საგანზრახოს¹, და ბოლოს
უზენაეს სასამართლოს.

უზენაეს სასამართლოს იურისდიქცია წვრილობით
არ იყო დაწვრილებით დაკანონებული. სხვადასხვა საქ-
მეებიდამ სჩანს რომ უზენაესი სასამართლო სამართლის
გამჩენი დაწესებულებაც იყო და აღმინისტრატულიც.

¹ წერილი გრ. დადიანთან 29 სერისკონს 1834 წ.

დავით დადიანი თბილისს რომ წავიდა 1842 წელს, სამთავროს უმაღლესი მმართველობა უზენაესს სასამართლოს მიანდო¹.

ხუთი-ექვსი ოფიციალური საქმეებიდამ, რომელიც სხვათა ხელ-ნაწერთა შორის მე გადმომეცა მთავრის დავით დადიანის ძმის გრიგოლისაგან, სჩანს, რომ უზენაეს სასამართლოს ქონდა მინდობილი გამოეძია რამდენად მართალი იყო გრიგოლ ტარიელის ძის დადიანისაგან ხალხში გავრცელებული ხმა სამეგრელო აღრეულ-იყოს, საჩივარი გაგზავნილ იყოს მთავრინაზედ და თითონ ის, გრიგოლ ტარიელის ძე დადიანი დაყენებულ იყოს მთავრისაგან სამეგრელოში ჟანდარმად.

სასამართლოს წევრებს ანტონ ჩიქვანს და გიგო ფაღავას ქონდათ მინდობილი 1857 წელს გამოეძიათ, რატომ ატყდა ხალხის ამბოხება სალიპარტიანოში.

სასამართლოს წევრს ანტონ ჩიქვანს ქონდა მინდობილი გამოეძია ხვარძიკიების და ჩიქაგების საჩივარი პეტრე მხეიძეზე, რომელმაც აიკლო მათი ოჯახი მაშინ, როცა ზუგდიდი აიღო სკინდირ ფაშამ.

სულ ყველა ამგვარი საქმეები უფრო ადმინისტრაციული თვისების საქმეები იყო ვიდრე სამსჯავრო.

პირდაპირი დანიშნულება კი უზენაესი სასამართლოსი იყო სამართლის გაჩენა მომჩივან - მოპასუხეთა შორის.

უზენაეს სასამართლოს წევრებს, მდივანბეგებს ირჩევდა მთავარი.

სანამ თანამდებობას მოკიდებდა ხელს მდივანბეგი, იმას უნდა მიეღო ფიცი ძლიერ ხატზე.

¹ Дело канц. влад. Мингр. № 37/1842.

მდივანბეგების სხდომას თავმჯდომარეობდა მდივან-
ბეგთ - უხუცესი ან მსაჯულთ - უხუცესი, დავითის დროს
ამ თანამდებობას ასრულებდა თავ. როსტომ ჩიქვანი.
მდივანბეგებად იყვნენ: სიკო ჩიქვანი, ანტონ ჩიქვანი,
ანტონ ახვლედიანი, გიგო ფალავა, ივანე ჩიქვანი, ვახტანგ
ჩიქვანი.

უზენაესი სასამართლოს მდივანი იყო ოქროპირ
ასათიანი.

როგორც გადმომცა მსაჯულთ-უხუცესად ნამყოფმა
თავ. პეტრე დადიანმა, საქმის გარჩევას ესწრებოდნენ
ხან სამი, ხან ოთხი, ხან ხუთი მდივანბეგები. სასამართლოს
სხდომა უმეტეს ნაწილად ინიშნებოდა იქ, საცა ბრძანდე-
ბოდა მთავარი, რომლის სასახლიდამ იმათ ყოველდღე მო-
სდიოდა ულუფა, როცა გარემოება მოითხოვდა, მდივანბე-
გები მიდიოდნენ სხვადასხვა ადგილს სესსიად და იქ აჩე-
ნდნენ სამართალს. ხშირად მოურავები ატყობინებდნენ
მდივანბეგებს რა საქმეები იყო მათ სამოურავოში გასა-
რჩევი.

მომჩივან-მოპასუხეს უზენაეს სასამართლოში ახდე-
ვინებდნენ „საბჭოს“ ათის-თავს.

მომჩივან-მოპასუხე გლეხები და აზნაურები უზენა-
ესს სასამართლოს მოახსენებდნენ თავიანთს საჩივარს და
საჩივრის პასუხს დაჩოქილად, როგორც ჩინეთში. ვინც
მოისურვებდა, შეეძლო თავის მაგიერ სასამართლოში
წაეყენებია ადვოკატი, მაშინდელურად, ას ა ბ ი ა. განთქმულ
მოლაპარაკედ დაუსახელებიათ ჩემთვის აბაშელი მ ა ძ ი ნ ი ა
ქ ო ი ა ვ ა და ჭალადიდელი გ უ კ ო ჩ ი ა ქ ო ჭ უ ა ¹.

პეტრე დადიანმა მიაშბო: ვახტანგის კანონი დიდი
ხანია შემოღებულია სამეგრელოში, ოტია დადიანის დროს

1. ბესარიონ ხოფერიასაგან განაგონი.

მაინც (1744 წ.). გაგონებით ვახტანგი სიძე იყო დადიანის და მისგან დაწერილი კანონი სიძეობის დროს გამოუგზავნა მთავარს. ერთი უსამართლოება ამ კანონისა ეს იყო: ძმა რომ უმემკვიდროდ მოკვდებოდა მისი მამული მემკვიდრე ტონეს მიქონდა. კარგი მხარე ეს ქონდა კანონს: საქმე მოწმის ფიცით თავდებოდა, მოწმე იკითხვოდა მართლის მთქმელი, არა ქურდი, კარგი ყოფაქცევისა, არც მტერი, არც მოყვარე. ამისაგან ტყვილად ფიცის მიღება შეუძლებელი იყო და საქმე სიმართლით წყდებოდა.

დავით დადიანის დროის სასამართლოზე ლაპარაკს, უმართებულო იქნება არ დავსძინო აქ რამდენიმე სიტყვა თვით იმ კაცზე, რომელიც უდგა მართლ-მსაჯულების სათავეს მთელი მისი მთავრობის განმავლობაში. მე ვამბობ თავ. როსტომ ჩიქვანზე.

როსტომ ჩიქვანი არის იშვიათი ფიგურა წარსულის დროებისა მთელს ჩვენს სამეგრელოში. „დიდ-ნიკო“ დადიანს შემდეგ, რომელმაც დაუწერა ლევან დადიანს „დასტურლამა“, ანუ მოძღვრება სამთავროს გამგეობისა, სამეგრელოს სამთავრო მმართველობაში სხვა არავინ მეგულება მასზე მეტად დიდ მნიშვნელოვანი და სახელგანთქმული. მოსწრებული სიტყვის პატრონი, დიდებულთა წინაშე უშიშარი, თვით მთავრის შურჩი, როდესაც ამას მოითხოვდა მართლ-მსაჯულება. როსტომ მთელი ხალხის საყვარელი კაცი იყო. ფიზიკურად კოჭლს, იმას ხალხში მოკლედ „როსთო ქულას“¹ ეძახდნენ.

როსტომ ჯერ კიდევ 1819 წელში იყო დანიშნული „მდივანბეგად მთელისა სამეგრელოსისა“. მერე, 1838 წელს ლევან დადიანისაგან დაინიშნა ის სახლთ-უხუცესად და ამ თანამდებობაში დაჰყო იმან 1847 წლამდის. ამ წლის

1. კოჭლი როსთომ

1 მარტს მთავარმა დავით დადიანმა მისცა მას ახალი თანამდებობა მსაჯულთ-უხუცესისა ახლად მისგან დაწესებულს უზენაესს სასამართლოში. ის სწერდა მას: „თქვენ, ვითარცა დიდი ხნის ნამსახურს და ერთგულს ჩვენის სამთავრო სახლისა და ცნობილს, როგორც ჩვენგან, ისე სრულიად ჩვენის სამთავროსაგანაც დიდ მისანდო და სამართლიან პირად, აღვირჩიეთ ღირსეული და სათანადო ადგილიცა და დაგნიშნეთ ჩვენს სამთავროში უზენაესი სასამართლოს მსაჯულთ-უხუცესად და თან ბოქაულთ-უხუცესად“.. როსტომმა ბოქაულთ უხუცესობაზე უარი განაცხადა და მიიღო მსაჯულთ-უხუცესობა, რომელშიაც ის დარჩა სიკვდილის დღემდის, 1854 წლამდის.

ნიმუშად როსტომის პირუთენელის სამართლიანობისა, მისს შვილის-შვილს, გუძა ჩიქვანს მოყავს ბაბუა მისის ცხოვრების აღწერილამ შემდეგი ამბავი: სამთავრო აზნაური უჩიოდა მამულს ხაზინას, ე. ი. მთავარს. საქმე განიხილა უზენაესმა სასამართლომ და განაჩენი დაადგინა როსტომის აზრზე: მამული გამოირიცხა ხაზინიდან, ჩამოერთვა მთავარს და დაუბრუნდა მომჩივანს სასამართლოს განჩინებით. საქმე, როგორც წესი ითხოვდა, წარუდგინეს მთავარს ხელმოსაწერად და დასამტკიცებლად. მთავარმა არ დაამტკიცა განჩინება და წერილობით დაუბრუნა როსტომს. მთავარი სწერდა: „ამ განაჩენს ბრალი ედება ხაზინის ზარალისა, ამისათვის მოგანდობთ თქვენ და გთხოვთ ამ საქმეს კარგათ დახედოთ, დაკვირვებით გაარჩიოთ და თქვენი აზრი მომახსენოთ მეო“. ამის პასუხად როსტომმა მისწერა მთავარს: „ამ საქმეს დავეხედეთ, დავაკვირდით და გავარჩიეთ, სამართალმა სადაო მამული არგო მომჩივანს და უკეთუ თქვენის უფლებით ჩამოართმევთ, ეგ თქვენი საკუთარი ნება იქნება და

არა სასამართლოსი“. ამ მიწერ-მოწერის შემდეგ განჩინება თავის ძალაში შევიდა.

უზენაეს სასამართლოში მარტივად საქმის წარმოება და საჩივრის ხან-დაუზმელად გადაწყვეტილება ხალხს დიდად მოსწონდა. შემდეგში, როცა რუსის საქმის წარმოება შემოვიდა სამეგრელოში, დაუღვევლი ფორმალისტობა გაჩნდა, ძველი დროის კაცები ძველ დროს უფრო შენატრიდნენ. ერთი ვილაც გუთუ აფაქიძე, რომელსაც ბრალდებოდა მენიკი დადიანის ასულის გაპარვა, დიდხანს თურმე იჯდა ციხეში, სანამ მის საქმეს ახალი სამართალი გაარჩევდა და ამასობაში ის ხშირად დაყავდათ გამოძიებელთან და სასამართლოში. ამ ფორმალისტობით მოთშინებიდამ გამოყვანილმა აფაქიძემ გამოთქვა ხალხში დღემდის დარჩენილი ლექსი, რომელშიაც ის აქებს როსტომ ჩიქვანს. აი იმ ლექსის ნაწყვეტი:

ხასილას კანი ვეგებძ,
ფიცარიში გინანჯირა...
მინილენან, დოჭარუნა,
გიმილენან, დოსოფუნა,
ხოლო ღორონთქ ნუ მოლას
გუმარჩქინეთ როსთო—ქულა..¹

ამას უნდა თავსძინოთ, რომ თუ უზენაეს სასამართლოს განაჩენი არ აკმაყოფილებდა რომელსამე მხარეს, უკმაყოფილო პირს შეჰქონდა საჩივარი მთავართან, მთავარი ეცნობოდა გარემოებას და თუ საჩივარი პატივდებაში იყო მისაღები წინადადებას აძლევდა სასამართლოს

1. თარგმანი:

ზურგზე ტყავი აღარ შემრჩა ფიცარზედა გორაობით...
შევლენ წერენ განაჩენებს გამოვლენ და ისევ ხევენ,
კვლავ ღმერთმა ნუ მღვრიშალოს მოსამართლედ კოჭლი როსთომ.

ს. ც.

ხელ-ახლა გაერჩია საქმე და ახალი მსჯავრი დაედვა საქმისათვის. წინააღმდეგ შემთხვევაში განჩინებას ბეჭედს ასვამდა და ამ განჩინებას ამის შემდეგ ეძლეოდა ღრამოტის ძალა.

რაპორტი გენერალ პანკრატიევისა გრაფ ჩერნიშევთან,
1831 წლის ივლისის 2-ს, № 375.

სენატორებმა, რომელთაც ამიერ-კავკასიის მხარეში რევიზია მოახდინეს, თავიანთს მოხსენებაში გრაფ ივანე თედორეს ძის მიმართ, ამა წლის აპრილის 1-ს, განმარტეს, რომ იმათ ყურადღება მიაქციეს ყველა იმ უფლებათ, რაც ამ მხარეს ჰქონდა მინიჭებული იმ დღიდან, რაც რუსეთს შეუერთდა და დაინახეს, რომ ზოგიერთ პროვინციას განსაკუთრებული უპირატესობა ჰქონდა, ამიტომ საჭიროდ და სასარგებლოდ დაინახეს განეხილათ ადგილობრივის რუსის მთავრობის მოქმედებანი ამ უფლებათა შენარჩუნების შესახებ.

მაგალითად, სამეგრელოს, რომელმაც რუსეთის ქვეშევრდომობა 1803 წელს მიიღო, მანამდე მისი მთავარი მართავდა იმ მოთხოვნილებათა პუნქტების თანახმად, რომლებიც უმაღლესად დამტკიცებულ იქმნა იმავე წელიწადს. ამ პირობათა მესამე პუნქტის ძალით სამეგრელოს მთავარს უფლება აქვს სამართალი თვითონ აწარმოოს თავისს სამთავროში. მაგრამ რადგან საკვდილით დასჯის ან სხეულის ასოების მოჭრის უფლება რუსეთის ქვეშევრდომთა შორის არავის უნდა ჰქონდეს, ამიტომ საჭიროა მთავარს მიეცეს სახელმძღვანელოდ ისეთი კანონები, რომლებიც უჩვენებენ, თუ როგორ უნდა დაისაჯნენ კაცის კვლისათვის, ტყვეს გაყიდვისათვის, ქურდობისა და ყაჩაღობისათვის; სანამ ასეთს კანონებს მიე-

ცემდეთ, მთავარს ნება ჰქონდეს ძველებურის წესით გა-
სამართლოს დამნაშავენი, რათა ბოროტმოქმედებას გა-
სავალი არ მიეცეს, რადგან ხალხი შეჩვეული არ არის
ლმობიერ სამართალს.

დღემდე სამეგრელოს მთავრებს არა ჰქონიათ რუ-
სეთის კანონები ხსენებულ ბოროტებათა დასასჯელად;
მაგრამ მიუხედავად ამისა, სიკვდილით ან სხეულის ასოს
მოჭრით, სამეგრელოს მთავრების ლმობიერების წყალო-
ბით, აქ არავინ დასჯილა. ეს უფლება შეიცვალა თანახ-
მად საქართველოს მმართველთა ბრძანებისა, რომელიც
გამოეცხადათ ადგილობრივს ხელისუფლების წარმომად-
გენელთ გენერალ რტიშჩევის მიერ 1816 წ. და გენერალ-
მაიორის ველიამინოვის მიერ 1825 წ. და ამ ბრძანებათა
თანახმად ბოროტმოქმედნი უნდა გაესამართლებინათ რუ-
სეთის კანონებით.

საქართველოს მმართველთა მიერ გაცემულ განკარ-
გულებაში სამეგრელოში სიკვდილით დასჯის გაუქმების
შესახებ, ალბათ, აზრადა ჰქონდა მათს მართვა-გამგეო-
ბაში მყოფ მხარის მცხოვრებთა კეთილდღეობა; მაგრამ
ეს განკარგულებანი ეწინააღმდეგებიან სამეგრელოს მთავ-
რის მოთხოვნათა პუნქტების მე-3 მუხლს და სამეგრე-
ლოს მთავართან შეუთანხმებლად მისთვის უმაღლესად
ბოძებულნი უფლებანი შელახულნი არ უნდა იყვნენ. მთა-
ვარს ამ პუნქტების ძალით შეეძლო თავის ნებით დაესა-
ჯა დამნაშავე სიკვდილით და სხეულის ასოს მოჭრით;
მაგრამ კეთილგონიერების და ლმობიერების გავლენით
ასეთის სასჯელისაგან თავს იკავებდა და თვითონ მას 15
წლის განმავლობაში ერთხელაც არ განუცხადებია უკმა-
ყოფილება თვისთა უფლებათა დარღვევის შესახებ.

ამიტომ სენატორებს შესაძლებლად მიაჩნიათ სამეგრელოში ჩადენილი სისხლის სამართლის დანაშაულობათათვის დამნაშავენი გაასამართლონ სამხედრო სასამართლოს ქუთაისის კომისიაში. მაგრამ რათა შემდეგშიც არ ჰქონდეს სამეგრელოს მთავრებს მიზეზი მე-3 მუხლში გამოთქმულ უფლებათა დარღვევის გამო უკმაყოფილების გამოცხადებისა, საჭიროა ეს კითხვა გამოირკვეს მასთან ოფიციალურ მიწერ-მოწერით.

მისმა ბრწყინვალეობამ საქართველოს მთავარსარდალმა ყოველივე ეს სამეგრელოს აწინდელ მთავარს გენერალ-ლეიტენანტს თავადს დადიანს გამოუცხადა და სთხოვა: თქვენ რა აზრისა იქნებით იმის შესახებ, რომ სისხლის სამართლის საქმეები ქუთაისის სამხედრო სასამართლოს კომისიაში გაიჩინოს.

ამაზე სამეგრელოს მთავარმა თავადმა დადიანმა უპასუხა: მე თანახმა ვარ ხელი ავიღო იმ უფლებაზე, რომელსაც მანიჭებს უმაღლესად დამტკიცებულ—პირობათა მე-3 მუხლით დავსაჯო ჩემი ქვეშევრდომნი სიკვდილით ან სხეულის ნაწილების მოჭრითა, ხსენებულ პუნქტში ჩამოთვლილ დანაშაულთათვის და ამიერიდან არ მოვიტხოვო ამ მუხლით მონიჭებულ უფლების აღდგენა. მაგრამ მისი უგანათლებულობა ამასთანავე დასძენს, სამართალში მიცემა ჩემთა ქვეშევრდომთა, რომელთაც ავაზაკობა ძვალსა და რბილში აქვსთ გამჯდარი, ხელა ვერ ააღებინებს ხსენებულ ავაზაკობათა ჩადენაზე, რადგან ამათ დედის მუცლიდანა აქვსთ გამოყოფილი ურჩობა; ამათ იმედი ექნებათ ამა თუ იმ საშუალებით თავი დააძვრიონ სასჯელს და ამასობაში განაგრძონ ავაზაკობათა ჩადენა. ამიტომაც, დასძენს მთავარი, ჩემის აზრით, თუ გვინდა ჩემს სამთავროში მშვიდობა და სიწყნარე სუფევ-

დეს, უკეთესი იქნება ასეთი დამნაშავენი, ჩემის წარდგენილების თანახმად, სამშობლოდან გაშვებულ იქმნენ და გაიგზავნონ რუსეთში სამუდამოდ საცხოვრებლად ან და მანამდე, სანამ სრულებით შეინანიებენ თავიანთს დანაშაულს. ასეთის გზით ავაზაკობა სრულებით ამოიფხვრებაო.

ყოველისავე ამის განხილვის შემდეგ, ჩემის ფიქრით საქიროა დავადგეთ ამ გზას: რადგან სამეგრელოს მთავარი მას შემდეგ, რაც ის რუსეთის ქვეშევრდომად გახდა, არ იყო აღჭურვილი იმ კანონებით, თანახმად მასთან დადებულ პირობათა მე-3 მუხლისა, რომელთა ძალით მას შესძლებოდა სისხლის სამართლის დამნაშავენი გაესამართლებინა ისე, რომ სიკვდილით არ დაესაჯნა ან სხეულის წევრების მოჭრა არ მიესაჯნა, და რათგან საქართველოს მთავარ-მართებლების განკარგულებათა თანახმად თავის-თავად გაუქმდა მთავრის უფლება (თავის შეხედულებით დაესაჯნა დამნაშავენი) და ამ უფლების გაუქმებისათვის უკმაყოფილება არავითარი განუცხადებია,—ამიტომ ამიერიდან სამეგრელოს მკვიდრნი უნდა დაისაჯნენ: კაცის კვლისა, ტყვეების გაყიდვისა, ათ თუმნის ზევით საღირალის ქურდობისა და ყაჩაღობისათვის რუსეთის კანონების თანახმად ქუთაისში დაარსებულ სამხედრო კომისიის მიერ და ეს მით უფრო, რომ თვით სამეგრელოს მთავარმა ამაზე თანხმობა გამოაცხადა, ხოლო დანარჩენ დანაშაულისათვის დამნაშავეთ დასჯის მთავრის სასამართლო. ამ შემთხვევაში, არ უნდა დავივიწყოთ ის გარემოებაცა, რომ რადგან სამეგრელოში რუსი მოხელენი არ მოიპოვება, შეუძლებელია უამათოთ კანონიერის წესით გამოძიება დამნაშავეთა მიერ ჩადენილ დანაშაულისა, უამისოდ კი სამხედრო სასამართლოს მეტად გაუჭირდება ჭეშმარიტების აღმოჩენა და სასჯელის გან-

საზღვრა. ამიტომ ძალაუნებურად უნდა დასჯერდეს სა-
სამართლო სამეგრელოს მთავრის გამოძიებას. ეს გამო-
ძიება სრულ გამოძიებად ჩაითვალოს. ამ გამოძიებაში
უნდა დასახელებული იყოს: ვინ და როგორი დანაშაული
ჩაიდინა, მოწმეები დაესწრნენ თუ არა, არის თუ არა
ცხადი და სახელდობ როგორი საბუთები, — ერთის სიტყ-
ვით, ეს გამოძიება რამდენად — კი შეიძლება, უნდა უახ-
ლოვდებოდეს წესიერ გამოძიებას.

ყოველსავე ამას წარმოვუდგენ თქვენს ბრწყინვალე-
ბას კეთილგანსახილველად და თან პატივი მაქვს დავს-
ძინო: იქნებ კეთილინებოთ და ამის ასასრულებლად გა-
მოითხოვოთ უმაღლესი დამტკიცება რათა ამით შევსე-
ბულ იქმნეს სამეგრელოს მთავართან, როცა იმან რუსის
ქვეშევრდომობა მიიღო, დადებული პირობა, და მომავალ-
ში აცილებული იქმნეს ყოველგვარი გაუგებრობა ამ საქ-
მის შესახებ¹.

¹ Акты арх. комиссии, т. VII, гл. 399, 1878 წ.

XIV

სახალხო განათლება. პასკევიჩის წერილი. სკოლები. დავით
დადიანი მწიგნობარი. დავითი შინაშრობაში.

1852 წელს მთავარი დავით დადიანი შეეკითხა
ოდიშ-ლეჩხუმის მდივანბეგებს მოეხსენებიათ მისთვის,
სხვათა ცნობათა შორის, ისიც თუ რამდენი სასწავლებე-
ლი იყო რწმუნებულს მათდამი მაზრებში. ამ კითხვაზე
რვა მდივანბეგიდამ შვიდმა მოახსენა, რომ მათ მაზრებ-
ში სასწავლებელი არ მოიპოვებოდა და მხოლოდ ერ-
თმა მარტვილის მდივანბეგმა მოახსენა, რომ მის მაზ-
რაში არსებობდა ერთი სასწავლებელი—მარტვილის სა-
სულიერო სასწავლებელი¹. ამ სასწავლებელში, როგორც
სჩანს მოხსენებიდან, ამ დროს სწავლობდნენ სასულიერო
მოსწავლენი 37 და სამოქალაქონი 5, მასწავლებელი
იყვნენ ორნი.

მარტვილის სასწავლებლის დაფუძნებაზე მთავრის
კანცელარიის საქმეებში დაცულია შემდეგი ცნობა, 8 თე-
ბერვალს 1830 წ. კავკასიის მთავარ მმართველი პასკევიჩი
სწერდა:

მოწყალეო ხელმწიფევ, თავადო

ლევან გრიგოლის-ძევ!

განვითარებისათვის სასულიერო ყრმათა თქვე-
ნის უგანათლებულესობის სამფლობელოთა შინა

¹ Дело канц. влад. мингрелии № 1583/1852.

წინასწარ დადებულ არს გახსნა სასწავლებლისა, რომელსაცა ზედა თქვენც მოწყალევე ხელმწიფევე განაცხადეთ მზა-ყოფნა თქვენი მგონებელმან, რომელ უმჯობეს და უადვილეს არს ამისადმი ხელის ყოფა და წარმოგზავნა მენგრელიასა შინა მასწავლებლისა მაშინ ოდეს შევალს სამეგრელოს ეპარხიის მმართველობასა შინა მიტროპოლიტი დავით.

ესე ვითარი თქვენის უგანათლებულესობის პასუხი ვაუწყე მე საქართველოს ექსარხოოს და მივიღე აწ მისის მალალ ყოვლად სამღვდელოებისაგან ცნობა, რომელ სახელობითის უმაღლესის უქაზითა სახელსა ზედა უწმინდესის მმართველის სინოდისასა წარსულის 1829 წ. იენისის 23-სა დღესა მენგრელიასა შინა დაცარიელებულსა არქიერის ადგილსა ზედა შემდგომად სიკვდილისა მუნებურის მიტროპოლიტის ბესარიონისა ყოვლად უმოწყალესად განწყესებულ იქმნა მმართველი იმერეთისა შინა ჯრუჭის მონასტერისა მიტროპოლიტი დავით. საქართველო-იმერეთის სინოდალნის კონტორას უქმნიეს უკვე ჯეროვანი განკარგულება შეყვანისათვის ამა ყოვლად სამღვდელოსი სამეგრელოს ეპარხიის მმართველობასა შინა. ამის გამო საქართველოს ექსარხოოსი დაფუძნებული ხსენებულსა თქვენის უგანათლებულესობის პასუხსა ზედა, გონებს უკვე შესაძლებლად ხელის ყოფასა თქვენს სამფლობელოსა შინა სასწავლებლის გახსნისასა და წარმოგზავნასა მანდ თბილისის სემენარიის მიერ დანიშნულის მასწავლებლისა რომან ბორისოვისა. გარნა არა ხელის მყოფელი ამისადმი ითხოვს ჩემსა და თქვენსა ამა ზედ თანხმობასა რათამცა მისმან მალალ ყოვლად

სამღვდელოებამან შეიძლოს ქმნად განკარგულებისა წარმოგზავნისათვის აღმორჩეულის მასწავლებლისა და გამოტანებისათვის საჭიროს რიცხვისა სასწავლებელთა წიგნთა მაუწყებელი ამისი თქვენის უგანათლებულესობისადმი. უმორჩილესად გთხოვ პატივი მცეთ მე შეტყობინებითა თანახმანი იქმნებით ამ წარმოგზავნისა თქვენის უგანათლებულესობის სამფლობელოსა შინა აღმორჩეულის მასწავლებლის და საჭიროთა წიგნთა სასულიეროს სასწავლებლის განხსნისათვის.

ქმმარიტითა პატივისცემითა და სრულიადითა გულსმოდგინებითა მაქვს პატივი ყოფად თქვენის უგანათლებულესობის უმორჩილესი მოსამსახურე: გრაფი ივან პასკევიჩი ერევანისკი¹. მარტვილის სასულიერო სასწავლებელი გაიხსნა 1820 წელს. პირველი ზედამხედველი სასწავლებლისა იყო დეკანოზი რომანოზ ბარისოვი. მას მოჰყვნენ შემდეგში დეკანოზი დავით მაჭავარიანი, ივანე ჭიჭინაძე... რამდენად მარტვიი იყო ამათი დროის ზნე ეს იქილამ სჩანს, რომ, როდესაც ამ უკანასკნელს გაქვევია სასწავლებლიდამ შევირდი, ის სწერდა პირდაპირ მთავარს დავით დადიანს რუსულს ენაზე: „სასწავლებლიდამ გამექცა მოსწავლე თავადი ასლან აფაქიძე, გთხოვ კეთილ-ინებოთ და ბრძანოთ იმისი სასწავლებელში დაბრუნება“².

მარტვილის სასწავლებელი იყო გახსნილი „განვითარებისათვის სასულიეროთა ყრმათა“. მთავარმა ლევან

¹ Дело канц. владет. Мингрелии № 2406/1830.

² Дело канц. влад. Мингрелии № 1545.

დადიანმა აღძრა შუამდგომლობა, რომ ესრეთივე სასწავ-
ლებელი გახსნილიყო სამეგრელოში „თავად-აზნაურთა
ყრმათათვის“. ის სწერდა გენერალ ადიუტანტს სტრეკა-
ლოვს 4 აგვისტოს 1830 წელს:

„მსურს რა, სამეგრელოს სარგებლობა მოჰქონდეს
ხელმწიფე იმპერატორისათვის, რომლის მზრუნველობი-
თაც ამიერკავკასიის მხარე განათლებას ღებულობს, მე
ესთხოვ თქვენს აღმატებულებას სამეგრელოს ახალმო-
ზარდ თავად-აზნაურთათვის დაგვინიშნოთ მასწავლებე-
ლი. ეს ჩვენი საყოველთაო სურვილია. ამისათვის მივუ-
ჩენ შესაფერ სახლს, მოსამსახურეს, გავუჩენ საქმელად
პურს, ღვინოს, ხორცს და გარდა ამისა 200 მანეთს ვერ-
ცხლის ფულს. სასწავლებელს დავაარსებთ ისეთს ადგი-
ლას, სადაც ყველაზე უკეთესი ჰაერია.

თქვენის აღმატებულებისაგან სანამ სასურველ პა-
სუხს მივიღებდე, მე შევუდგები წინასწარ განკარგულების
გაცემას, რათა, მასწავლებელს, ჩამოვა თუ არა, ხელად
შეეძლოს შეუდგეს თავის თანამდებობის ასრულებას“¹.

რა შედეგი მოჰყვა მთავრის შუამდგომლობას სა-
თავადაზნაურო სასწავლებლის დაფუძნებაზე ეს არ ვიცი,
მხოლოდ ეს კია, რომ 1852 წელს, მაშასადამე შუამდგომ-
ლობის აღძვრიდამ 20-წლის შემდეგ, როცა, როგორც
ვთქვით, დავით დადიანი შეეკითხა მაზრის მდივანბეგებს
სასწავლებლებზე, სამეგრელოში მარტო მარტვილის სას-
წავლებელი იყო და მაშასადამე სათავად-აზნაურო სას-
წავლებელი არ არსებობდა.

ამბობენ, დავით დადიანი, თუმცა თითონ კარგი
მწიგნობარი, არ იყო მოყვარე სახალხო განათლებისა.
წერა-კითხვის გავრცელებაზე უფრო ის სკდილობდა

¹ АКТЫ арх. комиссии, т. VII стр. 398, 1878 г.

გავერცელებია თავის სამთავროში სხვა და სხვა ხელობის
ცოდნა. ამის გამო, ამბობენ, ის ყოველ წლივ გზავნიდა
12 ყმაწვილ კაცს თბილისში, რომ ესწავლებია მათთვის
სხვა და სხვა ხელობა, ამათშორის იყენენ: სოლომონ
დგებუაძე, პავლე მეუნარგია, ნიკო ბასილაია.

დავით დადიანი მწიგნობარი

დავით დადიანს ქართული ენა დეკანოზის დიმიტრი
ალექსეევ მესხიევისაგან უსწავლია. „ხშირად შევიყრებით
ხოლმე: 1. მიმბაში, 2. დიმიტრი, 3. ნაზირი, 4. მამა
ეგნატე. 5. დეკანოზი, 6. მე, და ვართ ერთ ბაასში და
ყოფაში“ — სწერდა დავითი თავის ძმას გრიგოლ და-
დიანს¹.

დავითის ენა იყო, როგორც ძველად ამბობდნენ,
უფრო „მწიგნობრული, ვიდრე უბნობითი“, ანუ მარტივი,
ყოველ-ღლიური სალაპარაკო ენა. ამ ენაზე სთარგმნა
იმან ტაციტის ისტორია. მისი თარგმანი გრიგოლ
დადიანის თქმით, ასე თურმე იწყებოდა: „მოიწია ამბავი
რომად, რომელ პირად ბრძოლა დაბოლოვდა და პომპეოს
მიმოდავლის ქალაქებთა შინა თავისუფლად სამხედროთა
წინამიღებათაგან. მაშინ მანალოს ერთმან ტრიბუნთაგან-
მან წინა დასდვა შემდგომი დაწესება: პომპეუსმან დაიპყ-
რას ყოველი მხარე, რომელსა ფლობდა ღლაბირონ, შეაერ-
თოს მას ბითვინია და წინაეწყოს მიტრიდატს და ტიგ-
რანს მმართველი ზღვაურთა ძალთა და ხელმწიფებულნი...“
და სხვა.

„შენსავეთ დამეპართა, შენ იცი ასე პრტყლად წე-
რა“-ო — ეტყოდა მთავარი მის ძმას გრიგოლს, „კოლხი-
დელად“ ცნობილს ქართულს მწერლობაში.

1. წერილი 20 აგვ. 1836 წ.

დავითი დიდი მოყვარე იყო ქართულის მწიგნობრობისა. მისი ქართული ხელთნაწერი ბიბლიოთეკა, რომელიც შემდეგში მისმა შვილმა, სამეგრელოს თავადმა ნიკომ „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ შესწირა, ერთი საუკეთესო ბიბლიოთეკათაგანი იყო, თუ არა ერთად-ერთი საქართველოში. დავითი სულ მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ ამ ბიბლიოთეკისათვის ახალი და ახალი ხელთნაწერი წიგნები შეეძინა „გმადლობ ლექსიკონებისა, სალიუსტოს და ტიტა ლივიასთვის,“ — სწერდა დავითი თავის ძმას გრიგოლს ¹. „ჩემი კვინტოს კურციოს, სახლი რომ დამეწვა სხვათა შორის ისიც დამეწვა“ — სწერდა მთავარი მასვე ² „ჩინებული წიგნი ვიშოვე გადასაწერად კნენინასაგან რეზანს, იონას კალმასობა“, — სწერდა მასვე ³.

დავითს დიდი განწყობილება ქონდა ქართული ენის და მწერლობის მოყვარეებთან. მისნი მახლობელნი იყვნენ მისი დროის ფილოსოფოსი პლატონ იოსელიანი და ისტორიკოსი ბროსსე.

პლატონი რომ ათონის მთაზე წავიდა, დავით დადიანს გამოუთარა, რომელმაც ის დიდის პატივით მიიღო, — მიამბო გრიგოლ დადიანმა.

— პლატონ, ეს რა აკბავია ამის სიშორეზე მიდიხარ და ბიჭი არ გახლავს, კითხა დადიანმა.

— თქვენმა მზემაცა, კუდის ამწევი რად მინდა, განა მარტო ვერ წავალ? უპასუხა ფილოსოფოსმა.

— ვერა, ვერ წახვალ, უთხრა მთავარმა და ერთი კაცი აახლა მომსახურედ.

¹ წერილი 29 ტირისკონს 1834 წ.

² წერილი 18 დეკ. 1836 წ.

³ წერილი ვორონეჟიდან 7 ივნისს 1835 წ.

— ათონიდან დაბრუნებულზე პლატონმა დავით დადიანს ტიბიკონი მოუტანა, რომელიც მთავარმა ისე კარგად იცოდა, რომ თუ მღვდელს ეკლესიაში შეეშლებოდა რამე, მაშინვე გაუსწორებდა.

ბრისსე მოვიდა სამეგრელოში 1848 წელს სააღდგომოდ. მთავარმა ის დიდის სიამოვნებით მიიღო და სამეგრელოში მოგზაურობის დროს აახლა მას თავადი სიკო დგებუაძე.

ერთხელ, მოგზაურობიდან დაბრუნებული ბროსე, მთავარმა მიიწვია ვახშმად და სუფრაზე გვერდით მოისვა. დაღლილი თურმე იყო მსწავლული და ორი-სამი ჭიქა ოჯალეშის შემდეგ იმას იქვე სუფრაზე მიეძინა და იქედამ საწოლ ოთახში გაიყვანესო, — მიაშობო მე მთავრის ძმამ გრიგოლ დადიანმა.

დავით დადიანი მოკლილ დროს ლექსსაც თურმე ეწყობოდა, 1835 წელს ის სწერდა, თავის ძმას გრიგოლ დადიანს:

„თუთხმეტ დეკემბერს მეჯლიში გადვიხადე დღესა
ნინოს დაბადებისასა ჩემს სახლში. დიდი ამბავი მქონდა
მრავალი შეყრილობა და საღამოს ტრანსპარატები. ტრანსპარატში იყო გამოხატული ვენზელი გვირგვინით ნინოსი.
მარცხნით ლექსი ესე ჩემ მიერ შეთხზული და მარჯვნივ
დოხტურის შპრინგელის მიერ შეთხზული რუსული 1.

აჰა ასული მთავრისა,
დღესავე ამას შობილი.
ქვეყნისა მაშვენებლად,
მბადისა მიერ შექმნილი,
მით მოკვდავთ აღმოვიჩინა,
შვენვა სათნოებით სრული
სისრულე დაბადებულის,
ნინო სიკეთით აღმკული,

1 წერილი გრ. დადიანთან ზუგდიდიდან 17 დეკ. 1835 წ.

ერთმა მთავრის მახლობელმა კაცმა დავით დადიანის გარეგნობა ამგვარად ამიწერა: „ხმელი, ოდნავ განზე ცხვირმოხრილი — პატარაოზისას დაცემულაო მითხრეს — დიდის მრგვალის თვალებით, რომელნიც ორბიტიდამ გარს იყვინენ გამოწეულნი“.

განსვენებულმა გრ. დადიანმა მიამბო: „ჩემს ძმას დავითს ისეთი დიდი ძლიერება ქონდა თვალში, რომ მძინარე კაცს თვალს რომ გაუშტერებდა, იმას ჯერ გააზმორებდა და მერე გამოედვიძებოდაო. სიარულის დროს იმას ყოველთვის მოკაკული ჯოხი ეჭირა და ამ ჯოხზე დაყრდნობით იცოდა ლაპარაკი. ბურნუთის კოლოფი სულ მუდამ თან ქონდა“. — „ბურნუთს მომეხმარე მალე, ნუ დასტანჯე ჩემი ცხვირიო“ — სწერდა დავითი მის ძმას გრიგოლს.

22 წლის რომ იყო დავითი, ის, როგორც მემკვიდრე მთავარ-მართებელმა ბარონ როზენმა წაიყვანა პეტერბურგს, საცა ხელმწიფე იმპერატორმა უბოძა მას სტანისლავას ორდენი მეორე ხარისხისა, რომელსაც მაშინ ვარსკვლავი ქონდა.

ახალგაზრდა მემკვიდრეს ეს ორდენი დიდად შეენოდა და იმას გარეშე ქვეყნის პრინცს ეძახდნენ პეტერბურგში.

XV

ეკლესია და სამღვდლოება.
თავად-აზნაურები.

დავით დადიანის დროს სამეგრელოს სამწყსო შეადგენდა ერთს ეპარხიას, რომლის კათედრად იყო მარტვილის სობორო. მეცხრამეტე საუკუნის ორი სხვა ეპარხიები სამეგრელოსი — ცაგერისა და ცაიშის — მამა მისის ლევან დადიანის დროს იყვნენ გაუქმებულნი.

სამეგრელოს სამთავროში — ოდიშ-ლეჩხუმს დავითის დროში იყო:

სამრევლო ეკლესიები-242	
სასახლის ეკლესიები... 32	
სასაფლაო ეკლესიები... 6	
ზედმიწერილი ეკლესიები 28	
ამათ რიცხვში: ქვითკირის ეკლესია 150	
ფიცრისა 148	

სამეგრელოს ეპისკოპოსი ანტონ ჭყონდიდელი რომლის მოხსენებიდამ მოგვყავს ეს ცნობები¹ არ იხსენიებს თუ რა მდგომარეობაში იყვნენ ეს ეკლესიები, მაგრამ სულ ყველასფრიდამ სჩანს, რომ ეს ეკლესიები მეტად ღარიბნი იყვნენ. ის დრო ჯერ კიდევ არ იყო შორს, როცა დიდი ნიკო დადიანი (+ 1834 წ.) სწერდა მთავარს ლევან დადიანს: „ფიცხლად აღეკრძალა მღვდელთათვის

¹ მოხსენება ანტ. ჭყონდიდელისა, დაწერილი 17 ოქტ. 1852 წელსა № 865. ნახე: Дело канц. влад. Мингр. 1852 № 1583.

ჩალით შეხურვილის ეკლესიაში საღრმთო ლიტურგია¹.
არა ნაკლებ გაუხარებელ მდგომარეობაში იყო დავითის
დროს სამეგრელოს სამღვდელოება.

სოფლის ღარიბ ეკლესიას ან ვინ ემსახურებოდა თუ
არ ისევ ღარიბი გლეხ-კაცი. ანტონ ჭყონდიდლის გამოან-
გარიშებით თითოეულ მრევლს ამ დროს ას-თერთმეტზე
მეტი კომლი არ ყავდა და ამ ას-თერთმეტ კომლს უნდა
შეენახა თავის ხარჯით — რადგანაც სხვა წყარო არ მოი-
ძებნებოდა — ეკლესიაც, მღვდელიც, დიაკვანიც, მაგრამ
სამრევლოს თითონ რომ არა გააჩნდა რა, სამღვდელოე-
ბას თავის ოფლით უნდა ერჩინა თავი, ე. ი. იმ დროის
ენით რომ ვილაპარაკოთ უნდა თითონ ემუშავა თავისი
ყანა, რადგანაც სხვა გზა არ იყო, ქონებით უზრუნველყო-
ფელი. ეს კიდევ არაფერი, სამღვდელო პირნი გლეხთა-
განნი იყვნენ და რადგანაც გლეხები თავად-აზნაურთა
მსახურებდნენ, ხშირად ესენი მებატონის ყანაზედაც მუ-
შაობდნენ და მებატონეთ ახლდნენ მოგზაურობაში იმათი
ხურჯინებით. ასე იყო ქართლ-კახეთში, იმერეთში გურია-
ში, ასე იყო სამეგრელოშიაც.

მიიღო თუ არა დავით დადიანმა სამეგრელოს
მმართველობა, იმან პირველსავე წელს მიაქცია ყურადღე-
ბა სამეგრელოს სამღვდელოების ამ გვარს მდგომარეობას
და სასულიეროთა დამოკიდებულება მებატონეთაგან მოს-
პო თავის სამთავროში შემდეგის უქაზით უზენაესს სასა-
მართლოსადმი:

მინგრელიის უზენაეს სასამართლოს.

ღირს პატივის-ცემა სახლისადმი უფლისა და
მის გამო დაუფასებელი კეთილობა ვალად სდებენ

¹ იხ. „დასტურ-ლამა“ ნიკო დადიანისა, ქართველთა ამხანაგო-
ბის გამოცემა. 1897, № 41, გვერდი 36.

ჩვენ ზედა, რათამცა სამღვდელონი, ვითარცა მსახურ-
ნი საკურთხევისანი, იყვნენ ჩემს სამფლობელოს
შინა თავისუფალნი მონებისაგან მებატონეთასა,
ამისათვის ყოველნი სამღვდელონი მიიღებენ დღე
დამ თავისუფლებას შემდგომთა საფუძველთა ზედა;
ა) სამღვდელთა მათ ეძლევისთ თავისუფლება ერ-
თად მათითა შვილებითა, რომელნიცა იშვებიან
ამა ათას რვაას ორმოცდა ერთის წლიდან; ბ) შვი-
ლნი მღვდელთანი, ამა წლამდე შობილნი, სურვი-
ლისაებრ მათისა შესვლად სამღვდელოდ ვისდაცა
უნდა კუთვნილ იყოს, პირადის თავის დახსნისათვის
მოვალე იქნებიან მისცენ თავიანთ მებატონეს ოცდა-
ხუთი მანეთი, მაშინ ოდენ უნდა მიეცესთ მათ თავი-
სუფლება თავიანთ მებატონეთაგან და აქვსთ ნება
შევიდნენ სამღვდელო წოდებაში; ხოლო იმ შვილთა
სამღვდელოთაგანთა, რომელნი შობილნი არიან
ჩჳმა-სა წლამდე და არ მდგომარეობენ სამღვდელო
ხარისხოვანებასა შინა დაშთებიან სრულსა მფლო-
ბელობასა შინა მებატონეთასა და ადგილმამულნი
და ყმანი, რომელნი მოპოებულ არიან განთავისუფ-
ლებულთა სამღვდელოთა მიერ უნდა დაშთეს მათსა
კუთვნილობასა შინა, ხოლო სხვანი ადგილ-მამულ-
ნი და ყმანი, რომელნი მისცემიან მათ ან მებატო-
ნეთ მიერ ანუ სხვათა სახითა შესულან მათსა სარ-
გებლობასა შინა მებატონეთ განკარგულებისამებრ
ან წოდებასა ქვეშე შემკვიდრეობისათა ეპყრათ მათ,
შეირაცხებიან საკუთვენლად მებატონეთასა და რო-
მელთა სამღვდელოთა ექნებათ მათზედ მდგომარეო-
ბა ანუ სარგებლობა თანამდებ არიან აძლიონ მებატო-
ნეთა ყოვლისა გამოსვლისა ათის თავი; ე) შენობა-

ნი სახლკართა ვითარ აქვსთ სამღვდელთა მათ
ეგრეთვე ეკუთვნიან მათ შეუხებლად ვისამე პირისა;
ვ) ესრეთსა საფუძველთა ზედა მიეცათ რა თავი-
სუფლება სამღვდელთა, სხუებრ ვერ განვლიან
ამათ ჩვენის მთავრობრივის დამოუკიდებულობისა-
გან იგინი თანამდებარიან ეგნენ მფლობელობასა
შინა სწორეთ იმ სახით, ვითარცა სხვანი ქვეშევრ-
დომნი ჩვენნი თავისუფალისა მდგომარეობისანი. გან-
კარგულებისა ამის ჩვენისათვის ვაცნობებ რა მინგ-
რელიის უზენაესს სასამართლოს წინადაუდებ რათა
ცხად-ჰყოს ესე ყოველთა მათდამი მისდამიცა ჯერ
არს, ხოლო საჭირო შემთხვევათა შინა იხელმძღვა-
ნელოს. ამინ.

მართველი მემკვიდრე მენგრელისა და ვით
და დ ი ა ნ ი .

№ 300 კვ იანვრის ჩყმა-სა წელსა,
ზუგდიდი.

მთავრის საქმეებიდამ, რომელნიც არიან დაკუთვნი
ქუთაისის გუბერნიის სამმართველოში, სჩანს:

სამეგრელოს ეპისკოპოსი გიორგი გარდაიცვალა
1842 წ.. თანახმად უმაღლესის ბრძანებისა 14 ნოემბრიდამ
1842 წ. ცაგერის არხიმანდრიტი ანტონი ეკურთხა სამეგ-
რელოს ეპისკოპოსად სიონის სობოროში 14 თებერვალს,
1843 წ.. ხსენებული ეპისკოპოსი გარდაიცვალა 9 დეკემბერს
1852 წ. და დაასაფლავეს 19 დეკემბერს დავით მიტრო-
პოლიტმა, გურიის ეპისკოპოსმა ექვთიმემ და აფხაზეთი-
სა — გერმანემ.

მთავარმა ითხოვა ეკურთხებიან მის ადგილზე ც ა ი -
შ ი ს არხიმანდრიტი ზაქარია, მაგრამ სანამ ნამესტნიკს
ამაზე ქალაქი მიუვიდოდა, ისიღორე ექსარხოსს იგი
უკვე წარედგინა სინოდში კანდიდატად და შემდეგს 1853

წელს 7 ივნისს, იგი ხელ-დასმულ იქმნა სამეგრელოს ეპისკოპოსად სიონის სობოროში.

ზაქარია ეპისკოპოსი გარდაიცვალა სალზინოს სასაფლაოზე
ხლეში 5 მარტს 1854 წელსა.

8 სექტემბერს 1854 წელს მის ადგილზე ხელ დას-
მულ იქმნა სამეგრელოს ეპისკოპოსად არ ხიმანდრიტი
თეოფანე.

თავად-აზნაურები

მოაზნაურე არა აზნაურები არ უყვარდა მთავარს.

თეკლათელმა ნიკო გრიგოლიამ, წმიდა გიორგის კავალერმა დავითს თხოვნა მიართვა, რომელშიაც თავი აზნაურად მოიხსენია. თხოვნაზე დავითმა დასდვა რეზო-
ლიუტციად, რომელიც გაეგზავნა მაზრის მდივანბეგს: მთხოვ-
ნელს გადახედეს ათი მანათი უზენაესი სასამართლოს ქა-
ლალდისა და მელნის ფასად და გამოეცხადოს ახალი
თხოვნა შემოიტანოს, საცა აზნაურად არ იხსენიებდეს
თავს.

ანდრი ხუხუნს, რომელმაც მსგავსივე თხოვნა მიართვა,
მთავარმა გაუჩინა 50 წკებლა. ხუხუნი დასჯილამ როსტომ
ჩიქვანმა იპატივა, მაგრამ სამაგიეროდ იმას ათი სტაქანი
წყალი დაალევიეს და „ალაიაში“ გარონინება გადაუწყვი-
ტეს. „ალაიაში“ ე. ი. ზუგდიდის ალღეიაში გაატარებდენ
იმას, ვინც რამე სამარცხვინო საქმეს ჩაიდენდა.

ერთმა ვილაც მელიამ ქაქუჩია თოფურისა თხოვნა
დააწერია დადიანის მისართმევად. თხოვნაში თოფურის
მელია აზნაურად მოიხსენია. დადიანმა მისცა ბრძანება
მაზრის მდივანბეგს თხოვნის დამწერს თოფურისა ჯარიმა
გადახდოდა და თხოვნის მიმართვეს მელიას ზურგზე სა-
გზალი აეკიდნა და კატორღაში წასულიყო სამუშაოდ.

კატორლად იხსენიებოდა მაშინ არხის გაყვანა ცაიშიდამ
ცივის ტოტამდის¹.

აზნაურობის წოდების გაცემაზე დავით ერთობ
ხელმოკერილი კაცი იყო. მთელს მის მთავრობაში იმან
მარტო სამ კაცს ძისცა აზნაურობა: დათაია ჭედიას,
გიორგი საბურჯანას და ბობოხიძეს. უკანასკნელს მთავ-
რის მემკვიდრის ნიკოს აღზრდისათვის. აზნაურობა მის
დროს ერთობ ღარიბი იყო და დასუსტებული. 1850 წელს,
როცა ქუთაისში აპირებდა ჩამოსვლას მემკვიდრე ცესარე-
ვიჩი, დავითმა მასთან წარსადგენად მოიწვია: 53 თავადი
და მარტო 9 აზნაური, ეს აზნაურნი იყვნენ: ზალიკა,
სიკო და გიგო კორძაიები, გლახუა ახვლედიანი, პეთოდე
ხოშთარია, ივა გაწერელია, ლომკაცი გუგუშვილი, ფილიპე
იოსელიანი და ნიკო ხოფერია².

1831 წელს მთავარ-მართველმა პასკევიჩმა იშუამ-
დგომლა ხელმწიფას წინაშე განესხვავებიათ სამეგრელოს
ხალხი ბაირალით იმ მონაწილეობისათვის, რომელიც მიიღეს
მეგრელებმა თურქებთან ომში. ხელმწიფემ დააკმაყოფილა
ეს შუამდგომლობა და უბოძა მეგრელებს ბაირალი შემ-
დეგი გრამოტით:

**წყალობითა ღვთისათა ჩვენ, ნიკოლოზ პირველმა,
იმპერატორმა და თვითმპყრობელმა რუსეთისამა
და სხვათა და სხვათა და სხვათა**

ჩვენს სამეგრელოს ხალხს.

იმ გულმოდგინებამ და ვაჟკაცობამ, რომელიც
გამოიჩინა სამეგრელოს ხალხმა 1828 და 1829 წლების
განმავლობაში წარმოებულ ომში ოტომანის პორტას
წინააღმდეგ, მიიპყრო ჩემი განსაკუთრებული მოწყა-

¹ ბესარიონ ხოფერიასაგან განაგონი.

² Дело канц. влад. Мингрелии. №1027

ლება ამ ხალხისადმი და ამის აღსანიშნავად მე უმოწყალესად მიბოძებია მისთვის ამასთან ერთად წარმოგზავნილი საპატოო დროშა და გვიბრძანებია: ეს დროშა, როგორც ნიშანი ჩვენის ხელმწიფებრივის ყურადღებისა სამეგრელოს ხალხის ერთგულებისა და სამსახურისათვის, სამეგრელოს ხალხმა ლაშქრობის დროს უნდა ატაროს, თუ ვინცობაა კიდევ მოუხდა გალაშქრება ჩვენის იმპერიის წინააღმდეგ ამხედრებულ ხალხზე.

ვგიებთ ჩვენის იმპერატორებითის მოწყალებით კეთილგანწყობილი ამ ხალხისადმი.

„ნიკოლოზი“.

ალექსანდრია, პეტერჰოფის მაზლობლად,
1831 წ. ივნისის 25.

ბარონ როზენის განკარგულებით ეს ბაირალი და გრამოტა უნდა ყოფილიყვნენ დაცულნი სამეგრელოს მთავრის სასახლეში.¹

¹ ამჟამად ინახება ზუგდიდის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმში.
რედ.

ვაჭრობა. ვაჭრები. იარმარკები. სავაჭრო! ადგილები.
გრეწველობა.

დავით დადიანი ძალიან მონდომებული იყო სამეგრელოში ვაჭრობა განეგრცო და ვაჭრებს დიდად მფარველობდა. მისი დროის თავი ვაჭრები იყვნენ: ცხაკუნია და აბრამა მიხაილაშვილები, დათაია და ერისთო ჭედიები, გიგო ჯანუაშვილი, ოსმან შერ-ოღლი, ხუშუტ საინ-ოღლი. უფრო უმეტესად სამეგრელოში თათრები ვაჭრობდნენ.

ვაჭრობა უფრო სტამბოლთან ქონდათ გამართული. დათაია ჭედია მომეტებულს ხანს სტამბოლს იყო და რასაც აქედამ ვაჭრები შეუთვლიდნენ იმას გზავნიდა. სამეგრელოდამ გაქონდათ სტამბოლს: აბრეშუმი, სელის მარცვალი, თაფლი, თაფლის სანთელი, ტყავი.

სავაჭრო ადგილები იყვნენ: ზუგდიდი, სენაკი, სუჯუნა, ლაილაში, ანაკლია, ყულევი.

იარმარკები დავითის დროს იმართებოდა: სენაკს — ფერისცვალების კვირაში, ცაგერს — ენკენობას. ჯვარში — გიორგობისთვის 10-ს, ხობში — მარიამობისთვის 15-ს.

სავაჭრო ადგილებში და იარმარკებზე, გარდა გარედამ მოტანილი საქონლისა, იყიდებოდა: აბრეშუმი — რა მოიწევდნენ, ივნისსა და ივლისში; აბრეშუმის ნაქსოვი — შემოდგომაზე; ბეწვეულობა — ზამთარში, დეკემბერში, იანვარში და თებერვალში; სიმიინდი — გაზაფხულში; ლომი — ზამთარში; თამბაქო — ზამთარში; სამთელი — მარტში. ეს ცნობები არის მოთავსებული დავით დადიანის უსტარში,

დათაია ჭეღია (1821—1901). პირველი მეგრელი ვაჭარი. სოფ. ონტოფოდან ზუგდიდს გადმოსახლებული. ვაჭრობაში განსაკუთრებული უნარისათვის დავით დადიანმა დააჯილდოვა აზნაურობის წოდებით. 1852 წელს სათანადო ნდობით აღჭურვილი რუსეთის მეფის მთავრობის მიერ—გაიგზავნა სტამბოლს სამეგრელოს სავაჭრო წარმომადგენლად.

რომელზედაც არის ლაპარაკი ამ წიგნშივე სოფლის მეურ-
ნეობის აღწერაში.

დავით დადიანს ვაჭრობიდან შემოსავალიც კარგი ქონ-
და მისი დროის კვალობაზე. გოგისა ყიფიანს ზუგდიდის,
ანაკლიის და ყულევის ვაჭრებისაგან შემოსული კაპიტალი
ებარა,—ის ახდევინებდა ვაჭრებს დაწესებულს გადასახადს;

გიგო გობეჩიას ებარა სენაკის კაპიტალი. ამას წლის
თავზე შემოუვიდოდა 5 — 6 ათასი მანათი.¹

ვაჭრობის მფარველს, დავით დადიანს დაზარალე-
ბული ვაჭრები დიდად ებრალებოდა. ერთხელ ვილაც გა-
კოტრებული ვაჭრისთვის ხელის მოსამართავად დავით
დადიანმა უბრძანა სახლთ-უხუცესს დიდი წვეულება და
სადილი გაემართა. ამ სადილზე დადიანმა ხელის-მოწერა
ჩამოურიგა წვეულებს. ყველამ შესწირა რამდენიმე, გარდა
მდივანბეგის ვახტანგ ჩიქვანისა.

—მე თუ გიყვარდე, მოაწერე რამე უბრძანა დადიანმა.

არა, თქვენ ნუ მომიკვდეთ, ჩვენ თითონ იმდენი ლა-
რიბები გვყავს, რომ ვერ აუღივართ.

-- მოაწერე მეტქი!

— არ მომიკვდეს შენი თავი.

— როგორ თუ არა, გაიყვანეთ აქედამ, გაზი, გაზი...

წვეული სადილიდან გააგდო, მდივანბეგობა ჩამოარ-
თვა და სოფელში გაგზავნა.²

მრეწველობასაც მიჰყო ხელი დავით დადიანმა, მა-
გრამ, საცა გარშემოზღუდული პირობები ხელს არ უწყო-
ბენ მრეწველობას, იქ მარტო სურვილს, თუნდ მთავრისას,
ან რა უნდა გაეკეთებია.

¹ გიორგი გელოვანისაგან განაგონი.

² სახლთუხუცესის დათა ჩიქვანისაგან განაგონი.

ნიკოლოზ დავითის-ძე დადიანი (1847—1902), სამეგრელოს სამთავროს ტახტის მემკვიდრე, რომელმაც ხელი სრულიად აიღო ამ ტახტზე. 1886 წელს რუსეთის მეფის კანდიდატი იყო ბოლგარეთის მთავრის თანამდებობაზე.

1848 წელს მთავარმა მოიწვია ზუგდიდს გრაფი როზმორდუკი, ტომით ფრანგი. ამან თან მოიყვანა აბრეშუმის ამოღებაში დახელოვნებული ფრანცუზის ქალები და გამართა ზუგდიდში ქარხანა. 1852 წელს ამ ქარხანაში 15 მეგრელი ქალი მუშაობდა. ქარხანამ დაამუშავა 1851 წ. 13 ფუთი ძაფი, რომელიც გაიყადა ლიონში ფუთი 250 მანეთად¹. 1852 წელს ქარხანამ დაახვია 30 ფუთი ძაფი. მთავარი დიდად ხელს უწყობდა აბრეშუმის მოწვევას. ეს ახალი საქმე იყო ჩვენს მხარეში და თვით მთავარ-მართებელმა თავ. ვარანცოვმა მიაქცია ყურადღება ამ წარმოებას. იმ ანგარიშში, რომელიც მთავარ-მართებელმა წარუდგინა ხელმწიფეს 1849 — 1851 წლებზე, ვკითხულობთ შემდეგს:

„სამეგრელოს მთავარმა დავ. დადიანმა დიდად ხელი შეუწყო აბრეშუმის მრეწველობას იმით, რომ ერთს პატივცემულ, საფრანგეთის ქვეშევრდომს გრაფ როზმორდუკს სამეგრელოს მთავარ დაბაში, ზუგდიდში მოეწყო სამაგალითო ქარხანა, რისთვისაც როზმორდუკმა გამოიწერა რამდენიმე ფრანგი — ქალი, ეს ორი წელიწადია, ამ მრეწველობას დიდი სარგებლობა მოაქვს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ზოგი ამ ფრანგ ქალთაგანი აქაურებს გაჰყვა ცოლად, და ეს უეჭველია ხელს შეუწყობს ხალხში უფრო გავრცელდეს აბრეშუმის ამოღების გაუმჯობესებული ხერხები.“²

სამწუხაროდ, არც ამას და არც არცის გამოსახდელ ქარხნებს, რომლებიც დავით დადიანმა ააგო ზუგდიდში და სალხინოში, დიდხანს არ უარსებნიათ.

¹ Дело канц. влад. Мингр. 1852 წ. № 1443

² Акты арх. комиссии т. X, стр. 886, 1878 г.

XVII

დავით დადიანის გარდაცვალება და დასაფლავება.

აკატერინე დედოფლის მმართველად დანიშნა.

თავადმა გრიგოლ დადიანმა მიაშბო:

დიდი მარხვა იყო. დავითი, ჩემი ძმა, კაბინეტში იჯდა ზუგდიდს და რალაცას წერდა. ხელიდამ კარანდაში გაუვარდა, დასწვდა, აიღო და რომ აიხედა, კარი გაიღო და კაბინეტში დავით შიტროპოლიტი შემოვიდა, რომელიც დიდის ხნით გარდაცვალებული იყო. აჩრდილი მიუახლოვდა მთავარს, დაჰკრა მხარზე ხელი და უთხრა:

— დავით, მაისის თვეში უნდა წამოხვიდგო და გავიდა. დავითი წამოდვა, გაიხედა გარეთ და კითხა მოსამსახურეს:

— აქედამ ხომ არავინ გასულა?

პასუხად რომ მიიღო, არავინ გასულაო, გაჩუმდა და არავის არა უთხრა რა მოჩვენებაზე.

მაისი რომ გავიდა, დავითმა ეს ამბავი მე მითხრა.

— არაფერია, მაისში მოკვდებო, გითხრა შიტროპოლიტმა, მაგრამ ის კი არ უთქვამს, რომელს მაისში უნდა მოხდეს ეს—დავაიმედე მე.

ეს ამბავი მიაშბო მე დავითმა ჭანის-წყლის პირად, საცა დავისვენეთ გორდიდამ ზუგდიდს მიმავალთა.

ვარანცოვს მოეწერა მისთვის, წაეყვანა სოხუმს სამეგრელოს მილიცია და მთავარი მიეჩქარებოდა ზუგდიდს, რომ აქ გამოეწყო ჯარი. მაგრამ დაეწია იმას შიკრიკი, რომელმაც მოუტანა ამბავი, რომ მილიციის გაგზავნა არ

შეიქნა საჭირო. მთავარი მაინც წავიდა ზუგდიდს და რომ აქედამ ამობრუნდა გორდს, ავად გახდა მუცელ-კეთილით.

17 დღე იყო ავად, ქუთაისის გუბერნატორმა გაგარინმა თავისი ექიმი გამოუგზავნა და ავადმყოფი მორჩა, ფერისცვალებისათვის მთავარმა მოიწვია გორდს ანტონ ჭყონდიდელი და ეპისკოპოსი იმერეთისა გერმანე. სწორედ ამ დღეს მთავარი ხელ-ახლა გახდა ავად და 30 აგვისტოს 1853 წ. გარდაიცვალა გორდის სასახლეში.

მთავრის ძმამ გრიგოლ დადიანმა, ეკატერინე დედოფლის მინდობილებით, შემდეგის სიტყვებით აუწყა მთავრის გარდაცვალებაზე სამეგრელოს საზოგადოებას.

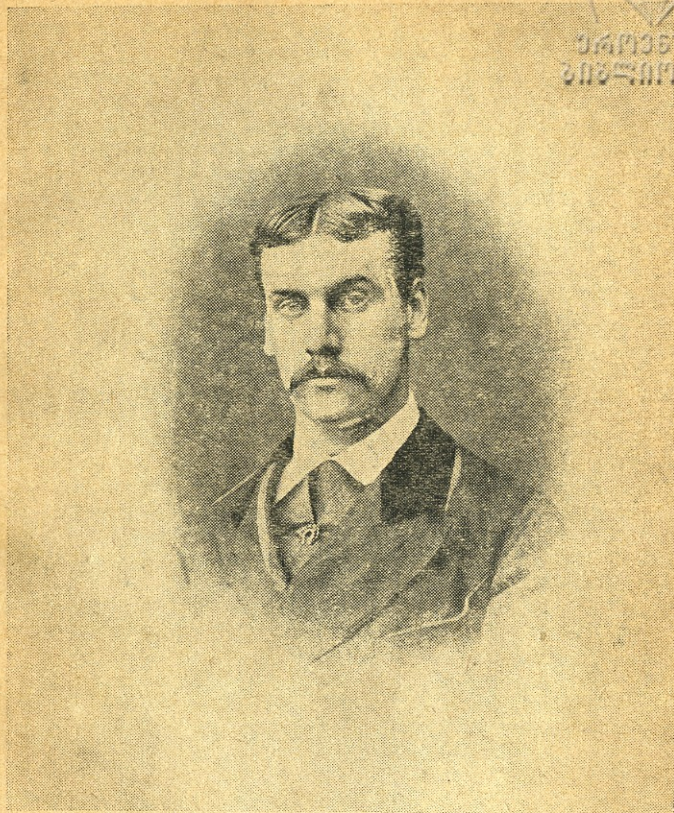
„მწუხარე და მგლოვიარე მთავრინა მენგრელიისა ეკატერინე ალექსანდრეს ასულა და სახლი ესე სამთავრო გაცნობებთ: რომელს ესვიდა დიდებად თვისად სამეგრელო, მთავარი მისი დავით დადიანი გარდაიცვალა თვესა აგვისტოსა ოცდაათსა. პოლკოვნიკი გრიგოლ დადიანი“

სამეგრელოს ეპისკოპოსმა ზაქარიამ დაუგზავნა ოდიშ-ლეჩხუმის საზღვდელიობას ცირკულიარი, რომლის შემდეგი ნიშნში ვნახე მე ცაიშის ეკლესიაში.

„ბლ აღოჩინის თანამდებობის აღმასრულებელს მღვდელს მიხაილ მეუნარგიას“¹

„მთავარი ჩვენი დავით დადიანი გარდაიცვალა დღევანდელს რიცხვში, რაზედაც თქვენ გაცნობებთ რა, წარმოგიწერთ თქვენის საბლალოჩინოდამ წამოიყვანოთ ათი მღვდელი ფილონით და ოლარითა, მოხვიდეთ გორდს ერთად. აუცილებლად სამს რიცხვსა სექტემბერსა, ხუთშაბათ საღამოს. მენგრელიის ეპისკოპოსი ზაქარია. 30 აგვისტო 1853 წ.“

¹ მიხეილ მეუნარგია, ამ წიგნის ავტორის — იონა მეუნარგიას მამა — ს. ც.

პრინცი აშილ მიურადი, შვილისშვილი ნეაპოლიტანის მეფის იოაჰიმ მიურატისა, რომელსაც ცოლად ჰყავდა ნაპოლეონ ბირველის და—კაროლინა. აშილმა შეირთო დავ. დადიანის ასული სალომე. დასაწლდა სამეგრელოში სამემკვიდრეოდ მიღებულ მამულში და ხელი მიჰყო სოფლის მეურნეობას. გარდაიცვალა 1895 წელს 50 წლისა.

ამგვარი წერილები დაიგზავნა სოფლითი-სოფლად მთელს ოდიშ-ლენჩხუშში და გაავრცების დღეს მარტვილის გზაზე შეკრბა ურიცხვი საზოგადოება, სოფელ-სოფელ ჩამწკრივებული განუწყვეტელის ლენტად გორდიდამ მარტვილამდის. როცა პროცესსია, რომელსაც მიუძღვოდა წინ ფეხით სამეგრელოს ეპისკოპოსი და სამღვდლოება, მიუახლოვდებოდა თუ არა რომელსამე სოფელს, ამ სოფლის მკვიდრნი იტყოდნენ ზარს — იმართებოდა ჩვეულებრივი ტირილი.

* * *

დავით დადიანი დასაფლავებულია მარტვილის ტაძარში. მის საფლავს შემდეგში მისმა ქვრივმა ეკატერინემ დაადგა მშვენიერი ძეგლი. საფლავს ადევს მარმარილოს ფიქალი, რომელს ზემოდ მშვენივრად გალესილს მრგვალს სვეტებზე არის აყვანილი მარმარილოსვე ბალდახინი. ბალდახინის შუა ადგილზე არის ჩამოშვებული საუკუნო ლამპა — და, იმ კედელზე, რომლის ახლო არის აყვანილი ეს ძეგლი გაკრულია მარმარილოს ფიცარი შემდეგის ქართულ-რუსულის წარწერით:

„მფლობელი სამეგრელოისა მთავარი დავით ლევანისძე დადიანი იშვა კვ-ს იანვარს ჩვიგ-სა წელსა, აღსრულდა ლ-ს აგვისტოს ჩუნგ-სა წელსა.“

„აჰა ესერა ღმერთი შემწე ჩემდა და უფალი შემწყნარებელ სულისა ჩემისა.“

ფს. ნგ.

„მოიხსენე უფალო სული შესვენებულისა მონისა ამისა ზენისა.“ —

„Владетель Мингрелии, Князь Давид Леванович Дадвани родился 26-го Января 1813 года, скончался 30-го Августа 1853 года.“

დავით დადიანის ასული სალომე (1848—1913)—მეუღლე
აშილ მიურატისა.

„Се Бог помощник мой и Господь заступник души
моея.“

„Помяни Господи душу усопшаго раба твоего.“

დავით დადიანის გარდაცვალების გამო კავკასიის მთა-
ვარ-მმართველმა მ. ს. ვარანცოვმა ხელმწიფე იმპერატორს
20 სექტემბერს 1853 წ. შემდეგი მოხსენება გაუგზავნა:

**უქვეშევრდომილესი რაპორტი თავ. ვარანცოვისა 1853
წლის სექტემბრის 20-სა, № 887.**

„წარსულ აგვისტოს 30-ს გარდაიცვალა სამეგრელოს
მთავარი თავადი დავით დადიანი. უქვეშევრდომილესად
მოგახსენებთ რა ამას თქვენს იმპერატორებითს უმაღლე-
სობას, ჩემს თავს მოვალედ ვთვლი დავსძინო, რომ თა-
ნახმად იმ გრამოტისა, რომელიც თქვენ, უმოწყალესო
ხელმწიფეო, უბოძეთ სამთავროს, მემკვიდრეობა ეკუთვ-
ნის მის უფროს შვილს ნიკოლოზს, მაგრამ რადგან იგი
ჯერ 7-ის წლისაა და საჭიროა, როგორც იმისთვის მზრუნ-
ველი, ისე (მართველები სამთავროს სამართავად, სანამ
სრულწლოვანი გახდებოდეს. მე ვკადნიერდები მოგახსე-
ნოთ უქვეშევრდომილესი ჩემი აზრი, რათა იმნაირადვე,
როგორც იყო განსვენებულის ბებუის, ნინოს დროს და
აგრეთვე როგორც იყო გურიის 1827 წ., როცა გურიის
მთავრის თავ. მამია გურიელის გარდაცვალების შემდეგ,
სანამ მემკვიდრე სრულწლოვანი არ შეიქნებოდა, დაწეს-
და საბჭო თავადის სოფიო გიორგის ასულის თავმჯდო-
მარეობით, ახლაც განსვენებულის თავ. დავით დადიანის
მეუღლე, თავადი ეკატერინე ალექსანდრეს ასული, ყოვ-
ლად ღირსეული ზნეობრივის თვისებებითა, კკუითა
აზრ-შეხედულებითა, დაინიშნოს შვილის მზრუნველად
და სამეგრელოს დედოფლად, სანამ შვილი 20-ის წლისა

გახდებოდეს, ეკატერინეს დასახმარებლად და რჩევისათვის დაენიშნოს: ძმები განსვენებულისა პოლკ. თავ. გრიგოლი და მისის იმპერატორობითის უმაღლესობის ხელმწიფის მემკვიდრის პოლკის როტმისტრი თავ. კონსტანტინე და დიანი და ჭყონდიდელი ყოვლადსამღვდელო ზაქარია.

ამ ჩემს მოხსენებას თქვენს იმპერატორობითს უმაღლესობას ფეხქვეშ ვაგუგებ და გამოვითხოვ თქვენს უმოწყალესს ბრძანებას, უბოძოთ ინვენსტიტურა განსვენებულის უფროსს ვაჟის და მის კანონიერ მემკვიდრის, თავ. ნიკოლოზის სახელობაზე. ვკადნიერდები (ამას დავსძინო თხოვნა: უკეთუ თქვენ, უმოწყალესო ხელმწიფეო კეთილსინებებთ და დაამტკიცებთ ნიკოლოზის დედას, თავად ეკატერინე დადიანს, თავის შვილის მზრუნველად და სამეგრელოს დედოფლად, უმოწყალესად უბოძოთ წმ. მთავარმოწამის ეკატერინეს პირველი ხარისხის ორდენის კავალეროსანი დამობა.

ეს უმდაბლესად მირთმეული მოხსენებანი სავსებით ეთანხმებიან სიკვდილის წინათ გამოთქმულ სურვილს მთავრის დავით დადიანისას, რომელიც თავის სიცოცხლის უკანასკნელ წამამდე აღივსებოდა ცხოველის სურვილითა განემტკიცებინა თვისნი ქვეშევრდომნი წმინდა სარწმუნოებაში, რომელიც მტკიცე კავშირია სამეგრელოსი მართლმადიდებელ რუსეთთან, ეს ნათესაობა უფრო გაეძლიერებინა და თავიანთ ქვეშევრდომთათვის ჩაეგონებინა იგივე გრძნობანი რუსეთის ტახტისადმი უქვეშევრდომილეს ერთგულებისა, რომლითაც იგი მარად-ჟამ იყო გამსჭვალული“.¹

ამის პასუხად თ. ვარანცოვს მოუვიდა შემდეგი წერილი ჩერნიშევისა 8 ოქტომბრიდამ 1853 წლისა.

¹ Акты кавк. арх. комиссии т. X стр. 261, 1885 г.

მიმართვა თავ. ჩერნიშევისა თავ. ვორონცოვისადმი,
1853 წ. ოქტომბრის 8-ს № 1536.

„ხელმწიფე იმპერატორმა წაიკითხა თქვენის ბრწყინვალეების უქვეშევრდომილესი რაპორტი წარსულ სექტემბრის 20, № 887, სამეგრელოს მთავრის, გენერალ-მაიორის დავით დადიანის გარდაცვალების შესახებ, თანახმად თქვენის მოსაზრებისა უმოწყალესად კეთილინება და ბრძანა: რადგან მთავრის მემკვიდრე, უფროსი შვილი მისი, თავ. ნიკოლოზი, მცირეწლოვანია, განსვენებულის ქვრივი, თავადი დადიანისა დაინიშნოს მზრუნველად შვილისა და სამეგრელოს დედოფლად, სანამ შვილი 20-ს წლისა გახდებოდეს, დამხმარეებად და მრჩველებად მიეცეს: განსვენებულის ძმანი, რომლებიც იმყოფებიან ცალკე კავკასიის კორპუსთან: ლეიბ-გვარდიის—პრეობრაჟენსკის პოლკის პოლკოვნიკი თავ. გრიგოლ დადიანი და მისი იმპერატორებითი უმაღლესობის ხელმწიფის მემკვიდრის ატამანის პოლკის როტმისტრი თავ. კონსტანტინე დადიანი, აგრეთვე ყოვლადსამღვდელო ჭყონდიდელი ზაქარია. ამასთანავე მისი იმპერატორებითა უმაღლესობამ კეთილინება ებრძანებინა საინვენსტიტურო გრამოტა გადაიგზავნოს თავ. ნიკოლოზ დადიანის სახელობაზე.

ამასთან ერთად ხელმწიფე იმპერატორმა თვისი კეთილგანწყობილების აღსანიშნავად კნენა დადიანის მიმართ, უმოწყალესად ინება ებოძოს მას დიდი მოწამის წმ. ეკატერინეს კავალერ-ქალის პირველი ხარისხის ორდენი¹.

¹ Акты кавк. арх. комис. т. X, стр. 262, 1885 г.

ანდრია დადიანი—უმცროსი ვაჟი დავითისა. იყო განთქმული მოჭადრაკე, რომლის პარტიებს დღესაც დიდი ინტერესით ეკიდებიან ცნობილი მოჭადრაკენი. გარდაიცვალა 1910 წ.

დავით დადიანს დარჩა სამი შვილი: ნიკოლოზ, შემდეგში სამეგრელოს თავადი (დაიბ. 4 იანვარს 1847 წ., გარდაიცვ. 24 იანვ. 1902 წ.), სალომე, შემდეგში პრინცესა მიურატისა (დაიბ. 20 ივლ. 1848 წ. გარდაიცვ. 10 ივლისს 1913 წ.) და ანდრია, შემდეგში თავადი დადიანი სამეგრელოსა (გარდაიცვ. 1910 წ.), ამათ გარდა, იმასვე ყავდა და სიცოცხლეშივე დაეხოცა შვილები: მართა (დაიბ. თებერვ. 1840 წ., გარდაიცვ. იმავე წელს), ლევან (დაიბ. 17 თებერვ. 1842 წელს, გარდ. 1844 წ. 28 აპრილს), ალექსანდრე (დაიბ. 22 მარტს 1843 წ., გარდაიცვ. იმავე წელს 15 დეკ.) და თამარი, უმრწემესი მისი შვილი, პეტერბურგში გარდაცვლილი.

დაგასტეგანი

წინასიტყვაშივე აღვნიშნეთ იმის შესახებ, თუ როდის დაუმთავრებია ავტორს წინამდებარე ნარკვევი, რომლის პირველ გვერდებში ჩადებული იყო დაგ. დადიანის სურათი ზურგზე წარწერით „კლიშე ჩემს უჯრაშია“. ცხადია, ყველაფერი ეს ნიშანია იმისა, რომ შრომის ბეჭდვა ახლო მომავალში უნდა დაწყებულიყო. და თუ ეს ვერ მოხერხდა, უეჭვოდ, მსოფლიო ომის დაწყებასთან დაკავშირებით გართულებულ და შეცვლილმა საერთო პირობებმა შეუშალეს ხელი. არც შემდგომ პერიოდს შეუწყვია ხელი ავტორის ამ მხრივ ზრუნვისათვის—და მისი გარდაცვალების (1919) შემდეგაც რამდენიმე წელს კიდევ ხელუხლებლად იყო იმავე უჯრაში აღნიშნული წიგნი და კლიშე.

ამ მნიშვნელოვანი დოკუმენტის მზის სინათლეზე გამოტანა მხოლოდ საბჭოთა სინამდვილეში მოხერხდა, როცა მარქსისტულ-ლენინური თეალსაზრისით ხდება წარსულის ყველა კუნჭულის შესწავლა და გადაფასება. ამ მიმართულებით მუშაობისათვის აუცილებელია ასეთი ხასიათის მასალებიც, ნარკვევები იქნება ის თუ დოკუმენტები, მოგონებანი, მემუარები თუ რაიმე შენიშვნები, თავის დროზე და ადგილას თავისებურად შესაფერი მნიშვნელობის მქონეა ზოგიერთი ფაქტისა და მომენტის ანალიზის და ხუსტებისათვის.

ამ წიგნის დამუშავების პროცესში ავტორს რომ ბევრი მასალა უგროვებია, ამის უტყუარი მოწმე თვით ეს ნარკვევია, მაგრამ ყველა მასალა ამ წიგნში მაინც როდია შესული თავისი პირვანდელი სახით. ეს ასეც უნდა მომხდარიყო. ნედლი მასალის უსისტემო გროვა ნარკვევს ვერ წარმოგვიდგენდა. მაგრამ ზოგიერთი მასალის, — ხანდაზმულობისა და არქივის

მტვერის შეიხებით უკვე დოკუმენტად ქცეულის — ამ ნარკვევზე დამატებაც სასარგებლოა.

ჩვენც ამ თვალსაზრისით შევხედეთ ქვემოთაღნიშნულ ორ-პატარა მასალას. რომელთა გაჩენა ი. მეუნარგიას არქივში წინამდებარე შრომით არის გამოწვეული. პირველი, შენიშენის სახით ჩაწერილია ფანქრით (როგორც ეს ავტორს სჩვეოდა) რვეულის ქაღალდზე, ხოლო მეორე, გადაწერილია მეღნით: სუფთა ხელით და შეკრულია ცალკე რვეულად. ხელი და მართლწერაც სხვა ავტორისაა. ცხადია, ეს რვეული გადაწერილია ი. მეუნარგიას დავალებით, რომ უკანასკნელს ნათელი წარმოდგენა ჰქონოდა იმ პირზე, რომელიც „დადიანის შემდეგ სამეგრელოში პირველ კაცად ითვლებოდა“ და რომლის დავაწლისა და პიროვნების დახასიათებას წინამდებარე ნარკვევში თვალსაჩინო ადგილი უკავია.

როგორც არქივის მასალა—ორივე ნარკვევი მოგვყავს ქვემოთ, პირვანდელი სახის ყოველმხრივ შენარჩუნებით:

ბ. ც.

I

სამეგრელოს მთავართა (დადიანთა) საგვარკულო ნუსხა (1323 — 1853)

1) გიორგი I დადიანი. + 1323 წ. ამან ნარინ დავითის შვილის კოსტანტინეს დროს დაიპყრო ცხუმი, ოდიში ანაკოფიამდე. მეფეს დიდად არ ემორჩილებოდა. განდა დამოუკიდებელი, როგორც აფხაზეთი, გურია... კოსტანტინეს ძმამ წაართვა: რაჭა, ლეჩხუმი, არგვეთი და მუდამ ომში იყვნენ.¹

2) მამია I დადიანი, + 1345 წ.

3) გიორგი II დადიანი (1345-1384). დაკრძალულია ხობს.

¹ უძველესი დადიანების შთამომავლობითი სია ცნობილი არ არის, მხოლოდ მოხსენებულნი არიან;

1. იოვანე, ბაგრატ IV დროს (1027-1072)

2. შააშე, გიორგი III დროს (1154-1184)

3. ვარდან, თამარ მეფის დროს (1184-1212)

4. ცოტნე, რუსუდან დედოფლის დროს (1223-1247)

5. ბედიანი, დავით IV დროს (1243-1259).

6. მამია, გიორგი V დროს (1318-1346). — რედ.

4) ვამიყ I დადიანი, (1384-1396)¹ ამას დამორჩილება მოუწდომა გიორგი მეფემ. ჩამოვიდა ოდიშს, იძლია, მოკლეს აკ. დაკრძალულია ხობს.

5) შამია II დადიანი, (1396-1414) მოკლეს რაჭხაზო-ში

6) ლიპარიტ I დადიანი, (1414-1470) შიხ-ლიქოსა

7) შამადავლე, (1470-1474). დაკრძალულია ხობს.

8) ვამიყ II, ბიძა შამადავლესი (1474-1482). ამას არ უნდოდა ბაგრატ მეფის გაძლიერება. ბაგრატ მიუხდა 1477 წ. და სძლია ამა, მაგრამ დადიანად დატოვა. შემდეგ ამან უღალატა ალექსანდრე მეფეს და მიეხრო ქართლის მეფეს კონსტანტინეს, რომელმაც დაიპყრო ქუთაისი.

9) ლიპარიტ II ძმა შამადავლესი, 1512... ამან ხელახლა ჩამოიყვანა კონსტანტინე მეფე და გააძევეს ალექსანდრე. კონსტანტინე დაჯდა ქუთაისის სანამ სპარსები არ მოვიდნენ თბილისს.

10) შამია III დადიანი. 1532 წ. მოკლეს ჯიქებმა..

11) ლევან I დადიანი (1532-1572), ამან გურიელთან ერთად შემწეობა მისცა ბაგრატ მეფეს ათაბაგის წინააღმდეგ. მეორეჯერ არ დაეხმარა თათრების წინააღმდეგ. რადგანაც მაშინ გურიელს აპარა და ჭანეთი მისცა და მე არაო. ამის გამო მიიწვია მეფემ სადარბაზოდ. ხონის ტყეში ნადირობისას დაიჭირა და გელათის სამრეკლოში დაამწყვდია. ამისმა შვილმა გიორგიმ განუტევა ცოლი ასული როსტომ გურიელისა და წაართვა ბიძა მისს ბათულის ცოლი სიკეკლუცისათვის. ლევანმა მისცა თავისი ქალი გიორგი გურიელს. გურიელმაც გაუშვა სამაგიეროდ და შეირთო იმერეთის მეფის ბიცოლა. გურიელი და მეფე რომ დამეგობრდნენ იწყეს მტრობა დადიანზე. ლეონ წავიდა სტამბოლს და ამათ ოდიში დაიპყრეს. ხონთქარმა ლეონს მისცა ჯარი. გურიელს შეეშინდა და ზავი სთხოვა და 100 ათასი დრაკანი მისცა. ლევანი კვლავ ხდება ოდიშის ბატონი. ლევან დადიანს ნადირობაში თავ. ჯიანბა ცხენი დაატაკა და მოკვდა.

12) გიორგი III დადიანი (1572-1582). გიორგის და ცოლად შეირთო იმერეთის ტახტის მემკვიდრე ბაგრატი. გურიელს

¹ ყველგან ნაჩვენებია გამთავრებისა და გადადგომის ან გარდაცვალების თარიღები. იხ. მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია ნაწ. II ტფილისი 1900 წ. „შთამომავლობითი სია სამეგრელოს დადიანთა“.

ეს ეწყინა და გიორგი დადიანის ძმა მამია, მოიყვანა თუ არა მისცა მას და, მიუხედა ზუგდიდს და გააქცია გიორგი. გიორგიმ ჯარი მოიყვანა აფხაზეთიდან მაგრამ გურიელმა ხელმეორედ გარეკა. შემდეგ გიორგი შეევედრა იმერეთის მეფე გიორგის დაებრუნებია სამეგრელო... მეფე დათანხმდა მაგრამ 10 ათასი დრაკანი დააბრუნებია გურიელისთვის. სანამ გადაიხდიდა ხობი დაუგირავა ... ამან ბათულია მოაკვლევინა.

13) მამია IV დადიანი, ძმა გიორგისა, (1582..) გიორგი გურიელმა მოიპარა გიორგი დადიანის შვილი ბავშვი ლევან და შხეფის ციხეში დაამწყვდია,¹ საიდანაც გადმოხტა და გაიქცა. ამის მაგიერ მამია დადიანი მიუხტა გიორგი გურიელს, გადააგდო და დასვა ვახტანგი. ლევან დადიანის ქალი მარეხ შეირთო ლევან იმერეთის მეფემ. რომ არ დაეხმარა მამია ლევანს წინააღმდეგ სიმონ მეფისა, მტრობა დაუწყო. მამია მოვიდა იმერეთს. ეომა. დაიჭირა ლევან მეფე (1590) და შხეფის ციხეში ჩასვა, საცა მოკვდა.

14) მანუჩარ I, დადიანი. ძმა მამიასი, 1590-1611. ამას სთხოვა როსტომ იმერეთის მეფემ სვიმონ მეფეს წინააღმდეგ შემწეობა. მოვიდა იმერეთს და გადაგდებული როსტომი დასვა. სვიმონმა ხელახლა გააქცია როსტომი, რომელიც კვლავ სამეგრელოში ჩავიდა. მანუჩარმა შეუთვალა: დაუბრუნე სამეფო როსტომს და დაგვმორჩილდით, ეს სვიმონმა იწყინა, როგორ გამიბედა გაქუცულმა მეგრელმაო. მანუჩარმა ხელახლა დასვა როსტომი. 1591 წელს მანუჩარის ცოლმა ნესტან-დარეჯანმა შვა წული ლევანი. კახეთის მეფე ალექსანდრემ 1597 წ. თხოვა მშობლებს ლევანი გასაზრდელად გაუგზავნეს და 6 წელი იქ ყავდათ. დაბრუნდა 13 წლისა. 1611 წ. ირმის ხრომ წარიტაცა და მოკლა მანუჩარ.²

15) ლევან II,³ (1611-1657). დედა—ალექსანდრე კახთ მეფის ქალი, ბოროტი, ხვანჯიანი, ამაყი, მზაკვარი. ამან სძლია გიორგი მეფე იმერეთისა — და მრავალი ალაფი წაიღო ოდიშს. მისი და ჰყავდა სიმონ გურიელს. ამან რომ მამა მოკლა მამია, ლევანი მიუხტა ლანჩხუთს, ეომა, სძლია, წაართვა და, თვალები დასთხარა და

¹ ეტყობა ეს მოგონილია, სხვაგან წერია მამიამ დაამწყვდიაო.

² ნადირობაში მოკვდაო. ფარუხია გოჩაძემ ცხენი დაატაკაო,— ილორის ხატზე სწერია.

³ მისი პორტრეტი არის ხობს და კორცხელს.

ქაინსრო გურიელის შვილი ვახტანგი დასვა. როსტომ მეფემ შეერთო მისი და სიმონის ქვრივი. ჯარით წაიყვანა, სამტრედიამდე რომ მივიდა და როსტომს ჩააბარა, დაბრუნებულზე გიორგი მეფეს უნდოდა დაცემა, მაგრამ ლევანმა დაიჭირა ის და სამეგრელოში წაიყვანა. გიორგის შვილმა მისცა გამოსასყიდად ჩინორის და ჩხარის სომხები და ებრაელები. ლევანი ისე ხშირად ეცემოდა ქუთაისს, რომ ალექსანდრემ ციხე შემოივლო, პაატა წულუკიძემ ცოლი დააბეზდა მეწდეს ჰყვარობსო. ჩატენა ხარბაზანში და გაისროლა. შემდეგ სხვა ცოლი შეერთო. ერთს თმში იმერეთის მეფის ძა მამუკა დაიჭირა და წაიყვანა ტყვედ. მერე პაატას რჩევით თვალები დათხარა. „ჰოხერიდა კვლიდა კაცთა ქრისტიანეთა“, მოკვდა 1657 წ. დასაფლავებულია წალენჯიხას.

16) ლიპარიტი III, (1657 — 1658) ძმა ლევანისა. ამას მიუხედა იმერეთის მეფე ალექსანდრე, დაარბია და დიდის ალაფით ქუთაისს დაბრუნდა. ლიპარიტი გაიქცა სტამბოლში. დადიანად დაჯდა მამიას ძე ვამიყ.

17) ვამიყ III (1658 — 1660), ამან გუბის-წყლამდი დაიჭირა იმერეთი. გაღმა ვახტანგს, საქართველოს მეფეს მისცა. დაემძახლა ვახტანგს, მაგრამ ცოლის რჩევით ქალი მიათხოვა ბექან ღოღობერიძეს. ეს იწყინა ვახტანგმა, მოეხმარა ხოსია ლასხისშვილი — თავი ლეჩხუმისა, ვამიყ წავიდა ოფიშს და იქ რომ ქართლები და იმერლები ჩავიდნენ გაიქცა სვანეთს, საცა მოაკვლევინა ხოსიამ. დასვეს დადიანად ლევან.

18) ლევან III (1660 — 1680), 1663 წ. ლევანი წავიდა იმერეთში ბაგრატის წინააღმდეგ. მაგრამ ბაგრატმა სძლია, ჯარი დაუხოცა. მოაყვანია მისი ცოლი თამარ და თვითონ შეერთო. ლევანს მისცა ძისი და გოშაძის ნაცოლარი. სეხნია ჩხეიძესთან იძლია ბაგრატისაგან ჩხარს. ცოლისთვის ხელახლა მოვიდა იმერეთს და ბაკრატი გაიქცა რაჭას. ლევან დადგა გეგუთს. რაჭა-ლეჩხუმელებსაც სძლია, დაიჭირა მაგრამ გაუშვა, რადგან სიძე იყო. ამის დროს გაძლიერდა ჰყონდიდელი ჩიქოვანი, ამან მოაყვანია ძმა კაცია,¹ რომელსაც მისცა სალიპარტიანო. ლევანი მოკვდა გურიისში.

¹ ლევან IV-ის გარდაცვალების შემდეგ მოიხპო დადიანთა ძველი დინასტია და გადადიანდა კაცია ჩიქოვანის შთამომავლობა. კაცია ჩიქოვანი იყო გორდელი ღარიბი აზნაური. პირველად საზოგადო-

19) ლევან IV (1681—1691) უკანონო წილი იყო ლევან III-სა. 1681 წელსვე გააგდეს მისი ცოლი, და იმერეთის შეფე ბაგრატი მე-6-სა, მონაზვნად შედგა და რუსეთში წავიდა, ვახტანგ მე-VI-სთან.

20) გიორგი IV (ლიპარტიანი). დადიანად დაჯდა 1681 წელს. ამის შემდეგ დადიანობა გადადის კაცია ჩიქვანის ხელში.

ჩიქვანთა შთამომავლობა

21) კაცია I (ჩიქვანის გვარისა), დადიანად დაჯდა 1704 წ. გარდაიცვალა 1710 წ.

22) ბეჟან, (1715 — 1728).

23) ოტია, (1728 — 1744). ყავდა ცოლად გულქან, შოშიტა III, რაჭის ერისთავის ქალი.

24) კაცია II (1744 — 1788).

25) გრიგოლ (1788 — 1804).

26) მანუჩარ II, ძმა იყო გრ დადიანისა, მთავრობდა 1791 — 1796 წ.

27) ტარიელ (ტაია), 1802 წელს იჯდა დადიანად. შემდეგ გააგდეს.

28) ლევან V (1804 — 1840) გარდაიცვ. 1846 წ. 30 ივლისს. დაკრძალულია მარტვილის მონასტერში.

29) დავით (1840 — 1853), უკანასკნელი მთავარი სამეგრელოსი, დაკრძალულია მარტვილს

ებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში დაწინაურდა მისი ძმა ვედომოსი, რომელმაც მიიღო ჭყონდილობა. ძმის დახმარებით ჩქარა კაციაც გაძლიერდა. იგი განდა ლეჩხუმის მებატონე და იმერეთის მეფის ბაგრატ III ვეზირი. ჭყონდიდელი ვედომოსის რჩევით კაცია უახლოვდება ლევან III დადიანს, რომელმაც მას უბოძა სალიპარტიანო და თავისი ვეზირობაც. უკანასკნელი დადიანის ლევან IV დროს არეულობამ და შფოთმა სადადიანოში მიიღო მწვავე ხასიათი, კაცია ამ გარემოებით სარგებლობდა, ამხოცა წარჩინებულები და თვითონ შეიქმნა სამეგრელოს ფაქტიური მმართველი. კაციას შემდეგ მისმა შვილმა გიორგიმ დაიჭირა სალიპარტიანო და იგი მართავდა მთელ სადადიანოს. მაგრამ გიორგის ჩქარა აუშხედრდნენ მისი შვილები, უფროსმა ბეჟან ჩიქვანმა იმერეთის მეფეს გიორგი VI სთხოვა დადიანობა და შეაძლია მას 4000 მარჩილი, მეფემ გამოილაშქრა ოდიშზე და გააბატონა ბეჟანი, რომელმაც მიიღო დადიანის წოდება 1715 წელს.

II.

როსტომ ჩიქოვანი

როსტომი იყო ძე თ-დის გიორგი ჩიქოვანისა, რომელიც მსახურებდა მეგრელიის მთავრის გრიგოლ დადიანის სახლთუხუცესად. ესევე გიორგი იყო, რომელმანც ერთად მთავარ გრიგოლთან ფიცი მისცა რუსეთის მეფეს საქვეშევრდომო საერთოგულოდ 1803 წ, და ხელი მოაწერა ფიცითი ფურცელზედ.¹

დედა როსტომისა (მეორე ცოლი გიორგისა) იყო აფხაზეთის მთავრის შარვაშიძის ასული—ასტანდარ, რომელიც იყო დისწული მეგრელიის მთავრის კაცია დადიანისა; ასტანდარ უწინ ცოლად ყოლია თავადს ხახუ ჩიჩუას, ხოლო დაქვრივების შემდგომ წამოუყვანია მთავარს ბიძა მისს კაციას თავის სასახლეში და ცოლად მიუთხოვებია გიორგისათვის (ესე ზემოთქმული ყოველივე სჩანს წერილობით საბუთებიდან).

გიორგი ჩიქოვანი მამა როსტომისა, გარდაიცვალა 1804 წელს.

როსტომი იყო გიორგის მეოთხე ვაჟი-შვილი, რომელიც დაბადებულა 1767 წელს; ეს გარემოება უფრო იმით აიხსნება, რომ როსტომი გარდაიცვალა 1854 წელს შობიდან 87 წლისა.

როსტომმა ქართული წერა კითხვა ისწავლა თავის სახლში, მშობლებთან.

ცოლი როსტომისა იყო იმერეთის თავადის დავით მიქელაძის ასული—გულქან. შვილები ყავდა სამი ვაჟი: ლევან, ტარიელ და დავით, რომე თავან დღეს ტარიელიდაა ცოცხალა. (მიმრქმელნი წმიდის ემბაზიდან ლევან როსტომის ძისა იყო მთავარი დადიანი ლევან, ხოლო დავით როსტომის ძისა მიმრქმელი იყო მთავარი დავით; მთავრებმა თავთავისი სახელი დაარქვეს ნათლულებს).

პირველი შვილი როსტომისა ლევანი სწავლობდა ტფილისის იმ დროის საკეთილშობილო (გიმნაზია) სასწავლებელში, სწავლის

¹ სიტყვიერი გარდმოცემით გაგვიგონია, რომ სახლთ-უხუცესი გიორგი იყო სარდალ-მოურავიც გრიგოლ დადიანისა.

დამთავრების შემდგომ სამსახური დაიწყო სამხედრო ნაწილში, სადაც მიიღო გვარდიის პორუჩიკობა, ხალხი შემდგომ დავით დადიანის თხოვნით გარდმოაყვანილ-იქმნა (პრიკამანდიროვკა) მასთან უფროს მოხელედ (ჩინოვნეკად) საკუთარის მინდობილებსა; მუსიკა ძლიერ უყვარდა ლევანს და კიდევ მშვენივრად უკრავდა ფორტოფიანოს, სკრიპკას, გიტარას და სხვ. ლევანი გარდაიცვალა სიყმაწვილეში, შობიდან 33 წლისა, 1852 წ.

მეორე შვილი როსტომისა ტარიელ იყო მაშინდელს რუსის მთავრობის სამსახურში; ჩინი ქონდა არმიის კავალერისა, დანიშნულ იყო ქუთაისის გუბერნატორის კანცელარიაში. მესამე შვილი როსტომისა დავით იყო მექონი მილიციის ჩინისა, მსახურებდა მთავრინა ეკატერინას მმართველობის დროს თანაშემწედ მაზრის უფროსისა (ნაჩალნიკის) ერთს სამაზრო დაწესებულებაში.

როსტომმა დაიმსახურა რუსეთის ჩინი—შტაბს კაპიტნობისა და ორდენები: ვლადიმერისა, ანნასი და სტანისლავისა სხვადასხვა ხარისხის. როსტომი იყო მშვენიერი შეხედულების ქერა კაცი, ტანად ახოვანი, მაღალი და სრული, თუმცა კოჭლი იყო, მაგრამ შესახედაობა—სწორე და უტყუარი, სახე წმიდა, ფართო შუბლი და ღამაზი მსხვილი თვალები, ეს ყოველივე შთაუწერგავდა მნახველს რიდას და პატივისცემას მისდამი.

მისი სამსახურის პირველად დაწყების წელს ნამდვილად ვერ აღვნიშნავთ; ვიცით კი: რომ როსტომის საჩინო თანამდებობანი იწყება ლევან დადიანის მთავრობის დროიდან.

მთავრის ლევან დადიანის საბუთებიდან, ბოძებულის როსტომისადმი, როგორც სჩანს 1819 წელს როსტომი იყო „მიღვიანბეგად სრულიად სამეგრელოსა“, (ამ ლექსით სწერია თითონ საბუთში) და მსახურებდა ამ თანამდებობაში 1838 წლამდე; ამ უკანასკნელს 1838 წელს 11-ავგისტოს დაინიშნა სახლთ-უზუცესად მთავრის ლევან დადიანის სასახლისა; ამ დროიდან სამსახური განაგრძო სასახლეში და განაგებდა ყოველ შინაურს და გარეშე საქმეებს ვიდრე სხვა უდიუხის ადგილი არ მოელოდა მას. უკანასკნელად 1847 წელს 1-ს მარტს დანიშნულ იქმნა მთავრის დავით ლევანის ძის დადიანისაგან თავმჯდომარედ მეგრელების უზენაესის სასამართლოსა. მთავრის „პრიკაზ“ში მოხსენებულია ესრედ: „თქვენ, ვითარცა დიდის ხნის ნამსახური და ერთგული ჩვენის სამთავრო სახლისა და ცნობილი როგორც ჩვენგან ისე სრულიად ჩვენის სამთავროსაგანაც

დიდ მისანდო და სამართლიან პირად, აღვირჩიეთ ღირსეული და სათანადო ადგილიცა და დაგნიშნეთ ჩვენს სამთავროში უზუნაესი სასამართლოს მსაჯულთ-უზუცესად და თან ბოქაულთ-უზუცესად. “ ეს მოწერილობა, რომ მიიღო როსტომმა ორის თანამდებობის ერთად მიღებაზედ ვარი ჰყო და მოხსენებით შევიდა მთავართან და სთხოვა: რომ ბოქაულთ-უზუცესად სხვა აღმოერჩიათ; ამასთანავე როსტომი მადლობას სწირავდა მთავარს ასეთი ღირს-შესანიშნავი ყურადღებისათვის მისდანი და პირდებოდა შეძლებისადაგვარად შეეწირა თავი თვისი მთავრისა და მისის ერის სამსახურად. ეს კიდევ აღასრულა ღირსეულად. ამ თანამდებობაშიდ სამსახურის დროს, როგორც ყოველთვის, აქაც უმეტესი შესანიშნავი ენერგიული და სამართლიანი თვისებანი გამოიჩინა როსტომმა, რომელიც შერჩა მისი სიკვდილის დღემდე—1854 წლამდე.¹ ბოქაულთ-უზუცესად მთავარმა დავითმა დანიშნა მისი ძმა კონსტანტინე, როსტომის მაგიერ

— როსტომის სხვადასხვა სამსახურის ყოველს დროს, როგორც პირველში, ეგრეთვე შემდეგშიაც—მისი მოქმედებაში, მსჯელობაში, ლაპარაკში, წერაში; კერძოდ გინა საზოგადოდ ყოველს დროს აღინიშნებოდა სიწრფელე გულისა, ენერგიული თვისება სულისა, გამჭრიახი გონება, მიუდრეკელი და ჭეშმარიტი სისწორე-სიმართლე. ესენი შეადგენდენ მისს თვისებასა, ეს ღირსება იზიდავდა მისდანი ყოველს პირს პატივისცემისა და სიყვარულის გრძნობით.

ყოველი იმ დროის კაცი—მამად, მზრუნველად და კეთილის მყოფელად ხადიდა როსტომს თავისი საჭიროებაშიდ და საზოგადოდ მოყვსურს მოვალეობაშიდ.

როსტომს სძაგდა უდიერი, მცონარე და დაუდევარი. ასეთ პირს შემთხვევის დროზედ არიგებდა, ამხილებდა და ამცნებდა—თუ ვითარ უნდა იქცეოდეს კაცი ცხოვრებაშიდ—სულიერად გინა ხორციელად, კერძოდ გინა საზოგადოდ, კიდევ უნაყოფოდ არ ჩაივილიდა ეს მხილება, ვინაიდგან ზოგნი თავით თვისით ჩაინერგავდენ ამ კეთილს მცნებას გულში და ზოგნიც (როსტომისადმი) მორიდებისა და კრძალვის ძალით ეჩვეოდენ კეთილის გზისკენ მიდრეკილებას. მთავრები მეგრელიისა ყოველთვის განსაკუთრებულის ყურადღებით და პატი-

¹ ზემოთქმულნი თანამდებობანი როსტომისა და ჯილდო რუსეთის ხელმწიფისა ყოველივე წერილობითი საბუთებიდან აღინიშნებიან.

ვისცემით ვპყრობოდა როსტომს, როგორც მისანდო და საჭირო პირს სამთავროში და პირველი ადგილიც სასამართლოებში როსტომს ვჭირა.

ძვირად, სულ ძვირად თუ მოხდებოდა, რომ როსტომის განაჩენზედ ვინმეს უყაბულობა განეცხადებინოს; ყოველი მართალი პირი იწვევდა მის წინააღმდეგს როსტომის სამართალში იმ დარწმუნებით, რომელ მასშიდ იბოვიდა ჭეშმარიტს სამართალს. მოხუცობდა ისეც, რომ მტყუანი პირი ხშირად გამოუტყდებოდა თავის დანაშაულში მოსარჩლეს, ოღონდ კი როსტომთან არ მიეყვანათ განსასჯელად. იცოდა მან, რომ როსტომი არ შეარჩენდა მას სიმტყუნეს, მისი განაჩენი სიმართლის წყაროდან ნაპკური იყო და მისი ნაშნეფი ყველას ერგებოდა თავის დროზედ-რიგ-რიგად. ეხლაც იმ დროის პირები ფიცით დაგარწმუნებენ, რომ როსტომი პირველის შეხედვისთანავე იცნობდა მართალს და მტყუანსა და მისთვისაც შიშობდენ უმართლონი მასთან წარდგომასო. ასე იტყოდენ: „მისს (როსტომის) თვალეში ნათელი არ დაიფარება და მტყუანი დაუსჯელად თავს ვერ დაახწევსო“.

როსტომის პირადმთქმელობა და სიმართლეში მოურიდე-ბლობა ყველასთან ყოველს საქმეში თანასწორად იჩენდა თავს, ვინც უნდა ყოფილიყო. მოხდებოდა ხოლმე ისიც, რომ თითონ მთავრებს, რომლის ჭეშმევგრდომი თვით იყო, მოურიდებლად ეტყოდა, ამხილებდა მათს შეცდომას გინა უსამართლობას და ეცდებოდა დაჩაგრულთათვის სიმართლის კარი გაეღო; მისთვის სულ ერთი იყო ვინც მასშიდ საჭიროებდა, — ნათესავი, ნაცნობ-მეგობარი, გინა კერძო პირი, რა გინდ სხვა ჯურის ყოფილიყო, როდესაც საქმე სიმართლეს მოითხოვდა. აი, აქ, — ამ მართლის კვალზედ მსვლელს დაინახავდით მას თვისის განაჩენით. პირადი პატივისცემა, ჯილდო, მისი მხრით მაშინ ერგებოდა კაცს, როდესაც ამას დაიმსახურებდა, ესე იგი თუ დაიცავდა თავს რიგინად და დაინახავდა მიმართულს კეთილის გზისკენ. კერძო ყურადღება მოყვასისადმი — ნათესაობაში და მეზობლობაში მისი სულის თვისება იყო: ეწეოდა ღარიბ-გაჭირვებულს, ქვრივსა და ობოლს და მთელი მეზობლობა და მისი ახლობლნი ხომ მისით იბრუნებდნენ სულს კერძო ცხოვრებაშიდ.

როსტომი ითვლებოდა იმ დროში კარგი ყმა-მამულის მექონე მებატონედ; ყოველი დიდ კაცობა — მაღალწოდებისა — სასულიერო გინა სამოქალაქო, შემოღრული მეგრელიაშიდ სტუმრად გინა საქმი-

სთვის—უბოლოდ როსტომს ესტუმრებოდნენ, ხშირად საქმეც მოითხოვდა, რომ მასთან მისულიყვნენ, მაგრამ უფრო მისთვის დადიოდნენ მასთან, რომ სტუმართ-მოყვარე კაცი იყო და კარგი ოჯახიც ჰქონდა, სათნოების გულით მიიღებდა და ღირსეულადაც დაუხვდებოდა. მთავრები მეგრელიისა, გურიისა, აფხაზეთისა და სვანეთისა ხომ ხშირი სტუმარი იყვნენ როსტომისა (ამას ხელს უწყობდა ხანოგადობა, რომელიც როსტომისა სახლს ახლო უვლიდა).

როსტომის სახლი შეძლებულ ოჯახად ითვლებოდა მეგრულიაში და ცხოვრებაც მორთული ჰქონდა მაშინდელი დროის ბატონურის წესწყობით; ყავდა თავისი მოურავი, გამგებელი სახლისა, შინაყმა (მზღებელი ესენი იყვნენ როსტომის აზნაურები) ხელოსნები და ქეშიკები, ხოლო ამათი ხელქვეითნი სასახლის მოსამსახურენი ორმოცზე მეტი კაცი.

როსტომს, როგორც კარგ დროის მექონს, მთავართაგან მისაზრდა პირს—შეძლო კიდევ ბევრი შეეძინა ნივთიერად, როგორც მთავრებთაგან ეგრეთვე კერძო პირებთაგანაც, მაგრამ შეუძლებელი საქმე იყო „უწყსრიგო და უზამსი“ (როგორც თვითონ იტყვოდა ხოლმე) ვისმესაგან ესარგებლნა. ხშირად ესეც მომზდარა, რომ როცა რომელიმე მთავარი წყალობას შეაძლევედა (სოფლებს, მცხოვრებთ) მაშინ მოახსენებდა როსტომი: „ბატონო მე ღვთისა, და თქვენის წყალობის კმაყოფილი ვარ, სხვანიც არიან, რომელნიც საჭიროებენ თქვენს წყალობას და ყურადღებას, უმჯობესი იქნება იმათ უბოძოთ და სხვებიც თქვენი შევრდომნი უფრო მადლობენი და ერთგული მოსამსახურე გეყოლებიანო“ (ეს სიტყვები ეხლა ვგონებ არავის მოუვა თავში, რადგან ეს ძველებური დიდებული ხასიათი „დრომ წაიღო და ჩაყლაპა.“) მართალია, როსტომს ბევრი რამ შეუძენია მთავრების წყალობა—გლეხები და მამული, მაგრამ, გარდა პირადი ერთგულებითი სამსახურისა სამაგიეროდ ნივთიერი სამსახურიც დიდი მიუძღოდა მთავრის სახლისადმი და ამისდა მიხედვით აჯილდოვებდნენ მას.

როსტომი, როგორც ვიცით, უსწავლელი კაცი იყო, მაგრამ ვახტანგ მეფის კანონი საფუძვლიანად შესწავლილი ჰქონდა და „ვეფხვის-ტყაოსანი“ ესე ქართუელთა ერის დიდება და თავმოწონება წიგნი—ზეპირად იცოდა თითქმის; ეს ისე უწყობდა ხელს მის მოქმედებას მწერლობაში, (თუმცა მისი ხელნაწერი ძნელი ამოსაკითხავი იყო) საფუძვლიან განაჩენში, წყობილს და წუნდაუდებელს სიტყვებში, რომ

ვისაც ზნდა გარდაეკითხა იგი—ყოველი მცოდნე პირი დასაზავდა როსტომს ნასწავლ კაცად და ღრმა ჰაზროვნების მექონად. მისი განაჩენის შერყევა ცოდვად ითვლებოდა ხალხში, რადგან დარწმუნებული იყვნენ, რომ სიმართლეზე იყო დამყარებული. ძვირად თუ მთავრები შეეხებოდნენ განაჩენის დარღვევას, და, თუ მოხდებოდა ისრეთი—ისიც ძლიერ იშვიათად.

მომხდარა ესეც: ვილაც სამთავრო აზნაური უჩიოდა მამულს ხაზინას—მთავარს. საქმე განიხილა უზენაეს სასამართლომ და განაჩენი დაადგინა როსტომის აზრზე: მამული გამოირიცხა ხაზინიდან, ჩემოერთვა მთავარს და დაუბრუნდა მომჩივანს სასამართლოს განჩინებით. საქმე, როგორც წესი ითხოვდა, წარუდგინეს მთავარს ხელმოსაწერად და დასამტკიცებლად. მთავარმა არ დაამტკიცა განჩინება და წერილობით დაუბრუნა როსტომს. მთავარი სწერდა: „ამ განაჩენს ბრალი ედება ხაზინის ზარალისა, ავისათვის მოგანდობთ თქვენ და გთხოვთ, ამ საქმეს კარგათ დახედოთ, დაკვირვებით გაარჩიოთ და თქვენი აზრი მომახსენოთ მეო“. როსტომმა, როგორც მიიღო ეს წერილი მთავრისა დაუყოვნებლივ მისცა პასუხი: ამ საქმეს დავხედეთ დავაკვირდით და გავარჩიეთ, სამართალმა სადღო მამული არგო მომჩივანს, და უკეთუ თქვენის უფლებით ჩამოართმევთ ეგ თქვენი საკუთარი ნება იქნება და არა—სამართლისაო. ამის შემდეგ ამაზე საქმე არ შემდგარა, განჩინება მოვიდა თავის ძალაშიდ.

ხალხში საზოგადოდ ისე გავრცელებული იყო ქება-დიდება როსტომისა, მისი განსხვავებულის სამართლიანი მსჯელობისა და კეთილდღეობისათვის, რომ მეგრელებმა ლექსიც კი შეთხზეს თავიანთებური ენით როსტომის მოსამართლეობაზედ.¹

ეს, იმ დროის წრფელი გულის გამოწახატი სიტყვები, კიდევ დარჩენილია აქამომდე. დღესაც, მოხუცი იმა დროისანი ამ სიტყვებს (ლექსს) სიხარულით და თან ოხვრითაც იგონებენ მათდა თავმოსაწონებლად, რომ პირველს ხანებში მათ ოქროვან დროს მსახურებდნენ ოქროს პირი კაცებიც.

როსტომი, დროზედ ხუმარიც იყო, რომელშიდაც ყოველთვის აზროვანი სიტყვები გამოითქმოდა. მოაზრებული სიტყვები ხომ ხანდაზუმელად და დაუბრკოლებლად ამოსდიოდა პირიდან. ეს ნიჭი

¹ ეს ლექსი იხილეთ ამავე წიგნის 127 გვერდზე.—რედ.

იმას ბაღნობიდან დაჰყვა; თვით მთავრის გრიგოლ დადიანის დროსაც კი (მაშინ ყმაწვილი იყო) ხშირად გამოიჩინდა თავს ასრეთის ნიჭით ამხანაგობაშიდ. ხანდისხან ბატონი გრიგოლიც განკვირდებოდა როსტომის ნიჭიერად წარმოთქმულს სიტყვებზედ, ამისათვის ხშირად უბრძანებია კიდევ, რომ ეს ყმაწვილი (როსტომი) თავის დროზედ სასარგებლო კაცი გამოადგება ქვეყნისთვისაო, — აი, ამ წინასწარმეტყველებამ მთავარი გრიგოლისამ კვალიც იჩინა და კიდევ ამ გზაზე დააყენა როსტომი; მისი ამ ქვეყნიერი ცხოვრება შეიქმნა ყველასათვის სასარგებლო და კეთილსახსოვარი. ¹

სხვათა შორის ამასაც ამბობენ: „როდესაც როსტომი და ორი სხვა მდივანბეგები... ერთად არჩევდნენ საქმეს მაშინ ერთი იმათგანი იტყოდა მეორეს — აცა (როსტომს), მეორე იტყოდა — გვაცა (მე და როსტომს) მესამე — კი როსტომი იტყოდა — მაცა, ამ მოსამართლეების სიტყვებს ხალხი ამნაირს მნიშვნელობას აძლევდა: — ბირველის სიტყვაში იხატებოდა რწმუნება და უპირატესობა როსტომისადმი, მეორეში — როსტომთან ერთად აზრის შეერთება — ანუ — მეც ვიყო და მესამის სიტყვაში სჩანდა უფლება და თან რწმუნება — ნდობა ხალხისა და თან დანდობაც თავის-თავზედ; ამ აზრში როსტომი სრულიად მართალი იყო, ვინაიდან მისი მსჯელობა წრფელი, მიუდრეკელი და სწორი და ამ თვისებების გამოაწვევი განაჩენი — რატქმა უნდა — სამართლიანიც იყო“.

მოგვყავს აქვე ზოგიერთი მოსწრებული სიტყვა, წარმოთქმული როსტომისაგან სხვა და სხვა დროშიდ:

1

მთავარს დავ. დადიანს თურმე ჩვეულებად ქონდა ბაყაყის ჭამა, ამას უმზადებდა ერთი ფრანცუზი გვარად „ლეტარი“. ეს ამბავი როსტომმა შეიტყო და ძლიერ იუცხოვა, — მოუვიდა გული და სთხოვა მთავარს, რომ სამსახურიდან გაენთავისუფლებინა, (მაშინ სახლთ უზუცესად იყო). დავითს ეწყინა როსტომის სამსახურიდან გასვლა და გამოკითხა ამისი მიზეზი.

— სახლთ-უზუცესი და მმართველი სახლისა უნდა განაგებდეს სხვათა შორის მთავრის სუფრასაც, და რადგან მე ბაყაყების ულუ-

¹ როსტომმან საჩინო თანამდებობაშიდ ემსახურა მთავრებს. და მისს ქვეყანას — ორმოც წელიწადზედ მეტი.

ფის გამრიგედ არ გამოვდგები ამისათვის ვანებებ თავს სამსახურსო.
ასეთი წესწყობილებისათვის სხვა უფრო გამოვადგებათო, უპასუხა
როსტომმა.

2

მთავარმა დავითმა კითხა როსტომს: „როსტომ, მეცნიერები
ამბობენ, რომ მზე გაჩერებულია და ქვეყანა ბრუნავსო, ამაზე რას
იტყვიო“. როსტომმა შეხედა იქვე მდგომს თავადს ქოჩაჭიძეს და
სთქვა: მართალი უნდა იყოს სწორედ, მართალიო.

—ბატონო, ჩემს სახლში (გორდში) ყველას აციებს ეხლა და
ჭალადიდელი კი ასე მრთელად არისო, გავს რომ ჩვენი გორდი ეხლა
ჭალადიდში უნდა იყოს მოქცეული და ჭალადიდი კი, გორდშიო,—
მოახსენა როსტომმან.

3

დადიანი დავით მინდვრათ—ცაცხვის ჩრდილში დაბრძანდა.
აქვე ახლდნენ როსტომი და სხვა თავდაზნაურობა. ბაყაყი ხეზედ
გასულიყო და ყიყინებდა. იქვე მყოფმა თ. გ. ფალავამ სთქვა: რამ
გაიყვანა ეს ოხერი ამ დიდ მაღალს ხეზეო.

—როსტომმა წამოიძახა: გაჭირვებამო.—

მინდორზე არ დააყენა კაცმა და წყალში არ ჩააყენა, დასდევ-
ნენ საწყალს და ხეზედ გავიდა თავის საშველადო, უთხრა რო-
სტომმან.

დადიანი მიხვდა რისთვისაც ამბობდა ამას როსტომი და
გაეცინა.

4

მთავარს დავითს ყავდა მდივნად „ივა-ბერი“, გვარად ხოშთა-
რია. ეს ბერი ცუდი თვისების იყო, ხშირად ასმენდა მთავართან
მოსამსახურე პირებს და როსტომის საყვედურსაც კი ეტყოდა თურმე.
ეს გარემოება როსტომმა იცოდა და ამისათვის არ იყო კმაყოფილი
ივა ბერის, რადგან ცუდ ხასიათის კაცად იცნობდა. აღდგომა დღეს,
როდესაც მთავარმა დავითმა განსხვავებული და შესანიშნავი დღესა-
სწაულობა იცოდა, აქ შემოკრებული იყვნენ დიდი საზოგადოება
სხვა და სხვა მხარისა. სხვათა შესაქცევართა შორის იყო ამართული
ყაბაჩიცი, ვინც ყაბახს ჩამოიღებდა საჩუქრად დიდი სირმის თასს
მიოღებდა.

ბევრი ესროლეს ყაბახს, მარა ვერ მოახვედრეს. როსტომმა მოატანია თავისი თოფი, გატენა, ესროლა და ყაბახი ჩამოიღო. ყველამ მიულოცა გამარჯობა როსტომს. შემდგომ წარსდგა მთავართან იმ იმედით, რომ ისიც „ვაშა“-ს ეტყოდა და გამარჯობას მიულოცავდა. დავითმა იოხუნჯა, შესძახა როსტომს: „როსტომ, ვგონებ მარცხად მოგივიდა ყაბახის ჩამოღება“.

—მარცხი ის იქნებოდა, რომ ყაბახს აცდენოდა და ივა ბერს მოხვედროდაო, უპასუხა როსტომმა.

5

როსტომი იჯდა მთავარ დავითთან სადილად. შემოიტანეს „ზაკუსკა“ ბოსტნეულით. სადილის შემოტანამდის ამას შეექცნენ სხვები და როსტომი კი ელოდა ხორცეულ საჭმელს. ბოლოს, მოთმინებიდან გამოსულმა დაუძახა თავის დალაქს, მთავარმა კითხა რათ გინდა დალაქო.

—ბატონო! მე ბალახს არ გიახლებით და ჩემს ჯორს მაინც გაუგზავნიო, უთხრა როსტომმან. დადიანს გაეცინა და ბრძანა—სადილი მოერთმიათ. სუფი შემოიტანეს, ყველამ გულიანად შეხვლიპა წვენი და გადავიდნენ მეორე პორციაზედ. როსტომს ჯერ ვერ გაეთავებინა სუფი და კითხა კიდევ დავითმა: როსტომ, რას შვრები, რატომ არ მიერთმევ სუფსო.

—თქვე, დალოცვილო, უშველებელ ტბაში ორი ნაჭერი ხორცი ჩაუგდიათ, მოგეხსენება გლახა ქვეითი გახლავარ, ესდღე ამ ტბაში ხორცს მარა ვერ დავიჭირე და იმას შვერჩიო—მოახსენა როსტომმან. მთავარმა, სხვა არჩეული საჭმელი მოართმევინა როსტომისათვის.

6

მთავარმა ლევან დადიანმა გასცა ბრძანება, რომ ჩემს სამთავროში ყაბალახი არავინ დაიხუროსო. სამაგიეროდ „ფაფანაკი“ ან „ბოხოხი“ უნდა დაეხურათ. დუტუ მანუჩარის ძე დადიანი (ბიძაშვილი მთავრის ლევანისა) გარდაუდგა ამ ბრძანებას;—მას და მის მზღებლებს ყველას ყაბალახი ეხურათ. ეს მთავარმა შეიტყო და მეტად გულმოსული იყო დუტუზედ. ერთს დღეს,—სასახლეშიდ მოიყვანეს დუტუც. ყველას ჰგონია, რომ დაუსჯელად ვერ გადაურჩება მთავარს დუტუო. როგორც, დაინახა დუტუ მთავარმა, მივარდა განრისხებული და უბრძანა: როგორ გაბედე ჩემი ბრძანების

გარდამავლობაო“. ასეთი გულმოსრულ კითხვანედ დუტუმ შემკრთა-
ლად მოახსენა: „ბატონო, ქუდი მე არ მქონდა, რა უნდა მექნა,
ყაბალახი მიტომ მეხურაო“ როსტომმა ვერ მოითმინა ასეთი უსა-
ფუძვლო პასუხი და უცებ უთხრა დუტუს: თქვე დალოცვილთ, ხომ
იცი სიცრუეს მოკლე ფეხები აქვსო, სხვა არა იყოსრა, ეს თქვენი
ყაბალახი ხომ ასე ფართეა, დაგეჭრა და თორმეტი „ფიფანაკი“
გამოვიდოდაო. მთავარს როსტომის სიტყვებმ ღიმილი მოგვარეს,
გაბრუნდა და სახლში შევიდა, იქ გული მოიღმობიერა და დამნა-
შავეც გარდურჩა სასჯელს.

7

მთავარმა დადიანმა ლევანმან საქართველოს მეფეთან გაგზა-
ვნა საქმის გამომოსალაპარაკებლად როსტომი და სხვა წარჩინებული
პარები. მეფემ პატივისცემით მიიღო სტუმრები და რიგიანის პასუ-
ხით გამოისტუმრა. კარის კაცებმა როსტომი—როგორც კოჭლი,
აიხირავეს და ერთმა იმათგანმა დაილაპარაკა: „ეს კოჭლი რომ
გამოუზავნიათ უთუოდ დადიანს კაცი არა ჰყოლიაო“. როსტომმა
ყური მოკრა ამ სიტყვას და უთხრა: „კაცები კიდევ კაცებთან არიან
გაგზავნილიო და მე აქ, თქვენთანაო“.

აქვე, სხვა შემთხვევაშიდ ბევრი რამ ილაპარაკეს მეფეზე
და დადიანზედ სტუმრებმა და მასპინძლებმა. ერთმა ქართლელმა
ჰკითხა როსტომს: თქვენი მთავარი რას ნადირობსო.—დადიანი ნადი-
რობს დრო-დროთი ირემს, შველს, არჩეს, ტახსო, უპასუხა როსტო-
მმან. ქართლელმა დაცინვის კილოთი უთხრა: „მე რომ ტახი ვიყო და
თქვენს დადიანთან დამსვა, რას მიზამსო?—.... გაქმევს, სხვა რა პატი-
ვისცემის ღირსია ღორიო, უცებ მოუჭრა სიტყვა როსტომმა და გა-
შორდა.

8

მთავარი ლევან გარეთ აივანზედ იჯდა და თან ახლდა რო-
სტომი. ორი უცხო კაცი ამოვიდა აივანზედ, მთავარს სალამი მისცეს
მდაბლად და როსტომს გულზე ეამბორნენ. როსტომს გაუკვირდა
იმათი მოქვევა და კითხა, ვინ ხართო.—თქვენი გამზრდელები განლა-
ვართ, ხუბუტიები, მიუგეს იმათ. როსტომმან უცებ უპასუხა: უმა-
ღური გამყოფათ ღმერთმან—შუაძვალი მოგიმტვრევიათ ჩემთვისო¹

¹ როსტომს გამზრდელის სახლში ქონდა ფეხი ნატკენი, აკვა-
ნში ჩაკვრის დროს.

და რანაირი გამზრდელობა არის ესაო და წაიყვანა კი თავის ბინაში. მთავარი სახლში გაბრუნდა და დედოფალსაც კი უამბო ეს სასაცილო შემთხვევა.

9

ქართული
ენათმეცნიერება

მთავარი გრიგოლ დადიანი და სასახლის კარის კაცები ბაა-სობდენ. აქ, სხვათა შორის იყვნენ ოტია ჯაიანი და სიკო კორძაია. მთავარმა ბრძანა, რომ ძველოდესმე ისეთი უსჯულოება ყოფილა, რომ კაცები—მიცვალებულს სჭამდენ თურმეო, მაგრამ თავისი სახლის მკდარს იმავ სახლში მყოფი არ სჭამდნენ, მეზობელს გაუგზავნიდა, ასესხებდა და ისინი შესჭამდნენ, სამაგიეროშიდ, როცა მეზობელი მოკვდებოდა გარდაუზნდიდენ, მაგიერს მკვლარს გამოუგზავნიდნენ. აქვე როსტომიც იდგა და უყურებდა (მაშინ ყმაწვილი იყო). ეს რომ გაიგონა როსტომმა დაილაპარაკა: რამდენი უსამართლობა გაეროდა ამ აღებმიცემობაშიო. მაშინ მთავარმა კითხა როსტომს; რა სთქვი ყმაწვილო, რაზე ამბობ მაგასო? როსტომმა გარდახედა იქ შემო-კრებულთ და მოახსენა მთავარს: „ბატონო! მე რომ ოტია ჯაიანი მომიკვდეს და გავასესხო და სამაგიეროდ სიკო კორძაია გამომიგზავ-ნონ არ მივიღებო, ეს ნამეტანი ზარალიც იქნება და უსამართლო-ბაცაო“.¹ მთავარს გაუკვირდა ყმაწვილისაგან ასეთი შენიშვნა და გაეცინა კიდევ.

10

როსტომის მსაჯულთ-უზუცესობის დროს, დაუცბრომელ ქუ-რდად შენიშნულ იყო ა. ჯაიანი, რომელსაც მთავრობა სდევდა ავკაცობისათვის. ერთს დღეს როსტომმა გარდინხედა თავისი სახლი-დან მდინარე ტეხურის პირად, ² რომელიც ძლიერ მომატებული იყო, დაინახა ვიღაც მისცურავდა ცხენით ამ საოცარს აღელვებულს წყალში დიდის გაჭირვებით აი აგერ წაიქცევა და აი აგერაო. როცა გაიგო როსტომმა თავისი მოურავის ფ. გუგუნავასგან, რომ ა. ჯაიანი არისო, მაშინ შესძახა მდინარეს: „აბა ჰა, ტეხურო! გამოიჩინე სასწა-ული, ნუ გადაარჩენ ამ ბოროტს, დააბრჩევე, მოსპე ეს ქვეყნის მტერიო“. ამ დროს კიდევ გასცურა მგზავრმა კიდევში და გაქუსლა თავისი ცხენი.

¹ ოტია ჯაიანი იყო მაღალი და სრული ტანის კაცი, სიკო კორძაია კი პატარა ტანის იყო.

² მდინარე ტეხური უვლიდა როსტომის სახლის გვერდით.

როსტომმა მწარე სიტყვებით შეუტია მდინარეს:

„შე უსამართლოვ, ბერს ახრჩობ, მონაზონს ახრჩობ ¹ და ეს ქვეყნის მავნებელი რათ გადაარჩინე, რათ არ მოსპე სხვების სამაგალითოდ“, და გულმოსული ესროლა თავისი ჯოხი მდინარეს.

11

როსტომმა ცოლი შეირთო, თავადის მიქელაძის ქალი. დიდი ქორწილი გადაიხადა. ქორწილში დაესწრო მეგრელიის მთავარი და სხვა წარჩინებული პირები, როგორც სამეგრელოდან ისე გარეშე ქვეყნებიდანაც. მეორე დილას როსტომს წინ შეხვდა დიდი ნიკო დადიანის „სიმონა გლახა“, სიმონამ კითხა: „როსტომ, კიდე კოქლობო? — შე სულელო, თურმანიძე ² კი არ შემირთავს, მიქელაძის ქალი შევირთეო, უთხრა როსტომმა.

12.

როსტომს აფხაზი ესტუმრა. მიიღო როგორც სტუმარი და პატივი სცა. შემდგომ გაცნობისა აფხაზმა ჩვეულებრივად დაუძახა როსტომს: „ვო, როსთო, ანბეე—შვანბეე (როსტომ, ანბავი რა იციო).—როსტომმა ჩაილაპარაკა: მოგეცა ღვთის წყალობა, დადიანის საიდუმლოებანი მე შენ გიამბოო. მერე უამბო როსტომმა: „ქურდობა-მტაცებლობას თავი დაანებეთ, ცხოვრება კაცური იქონიეთ და აი საჭირო ამბავიც ეს არისო, როცა ასე მოიქცევით, ყოველი რიგიანი კაცი თქვენი მადლობელი და პატივისმცემელი იქნებაო“. შემდგომ სტუმარმა კითხა თავისი „მაყალეს“—(მხლებელი—ამხანაგი) „ჩქიმი ბარგი სოჩვი“, (ჩემი ბარგი სად შეინახეთო). როსტომს ეს ბარგი ხურჯინი ეგონა და უბრძანა მსახურს სალაროშიდ შეეტანათ და იქ შეენახათ, მაშინ აფხაზმა უჩვენა თავისი ლეკური, რომელსაც ბარგს უწოდებდა. ამაზე კი გაეცინა როსტომს და უთხრა: „შე კაი კაცო, პირველ საკეთილშობილო იარაღს—„ლეკურს“, რომ ბარგს ეძახი, სხვა რაღა დაგრჩენია უკეთესი სავაჟაკო კეთილშობილსაო.

¹ ანის წინა დღეს ერთი ბერი და ერთი მონაზონი დამხრჩვალიყვნენ ტეხურში.

² თურმანიძენი იმ დროში გამოჩენილი ექიმები იყვნენ.

306 რომელ გვირღვია მოხსენებული.

- არლოვი—33.
 ანჯაფარიძე გრიგოლ—34.
 ალექსანდრე I, 47, 49, 50, 52.
 ალექსანდრე IV—50.
 ალექსანდრე II—52.
 ანასტა (ბერძენი)—63.
 ახვლედიანი თეიმ.—66.
 აფაქიძე—72.
 აფაქიძე ბეჟან—85.
 აკოფოვი—107.
 აგიაშვილი თეიმ.—114.
 ახვლედიანი ანტ.—114, 118, 124.
 ასათიანი ოქროპირ—124.
 აფაქიძე გუთუ—127.
 აფაქიძე ასლან—135.
 ალექსეევ-მესხიევი დ.—137.
 არხიმანდრიტი ანტ.—144.
 არხიმანდრიტი ზაქარია—144.
 არხიმანდრიტი თეოფანე—145.
 ახვლედიანი გლაზუა—146.
 ათაბაგი—165.
 აფხაზი დავით—15.
- ბებუთოვი ვასილი—3, 4, 76, 92, 95.
 ბარონ როზენი—4, 5, 14, 46, 75, 15, 78, 140, 147.
 ბარონ ნიკოლაი—13, 92.
 ბარათაშვილი ტატო—13.
 ბროსე მ.—29, 45, 57, 70, 74, 106, 114, 138, 165.
 ბესტუჟევი—32.

- ბერ-მონოზანი ბენედიქტე—40.
- ბლუდოვი—45.
- ბატონიშვილი ვახუშტი—45.
- ბატონიშვილი (დადიანი) მანუჩარ—58.
- ბაბინი—58.
- ბატონიშვილი არჩილ—61.
- ბეჭვია—62.
- ბასილაია ბოშია—63.
- ბატონიშვილი (დადიანი) დუტუ—66, 114 177.
- ბერიძე—80.
- ბატონიშვილი ალექსი—114.
- ბატონიშვილი ტაია—114.
- ბორისოვი რომან—134.
- ბასილაია ნიკ.—137.
- ბობოხიძე—146.
- ბედიანი—164.

- გოლოვინი—9, 16, 75, 78.
- გრიბოედოვი ალ.—13.
- გეგეჭკორი ანდრი—29, 33.
- გურიელი გრიგოლ— 33, 65.
- გრიგოლია მერაბ—34, 40, 55.
- გეგელია ბაკიჩია—40.
- გურიელი გიორგი—50.
- გეგელია გიორგი—61.
- განოლა } სვანები—63.
- განო }
- გელოვანი გიორგი—66, 149.
- გაგარინი—69, 153.
- გურიელი დიმიტრი—73.
- გუგუნავა დათა—74.
- გიგინეიშვილი სიკ.—74.
- გუგუშვილი გიორგი—36.
- გუგუშვილი ალ.—86.
- გალიცინი—106.
- გვიჩია—110.

გელოვანი ფარნ.—114.
გაბუნია—118.
გვათუა დავით—119.
გრიგოლია ნიკო—145.
გაწერელია ივა—146.
გუგუშვილი ლომკაცი—146.
გობეჩია გიგო—149.
გურიელი მამია—156.
გურიელი როსტომ—165.
გურიელი გიორგი—165, 166.
„ ვახტანგი -166, 167.
გოჩაძე ფარუხია—166.
გურიელი სიმონ—166.
გურიელი ქაიხოსრო—167.
გოშაძე—167.
გუგუნავა ფ.—179.
გაბლიანი გივი—15.

დადიანი დავით 3—180.
დადიანი ლევან 3, 5, 10, 16, 45, 51, 69, 86, 168, 177.
დადიანი გრიგოლ—3, 6, 54, 56, 58, 70, 79, 156, 160.
დედოფალი ეკატ.—19, 51, 52, 54, 60, 153, 156, 160.
დედოფალი მართა—3, 7, 60, 69.
დადიანი კაცია—4, 61, 63.
დადიანი გიორგი—10, 78, 79.
კიდი-ნიკო (დადიანი)—10, 50, 119, 125, 141.
დედოფალი ნინო—12, 18, 47, 50, 86, 156.
დადიანი ნინო—14, 55.
დადიანი გრიგოლ (მთავარი)—21, 47, 61, 86.
დუბროვინი—31, 116.
დგებუაძე ვეგენი—33, 34.
დადიანი კ.—36.
დადიანი კონსტ. (წიწა)—41, 111, 156, 160, 171.
დადიანი ბეჟან—50.
დადიანი მანუჩარ—61.
დადიანი ნიკოლოზ—53, 55, 60, 138, 157, 160.

დადიანი ნიკ ნიკ—ზის ძე (პატარა)—61.

დედოფალი ანა—61.

დგებუაძე ბეჟან—62.

დადიანი გრიგ, ტარიელის-ძე—66.

დგებუაძე გრიგოლ—66.

დევდარიანი ბეჟუკი—67.

დადიანი პეტრე—79, 118, 124.

დადიანოვი ელიზბარ—80.

დადიანი ოტია—124, 168.

დადიანი მენიკი—127.

დგებუაძე სოლ.—137.

დიმიტრი—137.

დეკანოზი—137.

დგებუაძე სიკო—139.

დადიანი ანდრია—161, 162.

დადეშქელიანი მურზაყან—14, 15.

„ ციოყ—14.

„ დიგორზანი—14, 15.

„ დარეჯან—14, 15.

ერმოლოვი—4.

ერისთავი გიორგი—14.

ესპეხო—16, 17.

ეპისკოპოსი გიორგი—16, 144.

ედემეგვილისა—69.

ერისთავი კონსტ.—70.

ერისთავი რაფ.—89.

ეპისკოპოსი ექვთიმე—144.

ეპისკოპოსი გერმანე—144, 153.

ექსარქოსი ისიდორე—144.

ეპისკოპოსი ზაქარია—153.

ერისთავი შოშიტა—168.

ვარანცოვი—24, 25, 27, 29, 35, 56, 75, 109, 110, 151, 156, 158.

ვასილიევი—60.

ველიამინოვი—129.

თვალთვაძე სამ.—39.
თევზაია ჯარუკია—111.
თოფურია სეხი—119.
თოფურია ქაჭუზია—145.
თურმანიძე—180.
თარხნიშვილი აღ.—14.

ივა-ბერი—13, 32.
იოსელიანი პლ.—49, 50, 138.
იოსელიანი იოანე—50.
ისკანდერ ფაშა—56.
ივანენკო—66, 76, 90, 116.
იაკოვლევჩი—66, 67.
იონა—138.
იოსელიანი ნიკო—146.

კედია—60.
კუხალეიშვილი ბერუკელა—67.
კობახიძე მაიკო—69.
კორსაკოვი—87.
კოცებუ—109.
კოლხიდელი—77, 137.
კორძია ს.—146, 179.
კორძია ზ.—146.
კორძია გ.—146.
კაროლინა—155.

ლატარი—34, 175.
ლარაძე—41.
ლამბერტი არქანჯელო—44, 54, 96.
ლამბია—68.
ლიტვინოვი—107.
ლაშქარევი—108.
ლოლუა ბასა—119, 120.
ლოლუა შტა—119, 120.
ლასხიშვილი ხოსია—167.

- მუხრან-ბატონი ივ.—14, 92.
 მეუნარგია ი.—24, 28, 155, 157.
 მეფე ვახტანგ VI—30.
 მაჰმადი—52.
 მეფე გიორგი XIII—52.
 მიურატი—60, 62, 157.
 მხეიძე პეტრე—66, 120, 123.
 მიქელაძე გლახუა—67.
 მეფე სოლომონ—67.
 მუხრანთ-ბატონი გიორგი—92.
 მორენას—108.
 მაკარაძე—119.
 მიტროპოლიტი დავ.—134, 144, 152.
 მიტროპოლიტი ბესარ.—134.
 მაჭვარიანი დავ.—135.
 მეუნარგია პავლე—137.
 მიმბაში—137.
 მამა ეგნატე—137.
 მიტრიდატი—137.
 მელია—145.
 მიხაილაშვილი ცხაკუნია—148.
 მიხაილაშვილი აბრამ—148.
 მეუნარგია მიხ.—153.
 მიურატი იოაჰიმ—159.
 მეფე ბაგრატ IV—164, 165.
 „ გიორგი III—164, 165.
 „ თამარი—164.
 „ დავით IV—164.
 „ გიორგი V—164.
 „ ალექსანდრე—165, 167.
 „ კონსტანტინე—165.
 „ ლევანი—166.
 „ სიმონი—166.
 „ ვახტანგი—167.
 მიქელაძე დავითი—169.
 მიქავა შტუ.—VII—VIII.
 მაკალათია ს.—IV—XI.

ნესელროდე—15, 46.
ნეიდგარდი—75.
ნიკოლოზ პავლეს-ძე—76, 106, 146.
ნაზირი—137.
ნაპოლეონ I—159.

ორბელიანი გრიგოლ—13.
ორზოლია—3.
ომარ-ფაშა—56.
ოსმანი—62.

პასკევიჩი—4, 5, 103, 133, 146.
პოტოცკი—32, 109.
პრიბილი—41.
პოლოცკევი—53.
პუპი—54.
პრინცესა სალომე—56, 62.
პანკრატიევი—128.

ქორდანია პეხუ—42.
ქორდანია გიორგი—118.
ქოხეფი—58.

რაევსკი—39.
რაისი—54.
როჰანი—63.
რტიშჩევი—129.
რაზმორდუკი—102, 151.

სტალინი—IX.
საბინინი—50.
სმიტტენი—75.
სალაყაია ნიკ.—111.
სკინდირ (იგივე ისკანდერ) ფაშა—123.
საინ-ოდლი ხუშუტ—148.
საზოკია თედო—XI.

ტაციტი—137.

ტიგრან—137.

ფალავა ნიკო.—39, 43.

ფალავა ბათუ—42, 72.

ფალავა არჩილი—66.

ფალავა გახუ—66.

ფალავა სოლომონ—66.

ფრანცუზი სოლომონ—68.

ფალავა დავით—72.

ფალავა გიგო—80, 114, 118, 123, 124.

ფალავა დუტუ—114.

ფალავა ზურაბ—118.

ფალავა გ.—176.

ქავთარაძე—43.

ქიაჩელი დ.—58.

ქუთისოვი—87.

ქირია ქ.—91.

ქოჩაქიძე მაქს.—114, 176,

ქოიავა მაძინია—124.

ლოლობერიძე ბეჟან—167.

ყიფიანი დიმ.—56.

ყიფიანი გოგი—149.

შჩერბინინი—56.

შენგელაია—58.

შარვაშიძე მიხ.—67.

შპრინგელი—139.

შერ-ოღლი ოსმან—148.

ჩიჩუა პეპუ—3.

ჩერნიშევი—5, 16, 27, 128, 158.

ჩიჩუა კაცია—10, 58, 79, 114, 119.

- ჩიქვანი დათა—37, 74, 91, 95, 149.
ჩიქოვანი ალექსი—42, 80, 114.
ჩუბინოვი დ.—45, 50.
ჩიჩუა გიორგი—65, 79, 85.
ჩიქოვანი ივანე—65, 67, 118, 124.
ჩიქოვანი ხოსია—66.
ჩარკვიანი ნ.—67.
ჩიქვანი როსთო—68, 118, 124, 125, 126, 145, 169.
ჩაგუნავა—68.
ჩიქვანი გიორგი—69.
ჩაჩიბაია—80.
ჩიქოვანი ბერი—80, 85.
ჩიქოვანი ლევან—81, 85.
ჩიქოვანი ანტ.—114, 118, 123, 124.
ჩიქოვანი სიკო—118, 124.
ჩიქოვანი ვახტანგ—118, 124, 149.
ჩიჩუა დავით—119.
ჩიჩუა მიხა—119.
ჩიქავა—123.
ჩიქოვანი გუძა—126.
ჩხვიძე სეხნია—167.
ჩიქოვანი გიორგი—169.
ჩიჩუა ხახუ—169.
ჩიჩუა ასტანდარ—169.
ჩიქოვანი ლევან—169.
ჩიქოვანი ტარიელ—169.
ჩიქოვანი დავით—169.
ცაიშელი—3.
ცხვიტარია გიორგი—52.
ციციანოვი—61, 107.
ცოლღე—109.
წერეთელი ხურაბ—3.
წერეთელი ექვთიმე—34.
წიწავა ქვ.—91.
წულუკიძე პაატა—167.

ჭავჭავაძე ალექსანდრე—13, 15, 52, 60, 88, 92.

ჭავჭავაძე ნინო—13.

ჭავჭავაძე ეკატერინე—13.

ჭავჭავაძე გულბათ—41,

ჰყონია ალექს.—44, 54, 96.

ჰყონდიდელი გიორგი—18, 23.

ჰილიავეი (ჰილაშვილი)—56.

ჰყონდიდელი ანტ.—80, 141, 153.

ჰოჭუა გუგორია—110, 124.

ჰოჭუა მახუია—110

ჰოჭუა იესიკა—110.

ჰალადიდელი—114.

ჰიჭინაძე ივ.—135.

ჰედია დათია—146, 148, 149.

ჰედია ერისთავ—148.

ჰყონდიდელი ზაქარია—156.

ჰყონდიდელი ვედომოსი—168.

ხოშთარია ივ.—32, 176.

ხოშთარია თევდორე—32.

ხოფერია ბეს.—33, 120, 124, 146.

ხურცილავა ივა—62.

ხულორდა(ვა)—63.

ხერგიანი—67.

ხოფერია ნიკო—85, 146.

ხვარძიკია—123.

ხუხუნი ანდრი—145.

ხაბურზანია გიორგი—146.

ხოშთარია მეთოდე—146

ხუბუტია—178

ჯანოვეი—35, 120.

ჯგუშია—68.

ჯორჯიკია ბეჩ.—111, 114, 115.

ჯორჯიკია გიორგი—115.

ჯორჯიკია უჩა—118.

ჯაიანი ნიკო—120.

ჯაიანი იოსებ—120.

ჯანუაშვილი (იგივე ჯანოვეი)—148.

ჯაიანი თტია—179.

ჯაიანი ა.—179.

ჰერაკლე—50.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

	83
წინასიტყვა	V
I. დავით დადიანის დაბადება. მისი გაგზავნა აღსაზრდე- ლად ქუთაისს და თბილისს. სამეგრელოს შემკვიდრედ დამტკიცება. დავით მოურავთა-ზედა მოურავი. სამეგრე- ლოს არეგ-დარეგა	2
II. დავით დადიანი სამეგრელოს მმართველი. მისი ჯვარის- წერა. მთავრობის გადაცემის ცერემონია ზუგდიდში	12
III. ლევანის გარდაცვალება. დავითის წერილი ნიკო- ლოზ I-თან. დავით დადიანის ტახტზე ასვლა. ინგენსტი- ტურა	25
IV. ბროსეს აზრი დავით დადიანზე. მთავრის კანცელარიი: ქართული და რუსული. ივა-ბერი. ანდრი გეგეჭკარი. ვარანცოვის ბეჭდის ძებნა	29
V. დავითის საქმეთა აღნუსხვა. სხვადასხვა მოგონებანი	37
VI. სატახტო ქალაქი და სასახლეები. ზუგდიდის ბაღი. ვლაქერნის ხატი	44
VII. სასახლის წყობილება. აღდგომის დღესასწაულის გადა- ხდა	65
VIII. საგარეო საქმეები. რუსის მთავრობასთან განწყობილე- ბა. მეზობლის რიდი. საიდუმლო წერილი დავით და- დიანისა. მთავრის ვეჭილეები სამეგრელოს გარეთ—მათი იურისდიქცია	75
IX. მთავრის შემოსავალ-გასავალი. გადასახადები. სამთავრო ფინანსები	86
X. მიწის მეურნეობა: სიმინდი, პურის ჯიშები, მებარეშუ- მეობა. სხვადასხვა კულტურები	94
XI. გზები და არხები. არხის გაყვანაზე მომუშავე გლეხთა გასამრჯელო	106

XII. ადმინისტრაცია. ოდიშ-ლეჩხუმის რვა მაზრად დაყოფა. ამ მაზრების ხელისუფალნი	112
XIII. სასამართლო. ძველი და ახალი კანონები. რუსთო ქუ ლა. რუსული კანონის შემოსვლა. პანკრატიევის რა პორტი	122
XIV. სახალხო განათლება. პასკევიჩის წერილი. სკოლები. დავ. დადიანი მწიგნობარი. დავითი შინაურობაში . . .	133
XV. ეკლესია და სამღვდლოება. თავად-აზნაურები	141
XVI. ვაჭრობა. ვაჭრები. იარმუკები. სავაჭრო ადგილები. მრეწველობა	148
XVII. დავ. დადიანის გარდაცვალება და დასაფლავება. ეკა- ტერინე დედოფლის მმართველად დანიშვნა	153

დამატებანი:

I. სამეგრელოს მთავართა საგვარეულო ნუსხა	154
I. როსტომ ჩიქოვანი	169
მოხსენებულ პირთა საძიებელი	181

ფანი — 8 შან.
შდა — 2 შან.

პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

K 13.177/2